

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

Jurnal 1970-ci ildən nəşr olunur.
2009, №1 (186)

İBTİDAİ MƏKTƏB
VƏ
MƏKTƏBƏQƏDƏR
TƏRBIYƏ

(Elmi-metodik jurnal)

1

2009

Redaksiya heyəti:

- Arif Muradov - *Təhsil Nazirliyi şəhərlər üzrə ümumtəhsil və məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin müdiri*
- Asəf Zamanov - *Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidənəhazırlanma İnstitutunun direktoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor*
- Nurlana Əliyeva - *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin direktoru, filologiya elmləri doktoru*
- Vaqif Əmiraslanov - *Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Texnikumunun direktoru, tarix elmləri namizədi*
- Vidadi Xəlilov - *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun məktəbəqədər və ibtidai təhsil şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər doktoru, professor*
- Ramiz Əliyev - *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun psixologiya və yaş fiziologiyası şöbəsinin müdiri, psixologiya elmləri doktoru*
- Pirali Əliyev - *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun tərbiyə problemləri şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər namizədi, dosent*
- Mircəfər Nəsanov - *Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun kafedra müdiri, pedaqoji elmlər namizədi, professor*
- Akif Əliyev - *Təhsil Nazirliyi təhsilin idarə olunmasının məlumat sistemləri şöbəsinin məsləhətçisi*
- Nərminə Alnağiyeva - *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi şəhərlər üzrə ümumtəhsil və məktəbəqədər tərbiyə şöbəsinin böyük məsləhətçisi*
- Azadxan Adıgözəlov - *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, fiziki-riyaziyyat elmlər doktoru, professor*
- Həqiqət Hacıyeva - *Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya elmləri namizədi, dosent*
- Zəfira Əsədova - *Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri*
- Esmira Ağayev - *İ.Əfəndiyev adına Elitar Gimnaziyanın ibtidai siniflər üzrə direktor müavini*
- Bibixanım İbadova - *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun ibtidai təhsil kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqoji elmlər namizədi*
- Könül Həsənova - *Nəsimi rayonu, 111 nömrəli körpələr evi uşaq bağçasının tərbiyəçisi*
- Seyda Abbasova (məsul katib) - *Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşı, pedaqoji elmlər namizədi, dosent*

Yığılmağa verilmiş: 17.01.2009. Çapa imzalanmış 17.02.2009.

Kağız formatı: 70x100 $\frac{1}{16}$. Şərti çap vərəqi 6.

Sifariş № 03. Tirajı 1000. Qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Redaksiyanın ünvanı: AZ1010, Bakı, Azərbaycan prospekti 40.

Tel. 493-84-41, 050-370-60-11

“RS Poliqraf” MMC-nin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı ş. A.Məmmədov 113. Tel.: 437-98-20.

BU NÖMRƏDƏ

Məktəbəqədər təhsilin müasir problemləri.....	4
<u>Yeni pedaqoji texnologiyalar</u>	
Gündüzlü N., Bayramova A. Fəal təlim metodlarının tətbiqinə dair.....	8
Məhərrəmli E. İnteraktiv metodların gücü.....	15
Şirinova S. Biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən interaktiv təlim metodlarından istifadə.....	19 ✓
Mustafayeva A. III sinifdə oxu üzrə interaktiv dərslərin təşkili.....	21 ✓
Məmmədova A. Kiçikyaşlı məktəblilərdə mücərrədləşdirmənin formalaşdırılması.....	27

Məktəbəqədər tərbiyə və təlim

Kərimov V. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara ekoloji biliklərin verilməsi onların ekoloji tərbiyəsinin əsasıdır.	31
Abdullayeva X. Uşaqlarda doğruluq və düzlük tərbiyəsi.....	35
Zaxarova S. Uşaqlara sadə birəməlli məsələ həll etməyi öyrətmək təcrübəsindən.....	39
Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təcavüzkar davranışı haqqında.....	44
Süleymanova T. Uşaqların məktəbə hazırlanması təcrübəsindən.....	50

Fənlərin tədrisi və qabaqcıl təcrübə

Abbasov C. İkidillilik şəraitində şagirdlərin orfoqrafik hazırlığının artırılması yolları.....	53
Tağıyeva Q. Şagirdlərdə müstəqilliyin təmin edilməsi təcrübəsindən.....	57
Əsədova İ. Əyaniliyə yeni yanaşma.....	64
Yusifov M. Şagirdlərin şifahi hesablama qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi təcrübəsindən.....	71
Mustafayeva V. Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili.....	75

Tərbiyə məsələləri

Vəliyeva Z. Bağirova R. İntizamlılıq əxlaqi keyfiyyətdir.....	80
Murquzova İ. Sınıfdən xaric işlər prosesində estetik tərbiyənin əsas istiqamətləri.....	83

O. Zülfüqarov -80

Xəlilov V. Uşaqların musiqi--estetik tərbiyəsi naminə.....	87
--	----

Bizim iş yoldaşlarımız

Kazımova C. Daim axtarışda olan ən yaxşı müəllim.....	92
Allahverdi qızı S. Şərəfli yolun yolçusu.....	93
Sizin kitab rəfiniz.....	96

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

Məktəbəqədər təhsil təhsil sisteminin birinci pilləsi, cəmiyyətin inkişafının başlanğıc mərhələsidir. Təhsil sahəsində müvəffəqiyyətlər, cəmiyyətin gələcəyi bu ilkin pillədə işin düzgün təşkilindən, uğurlu nəticələrin alınmasından asılıdır.

Respublikamızda məktəbəqədər təhsil sahəsində əldə edilmiş nailiyyətlər, tətbiq olunan bir sıra layihələr, qabaqcıl Avropa və Asiya ölkələri ilə iş birliyi, Bakı və iri şəhərlərdə fəaliyyət göstərən nümunəvi müəssisələrini göstəriciləri yaxın gələcəkdə işlərin yaxşı olacağına inamımızı xeyli artırır.

Bununla belə, təhsilimizin bu pilləsində həllini gözləyən ciddi problemlər də mövcuddur. Bu problemlər hansılardır?

Hər şeydən əvvəl, məktəbəqədər mərhələnin vəzifələri yerinə yetirilmir. L.N. Tolstoyun «qızıl dövr» adlandırdığı bu dövr səmərəsiz keçir. L. Tolstoy çox haqlı olaraq yazırdı: «Məgər indi nələrlə yaşayıramsa, bunların hamısını o vaxt əldə etməmişəm, həm də o qədər çox, o qədər sürətlə əldə etmişəm ki, bütün qalan həyatımda onun yüzdə birini belə əldə edə bilməmişəm. Doğulmağım ilə beş yaşım arasında uzun bir dövr keçib, beşyaşlı uşaqdan mənə isə yalnız bir addım var».

Uşaqların orqanizmi, intellekti, iradəsi, nitqi və təkəkkürü 5 yaşınadək sürətlə inkişaf edir. 5 yaş elə bil məktəb təliminə hazırlığa istiqamətlənir. Təsədüfi deyil ki, zəmanəmizdə uşaq həyatının 6-cı ili məktəb yetkinliyi dövrü hesab olunur. Bu mərhələ respublikamızın hər yerində gözlənilən nəticəni vermir. İllərdən bəri I sinif müləhimləri müxtəlif hazırlıqlı altıyaşlılarla işə başlayırlar. Sinif kollektivinin içərisində bağçadan və ailədən tam, qismən hazırlıqlı gələnlər, intellekt səviyyəsi, ətraf aləm haqqında təsəvvürləri, psixi hazırlığı zəif, nitqi nöqsanlı, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara rast gəlirik. Onların hər biri ilə dil tapmaq, məhsuldar məşğul olmaq, təlimdə optimallığı təmin etmək müəllim üçün çətin bir prosesə çevrilir.

Mövcud məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların təhsilinin təşkili natamam və nöqsanlıdır. Respublikamızda məktəbəqədər müəssisələrə məhdud sayda uşaq cəlb olunur. Narahatlıq doğuran hal odur ki, məktəbəqədər müəssisələrə uşaqların cəlb edildikcə azalır. 20 il əvvəl 3-5 yaşlı uşaqların 26 faizi ictimai tərbiyə ilə əhatə olunurdusa, indi faiz 17-yə enmişdir. Kənd yerlərində bu faiz 8,6-dır.

Respublika Təhsil Nazirliyi bu ciddi problemi daim diqqət mərkəzində saxlayır, uşağın məktəbə hazırlanması istiqamətində ardıcıl tədbirlər keçirir. Problem üzrə yerlərdə vəziyyət öyrənilmiş, ayrı-ayrı bölgələrdə müşavirələr keçirilmiş, vəziyyət kollegiyanın iclasında müzakirə edilmişdir. Təəssüf ki, hələ ciddi addım atılmamışdır. Görünür, problem daha yüksək səviyyədə həll olunmalıdır.

Məktəbəqədər müəssisələrin tarixən tərbiyə müəssisəsi hesab olunmasına artıq bir neçə ildir ki, etiraz edilmiş və ona təlim statusu verilmişdir. Bu gün həmin müəssisələr məktəbəqədər təhsil müəssisələri adlanır. Orta ümumtəhsilin ilkin pilləsi olan bu mərhələdə təlim məşğələlərinə üstünlük verilməli və altıyaşlılar I sinifdə təhsil almağa tam hazır gəlməlidirlər. Ola bilsin gələ-

kəhdə I sinfin səlahiyyətlərinin bir qismi məktəbəqədər müəssisəyə, ən azı məktəbə hazırlıq qrupuna köçürülsün.

Bu problem kadr hazırlığı probleminə yenidən baxılmasını tələb edir. Respublikanın müxtəlif bölgələrində apardığımız müşahidələr və rəsmi yoxlamalar göstərir ki, tərbiyəçilərin bir qismi uşaqları valideynlərdən təhvil alıb, onları əyləndirən, salamat saxlayıb, valideynlərinə təhvil verən şəxslər rolunu oynayır. Keçən əsrin 30-40-cı illərində bununla razılaşmaq olardı, lakin həyatın sürətlə dəyişdiyi indiki şəraitdə uşaqlar hər şeyə maraq göstərir, ailədə, ətraf aləmdə öyrəndiklərindən daha çox öyrənmək istəyirlər. Bəzi bağçalarda uşaqların «nadinclik etmədən əyləşdikləri», tərbiyəçinin nəsihətlərinə robot kimi əməl etdikləri mühit onlara əsnək gətirir, onlar sərbəstliyə can atırlar.

«Məktəbəqədər tərbiyə və təlim proqramları»nda verilənlərin uşaqlara çatdırılması zərurəti, onun çevik yolları pedaqoji təmayüllü ali və orta ixtisas məktəblərində tələbələrə öyrədilməli pedaqoji praktikada görüb-götürmələrinə şərait yaradılmalıdır. İlk pedaqoji kadr nəzəri cəhətdən yetkin, praktik cəhətdən müasir bacarıqlara yiyələnmiş gənc olmalıdır. O, məktəbəqədər müəssisəyə yeni nəfəs, coşqun fəaliyyət ahəngi gətirməlidir.

Həyat təcrübəsi göstərir ki, pedaqoji kadrların hazırlanması həmişə cəmiyyətin inkişafından geridə qalır. Bu, təbii haldır. Həyat birdən-birə elə yeniliklər irəli sürür ki, fəaliyyətdə olan pedaqoqlar onsuz da öz yerini itirməyəcəklərini nəzərə alaraq yeniliyi çox ləng qəbul edir, özünü əziyyətdə salmaq istəmir, həmin sistemi öyrənib, işə başlayacaq məzunları isə azı bir-iki il gözləmək lazım gəlir.

Bu sahədə elə şeylər də var ki, onların planlaşdırılmasına əvvəlcədən başlamaq lazımdır. Təhsil sistemi ölkəmizin həyatında ən mürəkkəb, ən çətin sistemdir. Burada azacıq ehtiyatsızlıq bağışlanmaz səhvlərə gətirib çıxarır. Təhsil islahatı ilə əlaqədar ilk addımlar Dünya Bankının göstərişi ilə az qala V sinifdən başlanacaqdı. Buna qəti etiraz bildirildi. Yaxşı ki, nazirlik fəaliyyətdə I sinifdən başlamaq qərarına gəldi. İndi hiss olunur ki, bu iş məktəbəqədər dövrdən başlamaq lazım imiş. Məktəbəqədər pillənin konsepsiyası, standartları, kurikulumu hazır olsa və islahatlarda sınaqdan keçirilsə idi, ibtidai mərhələdə məzmun, həcm, yeni texnologiyalar problemi daha asanlıqla və elmi cəhətdən daha düzgün həll edilə bilərdi.

Bir sözlə, hər şey aşağıdan başlanmalıdır. İnkişafın məntiqi bunu tələb edir.

Məktəbəqədər tərbiyə şəbəkəsinin genişlənməsi bizim arzumuzdur. Bu gün buna imkanın olmaması bir yana, görək valideynlər nə deyirlər? İndiki şəraitdə valideynlərin, (anaların) böyük əksəriyyəti buna laqeyd yanaşır, hətta etirazını bildirirlər. Onların etirazlarına səbəb nədir? 1) Onsuz da işləmirəm, uşaq gözlərimiz qarşısında olsa yaxşıdır. 2) Yaxınlıqda bağça yoxdur. 3) Bağçalar (xüsusilə kənd yerlərində) yararsız binalarda yerləşib. 4) Bağçada yeməyin keyfiyyəti aşağıdır. 5) Bağçaya gedən uşaqlar tez-tez tələnlirlər. 6) Bağçada baxımsızlıq olur, uşaqlar üst-başını batırır, dalaşırlar. 7) Uşaq bağçada danışmaq, şeir əzbərləməklə yanaşı, söyməyi də

öyrənir. 8) Bağca həyatı uşaqlar üçün maraqsız olur: Onlar az şey öyrənir, inkişaf etmirlər. 9) Tərbiyəçilər zəifdirlər. 10) Uşaq I sinifdə birbaşa evdən gələnlərdən fərqlənmir. 11) Tərbiyəçi uşağı əsəbiləşdirir, cəzalandırır. 12) Xərcini ödəyə bilmirik və s.

Alternativ məktəbəqədər müəssisələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi də mühüm problemdir. Alternativ müəssisələrdə diqqət yoxsul ailələrin övladlarına yönəldilməli, səhiyyə və qidalanma xidmətlərinə xüsusi əhəmiyyət verilməlidir.

Müşahidələr göstərir ki, valideynlər uşaqların inkişaf etdirilməsi, onlara qayğı barədə lazımı biliklərə malik deyillər.

Bütün bunlar müəyyən qədər valideynlər arasında pedaqoji maarifin olmamasından irəli gəlir. Valideynlər elmi-mədəni cəhətdən nə qədər inkişaf etsələr də onların bir qismi hələ məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin mahiyyətini, vəzifələrini, əhəmiyyətini lazımınca bilmirlər. Bunun üçün onlar ilk növbədə məktəbəqədər müəssisənin proqramının məzmunu ilə tanış olmalıdırlar. Valideynlər (xüsusilə analar) üçün seminarlar, yığıncaqlar, valideynlər universitetləri təşkil olunsay, onlar məktəbəqədər ictimai tərbiyənin övladlarına nələr verdiyini anlaya bilərlər. Onlar inanırlar ki, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində ictimai nəzarət altında uşaqlar məzmunlu ünsiyyət, davranış mədəniyyəti, başqalarını dinləmək, onlara sual vermək, onların suallarına cavab vermək, öz fikrini sübuta yetirmək, mü sahibinə, tərbiyəçilərə, başqa işçilərə hörmətlə yanaşmaq, birgə yaşayış qaydalarına alışmaq, ölkədə baş verən yeniliklərlə tanış olmaq, öz yaradıcılığını, qabiliyyətini nümayiş etdirmək, nitqini cilalamaq, inkişaf etdirmək, məktəb təliminə hazırlaşmaq və s. kimi keyfiyyətlərə yiyələnirlər.

Respublikamızda valideynlər üçün jurnalın (məsələn, «Təhsil və valideyn») olmaması bu məsələləri vaxtaşırı gündəmə gətirməyi tələb edir.

Qabaqcıl məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin iş təcrübəsinin öyrənilib ümumiləşdirilməməsi, nəticələrin mətbuatda, televiziya kanallarında nümayiş etdirilməməsi valideynlərin, ümumiyyətlə, ictimaiyyətin məktəbəqədər təhsil problemindən ayrı düşməsinə səbəb olur. Belə bir ehtimala inanmağa haqqımız var ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların millətimizin gələcəyi olduğunu parlaq, maraqlı faktlarla nümayiş etdirməyimiz cəmiyyətin imkanlı, vicdanlı üzvlərində millətimizin gələcəyinə hörmət və ehtiram hissini artırır. Onları məktəbəqədər müəssisələrin tikilməsində və təchiz olunmasında fəal iştiraka cəlb edər.

Məktəbəqədər müəssisələrin fəaliyyətini yaxşılaşdırmağın ən mühüm vasitələrindən biri də uşaq bağçası ilə məktəb arasında varisliyin təmin olunmasıdır. Bu baxımdan məktəb daha çox maraqlı olmalıdır. I sinif müəllimləri bağçanın məzunlarını qəbul etdikdən sonra onlarla işi normal təşkil etmək üçün ən azı bir il qalmış uşaqlarla tez-tez görüşməli, onların hazırlıq səviyyəsi, maraq dairəsi ilə tanış olmalıdır. Onlar tərbiyəçi ilə birlikdə uşaqların məktəblə, dərs prosesi ilə tanışlığını təmin etməli, uşaqlar məktəbdə hansı şəraitlə qarşılaşacaqlarını, indidən nələrə daha çox fikir verməli olduqlarını öyrənməlidirlər.

Məktəbəqədər müəssisələrdə fəaliyyətin elmi əsaslar üzrə təşkil olunması üçün diaqnostik müayinənin təşkili son dərəcə vacibdir. Hər bir yaş qrupunda vaxtaşırı pedaqoji-psixoloji diaqnostikanın keçirilməsi onların yaş və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasına əlverişli şərait yaradır. Şəxsiyyət-önümlü təlim və tərbiyə fəaliyyəti bunu tələb edir.

Bu gün məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin ixtiyarında olan proqramlar əsaslı şəkildə yeniləşdirilməlidir. Hər şeydən əvvəl, variantiv proqramlar üzərində düşünmək lazımdır. Heç olmasa, iki-üç variant proqram yaransa idi, müasir standartlara uyğun olan müəssisələr və uyğun olmayan müəssisələr, iri şəhərlərdə və kəndlərlə yerləşən müəssisələr, pedaqoji kollektivin tərkibi, əsasən, ali təhsilli və orta təhsilli olan müəssisələr, kontingenti çoxuşaqlı və azuşaqlı müəssisələr, azkomplektli müəssisələr, azsaylı xalqların yaşadıkları yerlərdəki müəssisələr özlərinə daha münasib proqram seçə bilərdilər.

Variantli proqramların strukturu və məzmunu dövlət standartlarına söykənmədiyindən nəticə etibarilə müəssisənin məzunlarının səviyyələrində kəskin fərq olmayacaqdır.

Xarici ölkələrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin proqramları uşaqların intellektual hazırlığına çox ciddi tələblər verirlər. Orada pedaqoqlar, metodistlər, psixoloqlar, təhsil işçiləri, tərbiyəçilər yeni proqramların hazırlanması sahəsində xüsusi fəallıq göstərirlər. Son illərdə Rusiyada məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi və təlimini əhatə edən kompleks proqramlar hazırlanır. Bundan əlavə uşaqların inkişafına, məktəbə hazırlanmalarına, ümumi inkişafına istiqamətləndirilmiş onlarla sahə proqramı tərtib olunmuşdur. Bir neçə misal: «İnkişaf proqramı», «İstedadlı uşaq», «İnkişafın mənbələri», «Üç yaşadək uşaqlıq», «Uşaq bağçası – sevinc evi», «Qızıl açar», «Əməkdaşlıq», «Uşaqların xalq mədəniyyəti ilə ünsiyyəti», «Gənc ekoloq», «Təbiət bizim evimizdir», «Yeddirəngli», «Musiqili şah əsər», «Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhlükəsizliyinin əsasları», «Mən insanam» (sosial aləmlə ünsiyyət), «Gözəllik, sevinc, yaradıcılıq», «Təbiət və rəssam», «Biz» (ekoloji tərbiyə), «Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara fiziki mədəniyyət», «Təsviri fəaliyyət», «Özünü aç» (nitq inkişafı), «Mən, sən, biz», «Rəsm və yapma», «Nitq inkişafı», «Mehriban uşaqlar» (humanist hisslərin tərbiyə edilməsi), «Aləm hansı rəngdədir?» (rənglərin qavranması), «Uşaq bağçası ilə məktəb arasında varislik» və s.

Bu gün respublikamızın məktəbəqədər müəssisələrində uşaqlara qazla, elektrik cihazları ilə davranma, vergilər sistemi, küçə hərəkəti qaydaları haqqında ilkin məlumatın verilməsi də tələb olunur.

Bütün bunlar tərbiyə və təlim işinin başlanğıcının çoxcəhətliliyindən xəbər verir. Bütün bunlar respublikamızda məktəbəqədər təhsil problemi ilə məşğul olanları düşündürməli, millətimizin bünövrəsi hesab olunan balalarımızın inkişafı xatirinə hərəkətə gətirməlidir.

FƏAL TƏLİM METODLARININ TƏTBİQİNƏ DAİR

Nərminə GÜNDÜZLÜ,

Nəsimi rayonundakı 5 nömrəli məktəbin direktoru,

Almaz BAYRAMOVA,

Nəsimi rayonundakı 5 nömrəli məktəbin müəllimi

Müasir dərsin gedişini planlaşdıran hər bir müəllim hansı priyomlardan necə və nə zaman istifadə edəcəyini əvvəlcədən müəyyənləşdirməli, sinifdə verəcəyi informasiyanın məzmunu üzərində düşünməli, mövzuya dair yardımçı, fakt və hadisələri əsas məsələnin həllinə yönəltməyi bacarmalıdır. Müəllim interaktiv təlim metodlarının qarşılıqlı əlaqəsini düzgün təşkil etmək və effektiv nəticələr almaq üçün müasir texniki vasitələr, yəni və didaktik vəsaitlərdən istifadəyə, rollu oyunların, səhnəciklərin təşkilinə də geniş yer verməlidir. Hər bir şagirdin fəaliyyətini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən meyarlar tərtib olunmalı və şagirdləri onlarla əvvəlcədən tanış etməlidirlər.

Təcrübə göstərir ki, fəal təlim şəraitində uşaqların dünyagörüşü genişləyir, məntiqi tərəkümlərinin inkişafına şərait yaranır, dərstdə əyanilikdən və müxtəlif mənbələrdən alınmış əlavə məlumatlar onların dərk etmə qabiliyyətini artırır. Bu prosesdə uşaqlar istər-istəməz fəal təlimə qoşulur və fənyö-nümlülükdən nəticəyönümlülüyə istiqamətlənirlər.

İnteraktiv təlim metodları müəllimlə şagirdlər arasında işgüzar ünsiyyəti təmin edir; müxtəlif oyunlardan istifadə olunmasına imkan yaradır; şagirdlərin fəaliyyəti üçün sinifdə psixoloji şəraitin yaradılmasını təmin edir, şagirdlər arasında heç bir fərq qoyulmur, onlar «yaşxı və pis oxuyan şagird» kimi qruplaşdırılmır; müəllim tədqiqatın aparıcısı və istiqamətvericisi kimi çıxış edir.

Sadaladığımız bu cəhətlər şagirdlərdə müstəqil və sərbəst düşüncə formalaşdırır, onlarda özlərini obyektiv qiymətləndirmə bacarığı, biliklərini təhlil etmək qabiliyyəti yaradır; əməkdaşlıq etmək və ya alternativ fikirlərə hörmət etmək xüsusiyyəti, gəlidiyi nəticəni əsaslandırmaq, onu sübut və izah etmək bacarığı aşılayır.

İrəlidə söylədiyimiz fikirləri əsaslandırmaq üçün ingilis dili və həyat bilgisi fənnindən dərs nümunəsinə müraciət edək:

Kurrikulumun tələbinə görə ibtidai siniflərdə xarici dilin tədrisi zəruri hesab edilmişdir. Bu, müasir reallıqdan doğur və zamanın tələbidir.

Ümummilli lider H.Əliyev demişdir: «Mən istəyirəm ki, Azərbaycan gəncliyi Şekspiri ingiliscə, Nizamini azərbaycanca, Puşkini isə rusca oxumağı

bacarsın». Əgər bu dərindən mənalı sözləri özümüz üçün örnək kimi qəbul etsək, onda özümüzə xarici dilin tədrisi zamanı hansı məsuliyyətin düşdüyünü anlayırıq.

İbtidai siniflərdə, xüsusilə I sinifdə ingilis dili şifahi nitq üzərində qurulduğundan burada müəllimin peşəkarlığı ön plana çəkilir.

İngilis dilinin tədrisi zamanı fəal təlim metodlarından istifadə edərkən araşdırmalara xüsusi diqqət yetirmək lazımdır: problemləli vəziyyətin yaradılması, dialoq və əməkdaşlıq şəraiti, şagird-tədqiqatçı, müəllim-bələdçi kimi, psixoloji dəstək və ya hörmət.

Fəal təlim metodlarından istifadə edərkən dərs, əsasən, aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olur:

1) sinfin fəallaşdırılması; 2) motivasiya, problemin qoyulması; 3) tədqiqatın aparılması; 4) informasiya mübadiləsi; 5) informasiyanın müzakirəsi; 6) ümumiləşdirmə və nəticə; 7) yaradıcı tətbiq etmə; 8) qiymətləndirmə.

Belə dərslər şagirdlərdə əməkdaşlıq etməyi, başqalarının fikrinə hörmətlə yanaşmağı, fikirləri təhlil etmək qabiliyyətini, öz fikrini dəqiq izah etməyi yaradıcı və məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirir.

I sinifdə "Özünü təqdim et- tanışlıq" mövzusunda dərsi aşağıdakı kimi qurmaq olar:

I mərhələdə müəllim şagirdlərə salamlaşmaq, özlərini təqdim etmək qaydalarını başa salır. Əvvəlcə müəllim özü salamlayıb adını deyir.

Müəllim: «Hi!», yaxud «Hello! My name is Narmina»

Bu vaxt jestlərdən istifadə olunma da vacibdir.

Daha sonra dərsdə İKT-dən istifadə olunur və ekranda animasiyalı slaydlar vasitəsilə özünü təqdim etmə nümayiş olunur.

II mərhələdə «Yoldaşın kimdir?» oyunu keçirilir.

Oyunun qaydasına görə uşaqlar dairə vururlar. Hər bir iştirakçı əvvəlcə özünün, sonra özündən sonrakı yoldaşının adını deyir:

I oyunçu: «My name is Fidan. Your name is Orxan.»

II oyunçu: «My name is Orxan. Your name is Arif» və s.

Bu mərhələdə oyun vasitəsilə uğurlu təlim həyata keçirilir. Uşaqlar məlumatı qeyri-iradi qavrayır və yadda saxlayırlar. Bu zaman uşaqlar arasında səmimiyyət hökm sürür.

III mərhələdə cümlələrlə və ya qruplarla iş aparılır.

Bu dəfə uşaqlar əl-ələ tuturlar. Biri digəri ilə tanış olmaq istəyir.

– I am Fidan.

– What is your name?

– My name is Orxan və s.

Hansı cümlələr səsli və sözləri fonetik cəhətdən daha düzgün tələffüz edərsə, qalib sayılır.

Bundan sonra hər bir cümlənin fəaliyyəti özü və digəri tərəfindən qiymətləndirilir.

Nəticədə şagirdlər fəal təlim vasitəsilə özlərini təqdim etmək və tanış olmaq bacarığına yiyələnirlər.

Digər dərslər nümunəsinə nəzər salmaq:

Mövzu: «Hello boys and girls!» (Salam, oğlanlar və qızlar!)

Məqsəd: yeni sözləri: *a girl* (qız), *a boy* (oğlan), *girls* (qızlar), *boys* (oğlanlar) sözlərini «*How are you?*» (Necəsən?) sualını, həmçinin ona cavab verməyi «*I am OK!*»; *I am fine, thanks!*» (Mən yaxşıyam) cavabını öyrətməkdir.

Daha sonra *jump up!* (tullan), *run* (qaç), *turn* (dön), *wave your hands!* (Əllərinizi yelləyin-tərpədin), *hands up!* (əllər yuxarı), *hands down* (əllər aşağı) hərəkətləri şagirdlər tərəfindən mənimsənilməlidir.

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün uşaqları qruplara ayırmaq, dərslər oyun elementləri üzərində qurmaq olar. Dərslər keçirilməsində İKT tətbiq olunur. Animasiyalı slaydlar nümayiş etdirilərək «What is your name?» (Sənin adın nədir?) mahnısı səslənir:

What is your name?

What is your name?

Now, tell me, please!

What is your name?

My name is Helen

My name is Helen

My name is Helen

That is my name.

Bundan sonra yenə də uşaqlar dairə şəklində düzülür, onlardan biri mərkəzdə dayanır. Dairədə dayanan şagirdlər nəğmənin I bəndini xorla ifa edirlər. Mərkəzdə dayanan şagird «Helen» sözünün yerinə öz adını deməklə II bəndi ifa edir. Növbə ilə mərkəzdə dayanan şagirdlər dəyişə bilirlər.

I şəkil – «I am a boy».

II şəkil – «I am a girl».

I şəkil – «You're a girl».

II şəkil – «You are a boy».

Məhz bundan sonra cütlərlə iş başlayır. Cütlər hər biri öz cinslərinə uyğun olaraq «*I am a boy*», «*You're a girl*», yaxud «*I am a girl*», «*You are a boy*» ifadələrini işlədirlər

Növbəti mərhələ:

Hərəkətlərin başa düşülməsində isə «Güzgü» oyunundan istifadə olunur. Uşaqlar dairə şəklində düzülür, müəllim ortada dayanır. O, ingiliscə hərəkətin adını deyir və hərəkəti nümayiş etdirir. Şagirdlər də ona baxıb, hərəkəti təkrarlayırlar. *Hands up!* ifadəsi ilə müəllim əllərini yuxarı qaldırır və şagirdlər hərəkətləri təkrar edirlər.

Bəlkilə, «Güzgü» oyununda hərəkət bildiren ifadələr şagirdlər tərəfindən tez qavranılır və yadda saxlanılır.

Dərsin sonrakı mərhələsində təqdimatdan istifadə etmək olar. Ələ geyilmiş ələk formalı 2 oyuncaqdan istifadə edərək teatr-tamaşa nümayiş etdirilir. Müəllim əlinə geydiyi «oyuncaq» əlcəyi qarşı-qarşıya saxlayır. Oyuncaqları əli ilə tərpədən onların dilində danışır.

I oyunçu: *Hello! How are you?*

II oyunçu: *I am fine, thanks!*

Dərslərin belə keçilməsi, yəni, təqdimat-oyun, cütlər kimi fəal təlim metodları şagirdləri daha da fəallaşdırır. Cütlər şəklində iş aparıldıqda şagirdlər hər hansı bir tapşırığın, qərarın, problemin yerinə yetirilməsində bir birinə kömək edir, öz işlərinin nəticələri barədə fikir mübadiləsi aparır, qarşılıqlı qiymətləndirmə, qarşılıqlı yoxlama keçirirlər. Teatr şəklində təqdimat aşağı siniflərdə xarici dilin öyrənilməsi, mövzunun asan dərk olunmasına kömək edən emosional təəssürat yaradır.

Belə təqdimat dərslərdə qeyri-fəallığı aradan qaldırır, onun canlı və maraqlı keçməsinə imkan verir. Dərslərdə onlar tamaşa xatirinə yox, düşündürücü vəziyyət yaratmaq, müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün keçirilməlidir. I-IV siniflərdə fənlərarası əlaqədən səmərəli istifadə edilməməsi təlimin keyfiyyətinin inkişafına mənfi təsirini göstərir.

İbtidai siniflərdə fənlərarası əlaqə şagirdlərin bilik səviyyəsini genişləndirir və dərinləşdirir. Müxtəlif fənlərin əlaqəli tədrisindən əldə olunmuş məlumatlar, onların konkret mühakimə yürütmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, ictimai, siyasi, iqtisadi biliklərinin artmasına şərait yaradır.

«Toys» (oyuncaqlar) mövzusunda məşğələ keçərkən bir çox fənlərlə inteqrasiya yaratmaq olur: məsələn, yaddaşın möhkəmlənməsinə yönələn tapşırıqda müəllim qutuya bir-bir oyuncaqlar qoyur. Şagird bu oyuncaqların adlarını söyləməklə yanaşı, hər dəfə qutuda neçə və hansı oyuncağın olmasını və yenə də üstünə gələndə hansı oyuncaqdan neçə ədəd olmasını ardıcıl deyir: məsələn: müəllim qutuya bir oyuncaq *a ball* (top) qoyur. Şagird deyir «*one toy-a ball*». Daha sonra müəllim bir dənə də əlavə oyuncaq «*a doll*» (kukla) qoyur. Şagird deyir: «*two toys –a doll and a ball*» (iki oyuncaq – kukla və top). Müəllim tapşırığı bir az da çətinləşdirərək əvvəlki qutuda olan oyuncaqların yanına əlavə iki dənə oyuncaq qoyur: məsələn. *a car and a cow* (maşın və inək).

Bu zaman şagird qutuda olan iki oyuncağın üstünə iki oyuncağın da əlavə edilməsini görərək, beynində riyazi hesablamı aparır ($1+1=2; 2+2=4$) və 4 rəqəmini oyuncaq sözü ilə birləşdirərək «*four toys*» söyləyir. Daha sonra hafizəsini işə salır və indi qutuda olan 4 oyuncağın adını ardıcıl söyləyir.

Şagird: *four toys –a ball* (top), *a doll* (kukla), *a car* (maşın), *a cow* (inək) deyir.

Digər tapşırıqda rənglər keçilərkən yenə də riyaziyyat fənni ilə əlaqə yaratmaq olur: məsələn, müəllim yazı taxtasında belində 3 rəngdə yaşıl, qırmızı, sarı yarpaqlar olan kirpi şəklini bərkidir. Uşaqlara isə üstündə ədədlər

olan kartoçkalar verilir. Müəllim *yellow* (sarı) dedikdə şagirdlər kirpinin üzərindəki sarı yarpaqların sayına uyğun rəqəmi göstərir və digər rənglərlə də bu cür iş aparırlar. Tapşırıq yerinə yetirilərkən həm ingiliscə rənglərin adı mənimsənilir və həm də riyaziyyatla inteqrasiya yaranır. «Colours» – rənglər mövzusunu keçəndə həm riyaziyyat, həm də həyat bilgisi üzrə – təbiətə, heyvanlar aləminə aid bilikləri inteqrasiya etmək olar.

Şagirdlər 4 qrupa ayrılır. Hər qrup fəsillərə uyğun olaraq – *autumn* (payız), *winter* (qış), *spring* (yaz), *summer* (yay) adlandırılır. Sonra şagirdlərə rəngli şəkillər paylanır. Bu yapışqanlı bu şəkillər mərkəz mövzu ətrafında ağ kağıza yapışdırılır. Beləliklə, motivasiya yaradılaraq həyat bilgisi ilə, ilin fəsilləri ilə rənglər arasında inteqrasiya yaradılır.

Tədqiqat zamanı müəllim yapışdırılan şəkillərdəki rənglərə aid sual verib cavab alır.

What colour is it?

It is blue. It is red və s.

Motivasiya fəal dərslin ən mürəkkəb və mühüm mərhələsidir, çünki dərslin sonrakı gedişi motivasiyanın necə yaradılmasından və keçirilməsindən asılıdır. Motivasiya yaradılarkən bir sıra amillər mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu amilləri aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

-Material qeyri-adiliyi ilə fərqlənməli, şagirdi düşünməyə məcbur etməli, müstəqil təfəkkürü inkişaf etməyə yönəldilməlidir.

-Materialın təqdim etmə metodları və formaları şagirdləri fəaliyyətə və tədqiqata həvəsləndirməlidir.

-Fərziyyələr yoxlamaq və tədqiqat aparmağa imkan verməlidir.

-Yaradıcılığa maksimum imkan yaradılmalıdır.

-Müəllim yönəldici suallar verməli, cavablar dəstəklənməli və istiqamətlənməlidir.

Günümüzün reallığı fəal metodlardan istifadə etməklə dərslərin qurulmasını tələb edir. Belə ki, öyrədənə öyrənən arasında əməkdaşlıq təmin edilməli, meyl və maraqları nəzərə alınmaqla bütün şagirdlərə əlverişli təlim şəraiti yaradılmalıdır.

Belə hesab edirəm ki, müəllimlərin bir-birinin dərslərini dinləmələri və nümunəvi, qabaqcıl müəllimlərin «açıq dərslər»lərinin keçirilməsi dərslin tələblərini tədrisdə nəzərə almaq baxımından faydalıdır. Müşahidə olunan dərslərin təhlili, müzakirəsi nəticə etibarilə tənqidi təfəkkür süzgəcindən keçib ümumiləşir. Bundan müəllimlər metodik cəhətdən qazanır, yeni təlim metodlarını götürüb az əmsallı və əhəmiyyətsiz metod və priyomlardan əl çəkirlər. Yenitipli dərslərin icmalını aşağıdakı şəkildə planlaşdırırıq: sinif; fənn; mövzu; metodlar; dərslin məqsədi dərsləndirilməli nəticələr (xüsusi bacarıqlar, ümumi bilik, həmin biliyin tətbiq olunması forması); lazım olan resurslar; dərslin gedişi; salamlaşma; motivasiya (şagirdlərin marağını dərslə cəlb etmək üçün hazırlanan qısa tapşırıq-rəsm, qrafika, melodiya, əsərdən

parça, tapmaca, suallar); dərsin izahı (əgər zəruridirsə); şagirdlərin qruplaşdırılması– Necə? (təsadüfi yolla, saymaqla, bacarıqlarına görə və s.); qruplara tapşırıqların verilməsi; məlumat toplamaq üçün istiqamətlər; şagirdlərin tamamladıqları işi təqdim etmələri (məlumat mübadiləsi) qiymətləndirmə.

IV sinifdə həyat bilgisi üzrə dərs nümunəsinə nəzər salaq:

Mövzu: «Bizim qida»

Məqsəd: şagirdlərə insanın qidaya olan ehtiyacını izah etmək; qida maddələrinin insan orqanizmində əhəmiyyətini aydınlaşdırmaq.

Gözlənilən təlim nəticələri: qida, qida maddələri, qidanın gigiyenası, vitaminlər haqqında bilik və anlayışların yaranması.

Resurslar: kompyuter, proyektor, rəngli kagız, karandaş.

Motivasiya. Proyektor vasitəsilə ekranda tənha ağac altında oturmuş adam təsviri olan şəkil göstərilir. Nağılın məzmununa görə gəmi qəzaya uğrayıb. Bu adam xilas olmaq üçün özünü adaya çatdırıbdır.

Fəallaşdırıcı suallar:

- Sizcə bu adam nə fikirləşir?
- Onun ilk növbədə nəyə ehtiyacı var?

Fikirlər dinlənilir, tədqiqat sualı ekrana gəlir. Həqiqəti özündə əks etdirən fikir müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat sualı:

Qidanın insan orqanizmində rolu nədir?

Tədris mətni ilə şagirdlər tanış edirlər.

Qruplarda tədqiqatın aparılması:

Qrup işinin qaydaları şagirdlərə izah olunur. Qruplarda işləmək üçün onlara verilən vaxt dəqiqləşdirilir, işçi vərəqləri paylanır.

I qrup:

a) Dünyada qida qıtlığı yaransa, nə baş verər?

b) «... ver çörəkçiyə birini də üstəlik» bu atalar sözündə buraxılmış sözü tapıb yerinə qoyun (izah edin).

II qrup:

a) İnsan nə üçün qidalanır?

b) «Buğdadan – çörəyə» ifadəsi nə deməkdir? (İzah edin).

III qrup:

a) Tərkibində A,B,S vitaminləri olan meyvələri qruplaşdırın.

b) «Yumurtadan qayğanağa» fikrini izah edin.

IV qrup:

a) Aşağıda verilmiş qida məhsullarını vacibliyinə görə qruplaşdırın: ət, yağ, banan, süd, nar, pendir, balıq, çörək, alma, kələm, üzüm, qarpız, xama, kartof, konfet, tort.

b) Tərkibində A vitamini olan bir neçə meyvənin rəsmini çəkin.

Məlumat mübadiləsi:

Qruplar gördükləri işin nəticələri haqqında məlumat verirlər. Digər qruplar onları dinləyir, sual verir və əlavələr edirlər. Hər qrup öz işçi vərəqini yazı taxtasından asır.

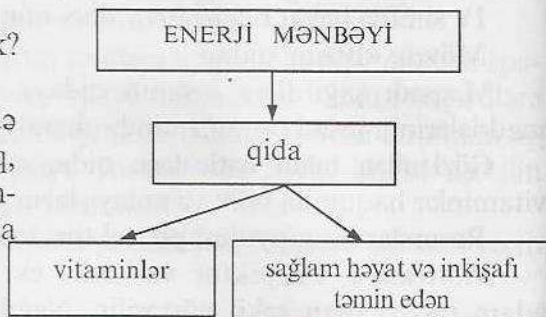
Məlumatın təşkili – və nəticənin çıxarılması.

Müzakirə üçün suallar:

– Biz bu gün sizinlə nə öyrəndik?

– Qida insan üçün nədir?

Cavablar dinlənilir və birlikdə nəticə çıxarılır. Deməli, sağ qalmaq, yaşayıb yaratmaq üçün qidaya ehtiyacımız var. Yaxşı keyfiyyətli qida enerji mənbəyidir.

Qida maddələri boyumuzun artmasına, orqanizmdə istifadə edilmiş maddələrin yeniləri ilə əvəzlənməsi, orqanizmin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi üçündür. Onlar həm də vitamindir.

Vitaminlər insan orqanizminin fəaliyyətində, tənzimlənməsində böyük rol oynayır və müsbət təsir göstərir.

Tətbiqətmə: «Biz yemək üçün yaşayırıq, yoxsa yaşamaq üçün yeyirik» cümləsini izah edin».

Qiymətləndirmə

Qruplar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Meyarlar	5	5	5	5
Fəallıq	4	4	5	5
Əməkdaşlıq	4	4	5	5
Nizam-intizam	5	5	4	5
Vaxta riayət	4	5	5	4
Təqdimat	4	5	5	4
Tətbiqətmə	5	5	4	4
Bal	32	33	32	32

Qiymətləndirmənin növləri

■ **Diaqnostik.** Təlim fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl şagirdlərin zəif və güclü tərəflərini öyrənmək məqsədilə aparılır və tədris prosesi onun nəticələri əsasında qurulur (vasitələr - sorğu vərəqləri, anketlər);

■ **Formativ.** Tədris prosesində şagirdlərin zəif və güclü tərəflərini öyrənmək məqsədilə aparılır və onun əsasında daha yüksək nəticələrin əldə olunması üçün tədbirlər görülür (vasitələr-müxtəlif növ test tapşırıqları, ev tapşırıqları);

■ **Summativ.** Tədris prosesinin sonunda (dərs ilinin axırında) şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinin yekun səviyyəsini və onun nəticələrini öyrənmək məqsədilə aparılır (vasitələr-layihələr), yekun, imtahan).

Qiymətləndirmənin əsas prinsipləri

■ **Əhəmiyyətlik.** Konkret məqsəd daşımali, müəyyən mərhələdə şagirdləri oyatmalı, daha yaxşı oxumağa təhrik etməlidir.

■ **Adekvatlıq.** Biliklərin, bacarıq və vərdişlərin qiymətləndirilməsi təlimin məqsəd və nəticələrinin qiymətləndirilməsi olduğunu bürüzə verməlidir.

■ **Obyektivlik.** Qiymətləndirmənin obyektivləşdirilməsi ideyası gözənilməlidir.

■ **İnteqrasiya.** Müəllim şagirdlərə öyrətdiklərini başqa fənlərdən öyrəndikləri müvafiq materiala əlaqələndirmə bacarığını da vəhdətdə qiymətləndirməlidir.

■ **Aşkarlıq.** Qiymətləndirmə açıq olmalı, onun meyarları və strategiyası şagirdlərə əvvəlcədən məlum olmalıdır.

■ **Aydınlıq.** Qiymətləndirmənin məqsədi, təşkili prosesi, metodları şagirdlər üçün sadə və anlaşılıqlı olmalıdır.

İTERAKTİV METODLARIN GÜCÜ

Elza MƏHƏRRƏMOVA,

Sumqayıt Dövlət Universitetinin müəllimi

Müasir təhsil konsepsiyasında gənc nəslin həyata sosial yönümdən hərtərəfli hazırlanması ideyası aparıcıdır. Bu, intensiv hazırlama prosesidir. Bu, təlim-tərbiyə prosesinin texnologiyasına yeni baxış tələb edir. Müəllimlik əslində çox böyük incəsənətdir, elmi prinsiplər, şüurlu axtarışlar nəticəsində hər bir uşaq, yeniyetmə və gəncin bilik, bacarıq və vərdişlərə, yaradıcılıq təcrübəsinə yiyələnmə fəaliyyətini təşkil etmək, onların bir insan, bir şəxsiyyət kimi formalaşması üzərində işdir. Müəllim hərəsi bir ailədən gələn, zahirən və bir sosial varlıq kimi bir-birinə bənzəməyən ayrı-ayrı uşaqlardan bütün təhsil müddətində və ömrü boyu bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda olan kollektiv formalaşdırır. Bu kollektivi müəllimlə birlikdə onların taleyində əvəzsiz rol oynayır. Onların fiziki, intellektual və mənəvi tərəfi üzərində heykəltəraşın, mühəndisin, zərgərin, dəmirçinin, xarratın, dülgərin müxtəlif material üzərində apardığı işə bənzəyən özünəməxsus iş aparır. Müəllimin uşaqların ilahi tərəfindən verilmiş, genetik kodla qəbul etdiyi şüuru, intellekti üzərində işi xüsusilə heç bir sənət növündə təsadüf olunmayan çox incə, bənzərsiz fəaliyyət

növüdür. Müəllimin üzərində əmək, fəaliyyət sərf etdiyi material canlı insan materialıdır. Müəllim bu insan materialı olan uşaq və yeniyetmələr üzərində işləyərək onlardan məqsədi, marağı, tələbatları, şüuru formalaşmış insan, şəxsiyyət və vətəndaş yetişdirir.

Müəllimlərin orta ümumtəhsil ərzində uşaq və yeniyetmələrin ağı, şüuru, intellekti üzərində işi analoqu olmayan, bənzərsiz fəaliyyətdir. Bu prosesdə müəllimlər məktəblilərin müşahidə üçün təqdim etdikləri əşya və hadisələrin daxili mahiyyətini, səbəb-nəticə əlaqələrini düzgün görmək, göstərmək vəzifələrini yerinə yetirirlər. Bu iş təlim prosesində imitasiya (yamsılama) yolu ilə mənimsədilir. Tədrisən təqdim edilən «hazır» biliklər, axtarış fəaliyyəti vasitəsilə mücərrəd məntiqi biliklərə, anlayışlara, simvollara, obrazlara çevrilir. Bəzi müəllimlər kiçikyaşlı məktəblilərin təfəkkürünün əyani-hərəkəti təfəkkür olduğunu nəzərə almadan əyani-hərəkəti təfəkkürdən əyani-obrazlı təfəkkürə, oradan da mücərrəd-məntiqi təfəkkürə keçidin tədrisi xüsusiyyətlərini nəzərə almadan birbaşa müstəqillik, yüksək yaradıcı qabiliyyət tələb edən iş formaları təklif edirlər.

İnteraktiv təlim metodları məhz belə metodlardandır. İbtidai sinif şagirdlərinin təlim təcrübəsi az olduğundan beyin həmləsi, şəxələndirmə, BİBÖ, insert, Venn diaqramı, kublaşdırma, diskussiya və s. kimi metodlar üçün zəruri şərait olduqda çox ehtiyatla istifadə edilməlidir. Professor Ə.Ağayev yazır: «İnteraktiv təlim metodlarından həmişə istifadə etmək onun təsirini azalda bilər! Həqiqi təlim üçün metod və texnologiyalar qarşıya qoyulmuş məqsəd və şəraitdən asılı olaraq seçilməlidir. Ona görə də müəllimlər məqsəd və şəraitə, fənnə, mövzuya, şagirdlərin təcrübələri və bilik səviyyələrinə görə bütün təlim modellərindən, müxtəlif metodika və texnologiyalardan istifadə etməlidirlər». (Bax, Ə.Ağayev «Təlim prosesi: ənənə və müasirlik» B., 2006, s. 81).

İbtidai siniflərdə müəllimlər I-II siniflərdə oxumaq, yazmaq, sadə hesablamalar aparmaq bacarıq və vərdişlərini formalaşdırarkən söz zənciri və söz assosiasiyaları metodlarından istifadə etməklə uşaqları fəallaşdırırlar. Sumqayıt şəhəri 14 nömrəli orta məktəbin müəllimi Fatma Nəsihəti uşaqlarda heca anlayışını inkişaf etdirmək, hecalardan sözlər düzəltmək bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün, yazı taxtasına aşağıdakı açıq və qapalı hecalardan düzəlmiş sözləri yazır: *la + lə, al + ma, gün + düz, düz + gün, ə - tir* və s.

Uşaqlar belə sözlərdən istifadə edib söz zənciri yaradırlar.

Aysel: *la + lə + lə+pə +yə+qin*;

Anar: *ə - tir + mə + na + nə + sil – gi*;

Ülkər: *gün + düz + gün + süz + mə + na - ğıl*;

Elvin: *al – ma + ye + mək + təb + siz + də + mir + zə +li + der*;

Günel: *Gül + gün + düz + mə + na + nə + bi+ na*.

Sumqayıt şəhəri 16 nömrəli məktəbin müəllimi R.Nəbiyev «Həyat bilgisi» fənnindən «Bədənimiz, sağlamlığımız» mövzusunda dərisdə insan bədəninin tablosunu yazı taxtasından asıb deyir:

– Bədənimiz üç hissədən ibarətdir: baş, gövdə və ətraflar. Başımızın hissələrini sadalayın:

Uşaqlar cavab verirlər: (gözlərimiz, qulaqlarımız, ağızımız və burnumuz)

Müəllim başda olan başqa nahiyələrin adını deməyi, dəqiqləşdirməyi tələb edir. Uşaqlar başda alın, əmgək, ənsə, gicgah, saç, qaş, dodaq, dil, diş, damağın olduğunu dəqiqləşdirirlər. Sonra boğazın boyun hissələrinin adları sadalanır. Gövdədə çiyin, döş, kürək, bel, qollar, dirsəklər, biləklər, əllər və barmaqların, onların hər birinin adı, daha sonra gövdədə qarın, qara ciyər, ağ ciyər, öd, böyrək, bağırsaq, qabırğalar, göbək hissələrinin olduğunu müəyyənləşdirir. Aşağı ətraflarda qıçların, omba, diz, topuq, baldır, ayaq, barmaq, daban hissələrini araşdırıb aydınlaşdırırlar.

Bu orqanların adlarının I sinifdə dəqiqləşdirilməsi, onların funksiyalarının, sağlamlıqda rolunun göstərilməsi uşaqların öz bədənlərinə, bədən üzvlərinə ehtiyatla yanaşmalarını, onların təmizliyinin, sağlamlığının qorunması üçün çox vacib şərtidir.

İnteraktiv metodlar ibtidai sinif qruplarında kiçik məktəbyaşlı uşaqların fərdi, yarımqrup və bütöv qrup halında fəal qarşılıqlı birgə işləmək imkanlarını yüksəldir. Bu texnologiyalar: əqli hücum, işgüzar səs-küy, rollu oyunlar, söz assosiasiyaları, söz zənciri, şaxələndirmə, BİBÖ, insert, Venn diaqramı, kublaşdırma, diskussiya, debat, təqdimat (prezentasiya) və s. məktəblilərə öz düşüncəsini işə salıb fəal, müstəqil, birgə iş aparmaları, hələ kiçikyaşlı məktəbli yaşlarından öz intellektini daim təkmilləşdirməsi, bənzərsiz sosial təcrübə toplaması, qabiliyyətini inkişaf etdirmək imkanları bəxş edir. Bu texnologiyalar psixoloji cəhətdən uşaq şüurunun intensiv işləməsi, uşaq ruhunun fəallaşması, qrupla birgə, qarşılıqlı iş aparması üçün yüksək təminat verir. Nümunəyə müraciət edək: Sumqayıt şəhəri, 24 nömrəli məktəbin müəllimi Sədaqət İsgəndərova II sinifdə «Oxu» dərində «Günəş və külək» hekayəsini oxuyub, məzmununu öyrətdikdən sonra «Təbiətdə, insanların həyatında günəşin rolu» haqqında diskussiya təşkil edir:

Əvvəlcə günəşin müsbət rolu haqqında danışaq:

- Günəş təbiətdə torpağı qızdırır, bitkilər göyərir, ağaclar yaşllaşır.
- Günəşin işığı bitkilərə, heyvanlara, insanlara çox faydalıdır,
- Günəşin işığı, istiliyi yer üzərində həyatın əsas şərtidir.
- Günəş vannası insan bədənini xəstəliklərdən qoruyur, onun sağlamlığını möhkəmləndirir.

– Bu fikirlərin hamısı düzgündür, amma günəşin altında çox qalanda günvurmədən, həddindən çox yanmadan insanlar bərk xəstələnməyə də bilərlər.

Müəllim fikirlərə yekun vurub göstərir ki, günəşin ultrabənövşəyi şüalarının çox böyük müalicəvi əhəmiyyəti var. Yaz, yay aylarında bədəninizi günəşdə tədricən yandırarsanız, qripə və başqa infeksiya xəstəliklərinə tutulmazsınız.

Fikrimizi yekunlaşdırsaq, deyə bilərik ki:

- İnteraktiv metodlar kiçikyaşlı məktəblilərin təliminin səmərəli təşkilində müsbət rol oynayır.

- Bu metodlardan yaradıcı istifadə müəllimlərin pədaqoji təcrübəyə yiyələnmə səviyyəsi, pədaqoji məharəti ilə bağlı olan problemdir.

- İnteraktiv metodlar ibtidai siniflərdə həyat bilgisi, oxu, Azərbaycan dili, riyaziyyat, təsviri incəsənət, musiqi, bədən tərbiyyəsi dərslərində əlahiddə şəkildə, yəni yeganə təlim texnologiyası kimi deyil, ənənəvi metodlarla birlikdə, qarşılıqlı asılılıqda istifadə olunduqda səmərəli nəticə təmin olunur.

Təlim prosesinə fəallaşdırıcı təsir göstərən interaktivlik prinsipi proqramlarda, dərslərdə, tədris vəsaitlərində nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Y.Ş.Kərimov. Təlim metodları (dərs vəsaiti), Bakı, 2007.
2. Ə.Ağayev. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik, Bakı, 2006.
3. Ş.Ağayev, M.Sadıqov, Z.Muxtarova, A.İsmayılova. İbtidai siniflərdə fəal təlimin nəzəri və praktik məsələləri (metodik vəsait), Bakı, 2007.

Сила интерактивных метод в обучении

В обучении рядом традиционным методом и интерактивные методы играет большой роль. В статье четко показано сила интерактивных метод.

Force interactive a method in training

Summaru

In training by a number by a traditional method and interactive methods plays big a role. In article it is accurately shown force interactive a method.

BİLİKLƏRİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİNƏ XİDMƏT EDƏN İTERAKTİV TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Sara ŞİRİNOVA,

Hacıqabul rayonu Muğan qəsəbəsi V. Məmmədov
adına orta məktəbin müəllimi

Təlim müəllim və şagirdlər arasında təşkil olunan ikitərəfli fəaliyyət prosesidir. Məktəb ənənəvi təlimdən, monoloq formalı dərstdən imtina edərək fəal təlimə keçməyə çalışır. Təlim öyrənlərə bilik verməklə yanaşı, onlarda həyati bacarıqlar formalaşdırmağa, müəllim və yoldaşları ilə normal münasibət yaratmağa çalışır, onlara güclü tərbiyəvi təsir göstərir, onları inkişaf etdirir.

Son illərdə şagirdlərin təlim prosesində həddən artıq yüklənmələrinin qarşısının alınması hamının diqqətini cəlb edir. Bu amil I siniflər üçün xüsusilə vacibdir. Belə ki, hələ oyundan tam ayrılmamış məktəbə ilk dəfə qədəm qoyan birincilərin təlim yükü ilə həddən artıq yüklənmələri onların məktəbə, təhsilə marağını azaldır.

Məlumdur ki, məktəbəqədər dövrdə uşaq fəaliyyətinin əsasını oyun təşkil edir. O, inkişaf etdikcə təlim əməyi onların fəaliyyətində mühüm yer tutur. Bunun üçün birincilərlə dərslər prosesini mümkün qədər oyun, əyləncə xarakterli qurmaq lazımdır. Bu zaman elm verməklə yanaşı, tərbiyəvi işlərin aparılması da mümkün olur.

I sinifdə oxunan ədəbi parçalar şagirdlərin bədii və yaradıcı təfəkkürünün, ətraf aləm haqqında təsəvvürlərinin zənginləşməsinə, mühüm əxlaqi keyfiyyətlərin aşılmasına xidmət edir. Bu materialların şüurlu mənimsənilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün dərsləri daha maraqlı və rəngarəng qurmaq lazımdır.

Dərs dediyim I sinifdə folklor nümunəsi olan «İynə-İynə» saymacasından istifadə etməklə dərsləri oyun şəklində keçirəm. Bunun üçün sinfi qruplara bölürəm. Hər qrupa bir ad verirəm. Belə ki, I qrupu «Hazır-cavab», II qrupu «Biləyən», III qrupu isə «Çoxbilmiş» adlandırırım. Hər qrup üçün bir nəfər lider seçilir. Lider saymacanın sözlərini sağdan sola tərəf sayır. Hər qrupda axıra qalan şagird əvvəlcədən hazırladığım hər hansı bir suala cavab verir. Sualları hər qrupun bilik səviyyəsinə uyğun hazırlayıram. Nisbətən zəif qrup üçün «Bayrağımızda birinci zolaq hansı rəngdir?», orta səviyyəli qrup üçün «Gerbimizdə olan palıd rəmzi nəyi

bildirir?», yüksək səviyyəli qrup üçün isə «Himnimizin sözlərini kim yazıb?» və s. tipli suallar hazırlayıram. Qalib gələni rəğbətləndirirəm.

«Kərpickəsən qoca və cavan oğlan» mətni rollar üzrə oxunur. Bir nəfər mətnə aid atalar sözləri deyir. Axırda şagirdlərin dərsi necə mənim səmərələrini müəyyən edən suallar verirəm. İnteraktiv təlim ən utancaq şagirdin belə dilini açır. Bunun üçün öyrənənlərə kifayət qədər vaxt verilməlidir ki, öz cavabları haqqında düşünsünlər.

Fəal təlimin ən aparıcı komponentlərindən biri olan dialoq rejimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu prosesdə şagirdlər daha çox intellektual bacarıqlara yiyələnirlər. Biliklərin möhkəmləndirilməsi üçün qabaqcıl müəllimlər belə bir sistemi əsas götürürlər:

•Müəllim çətin məzmunu şagirdlərə bütöv çatdırır və sualların köməyi ilə möhkəmləndirmə aparır.

•Mətnin bir hissəsi şagirdlər tərəfindən oxunub izah edilir və ayrılıqda möhkəmləndirilir.

•Mətnin hissələrinin izahı növbə ilə həm müəllim, həm də şagird tərəfindən verilir. Əvvəlcə hissələr üzrə sonra isə ümumi möhkəmləndirmə aparılır.

•Müəllim mətnin müəyyən hissəsini nəql edir, qalan hissəsi üzərində şagirdlərin sərbəst işi təşkil edilir. Möhkəmləndirmə şagirdlərin sərbəst işlərinin yoxlanıldığı prosesdə aparılır.

Bəzi müəllimlərin dərs prosesində biliklərin möhkəmləndirilməsinə az yer vermələri ilə razılaşmaq olmaz. I sinifdən başlayaraq verilmiş bilikləri möhkəmləndirmək üçün müəllimlər şagirdlərin diqqətini qavrama qabiliyyətini inkişaf etdirməlidirlər. İntellektual hissələr yaradıcılıq prosesi ilə üzvi surətdə bağlı olduğundan onların dinamikasında baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri şagirdlərin hərtərəfli inkişafını təmin edir. Təcrübə göstərir ki, zehni iş bacarığına şagird nə qədər mükəmməl yiyələnərsə, bir o qədər yaxşı oxuyar. Bunun üçün müəllim və şagird arasında fəallıq nisbəti özünü üç formada göstərir. Onlardan hansının nə zaman birinci yerdə durması məqsəddən, materialın məzmunundan, məktəblilərin səviyyələrindən və digər şərtlərdən asılıdır.

Müəllimlə şagirdin fəallığı arasındakı münasibətin üç şəkildə cərəyan etməsi öyrətmə və öyrənmə metodları arasında da müvafiq nisbətin meydana gəlməsinə əsas verir. Bu zaman başlıca olaraq aşağıdakı cəhətlər özünü göstərir:

- a) müəllim fəaldırsa, öyrətmə metodlarına daha çox yer verilir;
- b) şagird fəaldırsa, öyrənmə metodlarına daha çox yer verilir;
- c) müəllim və şagirdin fəallığı eyni səviyyədə olduqda, metodlar arasında da buna uyğun vəziyyət yaranır.

Həmin əlaqələr elə dinamikdir ki, bir sıra hallarda dərs müddətində hər üçü müşahidə edilir.

İbtidai siniflərdə biliklərin möhkəmləndirilməsindən əvvəl onun yaxşı mənimsənilməsinə nail olmaq lazımdır. Biliklərin möhkəmləndirilməsi təkcə təlim materialının məzmunundan deyil, həmçinin şagirdlərin psixoloji durumundan, təlimə və müəllimə münasibətindən də asılıdır.

İnteraktiv təlim, əsasən, təfəkkürə əsaslanır. Ənənəvi təlimdə öyrədən bilik mənbəyi olduğu halda, fəal təlimdə bilik mənbələri müxtəlifdir. Düzgün və interaktiv metodlarla təşkil edilən dərstdə şagirdlərin bilikləri mənimsəmələri və yadda saxlamaları daha tez və dərin baş verir. Burada şagirdlərin cüt-cüt, qrup şəklində qarşılıqlı və müəllimin nəzarəti altında idarə edilən təlim prosesi onlarda tədqiqatçılıq hər hansı biliyi özünün kəşf etməsi ilə nəticələnir.

Şagirdin başa düşmədiyi, düzgün anlamadığı bilik hafizədə möhkəmlənə bilməz. Şagirdlər düşünülmüş, şüurlu mənimsənilmiş bilikləri yaxşı yadda saxlamalıdır. Bunun üçün onların hafizələrini inkişaf etdirən müxtəlif priyomlardan istifadə olunmalıdır. Odur ki, müəllim yeni materialın öyrədilməsi üçün şagirdlərdə qabaqcadan müsbət motivlər və stimullar yaratmalıdır.

Yeni hazırlanmış təhsil kurikulumu interaktiv təlim müəllimin və şagirdin qarşısında geniş imkanlar açır. Bu, təlimdə istifadə olunan əyani və texniki vasitələr, didaktik oyunlar, diskussiyalar biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Kurrikulum (elmi-metodik jurnal), Bakı, 2008, №1.
2. F.Rüstəmov . Pedaqogika, Nurlan, Bakı, 2007.
3. Y.Talıbov, Ə.Ağayev, İ.İsayev, A.Eminov. Pedaqogika. Bakı, 1993.

III SINIFDƏ OXU ÜZRƏ İNTERAKTİV DƏRSİN TƏŞKİLİ

Afət MUSTAFAYEVA,

Bakı şəhəri Yasamal rayonundakı E. Məmmədov adına
21 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Mövzu: «İlk qar»

Məqsəd: 1.Şagirdlərə qarın və qış fəslinin gözəlliyinə məhəbbət oyatmaq, onların estetik zövqlərini inkişaf etdirmək.

2. Qış fəslinə və qarın faydasına dair öyrənilmiş bilikləri genişləndirmək və möhkəmləndirmək.

3.Şagirdlərin idrak fəallığını inkişaf etdirmək.

4. Şagirdlərdə əməkdaşlıq vərdisləri formalaşdırmaq.

Təchizat: tədris ediləcək mövzuya aid çəkilmiş rəsm; düşündürücü sxem və diaqram; işçi vərəqləri.

Təlim metodları: beyin həmləsi, fasilələrlə oxu, diskusiya və planlaşdırma.

İş forması: fərdi və qrup şəklində iş

İnteqrasiya: təsviri incəsənət, həyat bilgisi və Azərbaycan dili.

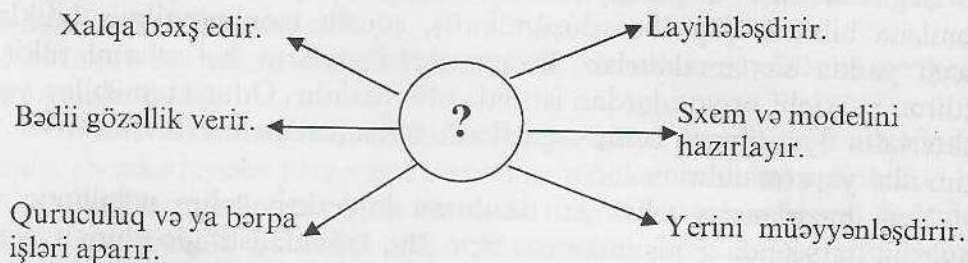
Dərsin gedişi

I mərhələ: Motivasiya, problemin qoyulması

Dairənin içərisində sual işarəsi qoyulmuş və dairənin ətrafında fikrimdə tutduğum anlayışlara dair cümlələrin yazılması.

Şagirdlərə deyirəm:

–Bu fəaliyyətin kimə məxsus olduğunu müəyyənləşdirərək fikrinizi bildirin.

Fərziyyələr söylənilir, fikirlər dəqiqləşdirilir, sual işarəsi «memar» sözü ilə əvəz olunur.

«Memar» anlayışı ilə əlaqədar H.Arifin şeirindən bir bəndini söyləyirəm:

Sirli-sehrlidir ana təbiət,
Onun qurğusuna söz ola bilməz.
O, elə memardır, o memar kimi,
Memarlar içində memar tapılmaz.

– Yəqin ki, bu obrazlı şeir sizə tanışdır. (Cavablar dəstəklənir)

– Müəllif öz şeirində təbiəti kimə bənzədir? (Cavablar alınır)

– Ana təbiət bir memar olaraq yaşadığımız aləmdə bizə nələri bəxş etmişdir? (Şagirdlərin söylədikləri cavablar – «münbit torpaqlar, meşələr, dağlar, düzənliklər, çaylar, dənizlər, göllər, yeraltı və yerüstü sərvətlər» sözləri yazı taxtasına yazılır).

Tədqiqat sualı:

– Siz necə zənn edirsiniz, ana təbiət bu saydıqlarımızla öz işini başa vurub qurtarıbmı?

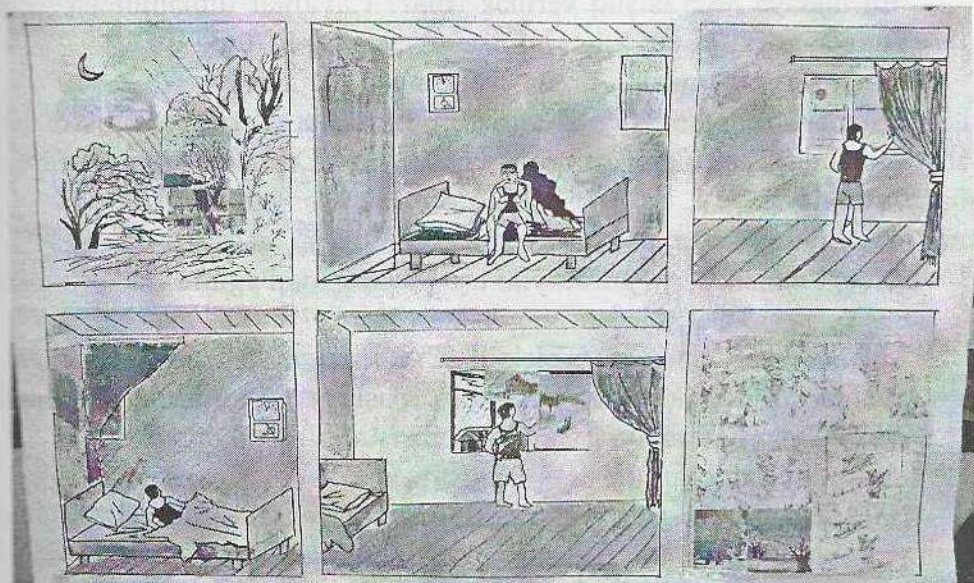
Bu suallar ayrıca kağıza yazılaraq yazı taxtasında nümayiş etdirilir. Şagirdlərin fikrini dinləyib, münasibətini bildirirəm:

–Təbiət ahəngdar surətdə dəyişməkdə və inkişafdadır. O, daim sirli və sehri dünyasından baş qaldıraraq əlini bizə uzadır, bizə bəxş etdiyi dünyanı

sürətləndirir və gözəlləşdirir. Bunun aydın təzahürünü hiss etmək üçün dərslərimizdəki «İlk qar» hekayəsi üzrə tədqiqat aparacaqsınız.

Mətnin dərk edilməsini asanlaşdırmaq və sürətləndirmək məqsədilə vətman üzərində mövzuya aid süjetli şəkillər də bənd edilmişdir, ancaq onların üstü örtülüdür. Fasilələli oxunun tələblərinə uyğun olaraq hissə-hissə oxuyur, sonra həmin hissəyə aid şəkli açıb göstərirəm. Şagirdlər oxuduqları ilə gördüklərini ümumiləşdirərək müəyyən nəticəyə gəlirlər.

«İlk qar» mövzusunda aid rəsmlər

II mərhələ: Dərketmə

«İlk qar» hekayəsinin ayrıca vərəqdə çap olunmuş surətini paylayıram. Şagirdləri başa salıram ki, bizim oxumuz «fasiləli oxu» olacaq;

– Yəni, mən hissələr üzrə söyləyəcəyəm, siz isə diqqətlə dinləyərək söylədiyim hissəyə münasibətinizi bildirəcək və uyğun gələn başlıq verəcək, nəticədə plan hazırlayacaqsınız.

Beləliklə, hissələrlə oxuya başlanır:

«Bir neçə gün ara vermədən güclü külək əsdi. Hava qaraldı, yağış yağdı. Küçələr palçıq oldu. Bərk soyuq düşdü» :

I hissə oxunduqdan sonra:

– Deyin görək, təbiətin belə şiltaq hadisələri ilin hansı fəslində baş verir? (Cavab dinlənilir)

– Niyə belə düşünürsünüz?

– Bu hissəyə necə başlıq vermək olar?

Şagirdlər fikirlərini bildirirlər. Qəbul olunmuş başlıq yazı taxtasına yazılır.

«Şiltaq təbiətin sərtləşməsi»

Hekayənin ikinci hissəsi oxunur:

– «Gecə qorxu içində oyandım. Mənə elə gəldi ki, yuxuda kar olmuşam. Gözlərimi yumub xeyli uzandım. Nəfəsimi çəkmədən qulaq asdım, amma başa düşdüm ki, kar olmamışam, sadəcə olaraq külək, yağış kəsib, hər tərəfə sakitlik çöküb. Elə bil, hər şey cansızlaşıb».

Sinfə müraciət edirəm:

– Sizcə uşağın gecə yarısı qorxub oyanmasına səbəb nə idi? Axı o, niyə kar olduğunu düşünürdü?

– Bu hissəyə necə başlıq vermək olar? Cavablar dinlənilir və seçilir: **«Yuxuda qorxu»**.

Mətnin ardı oxunur:

–«Gözlərimi açdım. Otağa ağ işıq dolmuşdu. Yerimdən qalxıb pəncərəyə yaxınlaşdım. Hər yan qarlı və sakit idi. Dumanlı göydə tənha ay görünürdü».

Sinfə müraciət olunur:

–Sizcə, bu mənzərəni görəcəyini uşaq əvvəlcədən ağlına gətirərdimi?

–Bəs siz necə? Belə bir hadisə gözləyirdinizmi?

–Bu hissəyə necə başlıq vermək olar?

Cavablar dinlənildi və belə bir başlıq ümumilikdə bəyənildi: **«Gözlənilməz hadisə»**.

Hekayənin ardı oxunur:

–«Görəsən qar nə vaxt yağıb? Mən saata yaxınlaşıram. Ay işığında onun əqrəbləri aydın görünürdü. Saat iki idi. Mən isə saat on ikidə yatmışdım. Deməli, iki saatda yerin üzü tamam dəyişmişdi. İki saatda meşə, çöl, dağlar ağ yumşaq yorğana bürünmüşdü. Mən cold yatağım uzandım» .

Sinfə müraciət edirəm:

–Oğlanın narahatçılığınının aradan qalxmasına, onun arxayınlaşmasına səbəb nə oldu?

–Bu hissədə hansı obrazlı ifadəyə rast gəldiniz?

–Gəlin bu hissəyə də başlıq verək: **«Yeni mənzərə»**.

Hekayənin ardını söyləyirəm:

«Səhər tezdən oyandım. Pəncərə şüşələrində gözəl naxışlar gördüm. Pəncərəni açdım. Qar kəndimizə necə də yaraşır. Geyinib bayıra çıxdım. Yollar donmuşdu. Elə bil billur üzərində yeriyirdim» .

Sinfə müraciət olunur:

–Oğlanın təsvir etdiyi mənzərəni xəyalınızda canlandırmağı bacarırsınızmi?

–Siz də belə mənzərənin şahidi olubsunuzmu?

–Bu hissəyə necə başlıq vermək olar?

Növbəti şəklə baxaraq şagirdlər öz qərarlarını bildirirlər: «**Kənddə qar**».
Nəhayət, axırncı hissə oxunur.

«Uşaqlarla meşəyə getdik. Meşə çox gözəl, işıqlı və sakit idi. Tək-tək yağan qar dənələri yerə enirdi. Hələ qurumamış otlar və payız çiçəkləri qarın altında qalmışdı. Ağaclarada ara-sıra uçuşan qırqovullar sakitliyi pozurdu. Elə bil, göy yerə yaxınlaşırdı. Yaydan, payızdan fərqli olaraq meşə tamam ayrı görkəm almışdı. Biz üşüyənədək meşədə gəzdik. Onun gözəlliyindən həzz aldığımız».

Axırncı şəklin üstü açılır və müsahibə təşkil olunur:

– Nəyə görə oğlan uşaqlarla meşəyə getdi?

– Bu hissəni xəyalınızda necə canlandırırırsınız?

– Rəssam olsa idiniz bu mənzərənin şəklini necə çəkərdiniz?

– Bu hissəyə necə başlıq vermək olar?

Nəhayət, fikirlər ümumiləşdirilir və planın sonuncu bəndi yazı taxtasına yazılır: «**Meşə gəzintisi**»

Mövzu üzrə yekunlaşdırıcı suallar verdim:

– Hekayə sizə necə təsir etdi? Siz də o qarlı günləri, o günlərdəki oyunlarınızı xatırladınız mı?

– Bu hekayəni oxuduqda sizdə hansı arzu oyandı?

Beləliklə, cavablar yekunlaşdırılır.

Qruplarla iş.

Şagirdləri dörd qrupa ayırıram: «Yaz», «Yay», «Payız», «Qış».

Qruplarda iş başlanır.

III mərhələ: Kiçik qruplarda tədqiqatın aparılması.

Mövzu ətrafında iş aparmaq üçün işçi vərəqləri paylayıram. Şagirdlər qruplarda işlərini davam etdirirlər.

«Yaz» qrupu

a) Hekayədən ən çox sevdiyiniz bədii mənzərənin təsvirini seçib, ona uyğun rəsm çəkin.

b) Venn diaqramında qar və buz oxşar və fərqli əlamətlərinə görə müqayisə edin.

«Yay» qrupu

a) Hekayədə verilmiş təbiət təsvirlərinə aid olan parçaları və obrazlı fədələləri seçib, altından xətt çəkməklə ayırın.

b) Qarın yağması səbəbini izah edin.

«Payız» qrupu

a) Hekayəni bitmiş hissələrə ayırın. Hər hissə üzrə oğlanın keçirdiyi daxili hissələri – duyğuları məntiqi ardıcılıqla yazın. (İstifadə üçün sözlər: *sevinc, həzz, maraq, qorxu, rahatlıq, sakitlik*.)

b) Qarın və buzun daxili xassələrini izah edin.

«Qış» qrupu

a) Qış, qar və buza aid bildiyiniz atalar sözləri və tapmacaları yazın!

b) Qarın faydası və ziyanı haqqında bildiklərinizi qeyd edin!

IV mərhələ: Məlumat mübadiləsi

Vaxt başa çatdıqdan sonra hər bir qrup növbə ilə öz işini təqdim edir, fikirlərini əsaslandırır. Digər qruplar da informasiyanı dinləyir və əlavələrini edirlər.

V mərhələ: Məlumatın təşkili və nəticənin çıxarılması.

– Bu gün nəyi öyrəndik?

– Qar yağanda təbiət necə dəyişir?

– Təbiətin dəyişməsi insanın əhvalına necə təsir göstərir?

Şagirdlərin cavablarını dinləyib onları dəstəkləyir, nəticəyə gəlməkdə bələdçilik edirəm:

– Öyrəndik ki, qar qış fəslinə aid olan təbiət hadisələrindən biridir. Obrazlı şəkildə söyləsək, o, qəfil gələn qonağa bənzəyir. Gözlənilmədən gəlir, göyü, yeri, hər yanı ağ paltara bürüyür. Burada şair H.Arifin yuxarıdakı sözlərini bir daha xatırlamaq yerinə düşər. Həmin şeir parçası bu gün sizin dərstdə öyrəndiklərinizlə üst-üstə düşür.

Bu gün maraqlı bir «söz oyunu» keçirəcəyik.

VI mərhələ: Psixotreyning – «Söz oyunu»

Yazı taxtasının qabağından vatman üzərində çəkilmiş bir plakat asıram. Plakatda dairə çəkilib. Dairənin ətrafında isə qarla əlaqədar, görüldüyü kimi, səkkiz şəkil əks olunmuşdur.

Şagirdlərə başa salıram ki, şəkillərə diqqətlə baxın. Qruplar üzrə növbə ilə hər şəkə aid bir cümlə söyləyəcəksiniz. Beləliklə, oyun başlanır:

Cavablar səslənir:

«Yaz» qrupu:

1. Qar – qış fəslinin ən mühüm əlamətidir.

2. Qar – suyun bərkimiş formasıdır.

«Yay» qrupu

1. Qar – torpaq üçün, eləcə də bulaq və çaylarımız üçün bol su ehtiyatı deməkdir.

2. Qar – təbiətin saflaşması və təmizlənməsi deməkdir.

«Payız» qrupu

1. Qar – çıpaq təbiət üçün sakitlik və gözəllikdir.

2. Qar – ziyanverici cücülərin məhv olması deməkdir.

«Qış» qrupu

1. Qar – uşaqlarımız üçün ən sevimli oyun və əyləncə deməkdir.

2. Qar-yerin yorğanı, tarla və bağlarımız üçün bolluq və bərəkət deməkdir.

VII mərhələ: Qiymətləndirmə

Dərsin bütün mərhələlərində şagirdlərin fəallığının, cavabların dürüstlüyünün monitorinqini aparır, qrupların və ayrı-ayrı fərdlərin işini qiymətləndirirəm. Qiymətləndirərkən fikrimi əsaslandırırım.

VIII mərhələ: Tətbiq etmə

Evə tapşırıq:

1. İşə: «Təbiəti qorumaq – müqəddəs vəzifəmizdir» mövzusunda işə yazmaq.
2. Qşda təbiət üzərində müşahidələrə əsasən hekayənin məzmununu yaradıcı nəql etmək.

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRDƏ MÜCƏRRƏDLƏŞDİRMƏNİN FORMALAŞDIRILMASI

Arzu MƏMMƏDOVA,
Gəncə Dövlət Universitetinin əməkdaşı

Müasir dövrdə elm və texnika çox sürətlə inkişaf edir. Təsadüfi deyildir ki, əsrimizi elmi informasiyaların «partlayışı» əsri adlandırırlar. Hədsiz sürətlə artan informasiyalarla necə rəftar etməli, gələcəkdə daha artıq miqdarda informasiyalarla qarşılaşacaq gənc nəslin vəziyyəti necə olacaqdır? Belə bir vəziyyətlə əlaqədar mütəxəssislər ilk növbədə insanların idrak imkanlarına nəzər salmaga məcbur olurlar. Buradan da psixologiya və pedaqogika elmlərinin qarşısına çox ciddi bir problem çıxır. Bir çox psixoloqların fikrincə həmin problemin həlli təlim prosesində şagirdlərin təfəkkür tipini, düşüncə istiqamətini dəyişmək, inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Bu cəhətdən məktəblilərdə təfəkkürün inkişaf etdirilməsi o cümlədən, müasir psixologiyada mücərrədləşdirmə prosesinin inkişaf qanunauyğunluqlarının tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir elmi biliklərin tərkibində yaradıcılıqla tətbiq olunması, dərk edilməsi və mənimsənilməsi təfəkkürün yüksək inkişaf səviyyəsinin, o cümlədən mücərrədləşdirmə qabiliyyətinin çox erkən formalaşmasını tələb edir. Bu tələblərin həyata keçirilməsi və təlim prosesində müvəffəqiyyət qazanmaq üçün hər bir şagirdin təfəkkürünün, o cümlədən əqli əməliyyatlarının, xüsusilə mücərrədləşdirmə əməliyyatının inkişafına nail olmaq lazımdır.

Bu cəhətdən təlim fəaliyyətində kiçikyaşlı məktəblilərdə mücərrədləşdirmənin xüsusiyyətləri və inkişafı bir çox tədqiqatçıların diqqətini cəlb

etmiş, eksperimental səviyyədə öyrənilmiş və müəyyən qanunauyğunluqlar kəşf olunmuşdur. Aparılan tədqiqatın əsas məqsədi bu problemə həsr edilmiş psixoloji ədəbiyyatı öyrənilib, təhlil etmək, təlim fəaliyyətində kiçikyaşlı məktəblilərdə mücərrədləşdirmənin inkişaf xüsusiyyətlərini və dinamikasını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu sahədə ilk cəhdlər psixoloqlar E. Meyman, V. Ştern və J. Piaje tərəfindən göstərilmişdir. Bunlarla yanaşı, S.L. Rubinşteyn, N.A. Mençinskaya, D.N. Boqoyavlenski, D.N. Uznadze, Ş.A. Nadişaşvili və başqaları tərəfindən öyrənilmişdir. Azərbaycan psixoloqlarından Ə. S. Bayramov, Ə. Ə. Qədirov, Ş.M. Babayevin, M. Ə. Həməyəvin apardığı tədqiqatlar bu cəhətdən xarakterikdir.

S.L. Rubinşteynin təlim prosesində təhlil, tərkib, mücərrədləşdirmə, ümumiləşdirmə kimi fikri əməliyyatların mühüm rol oynadığını xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Təlim prosesində müvəffəqiyyət qazanmaq üçün hər bir şagirdə təfəkkürün inkişafına, o cümlədən onlarda aqli əməliyyatların, xüsusilə mücərrədləşdirmə əməliyyatının inkişafına nail olmaq lazımdır.

Adətən, məktəblilərdə mücərrədləşdirmənin inkişafı cisim və hadisələrdə mühüm əlamətləri, əlaqələri, mühüm olmayan elementlərdən fərqləndirmək və onlardan yayınmaq bacarığının təşəkkül tapmasında ifadə olunur. Kiçikyaşlı məktəblilərin təfəkkürü konkret əyani-obrazlı xarakter daşıyır, lakin uşaq böyüdükcə, təcrübə qazandıqca, dilə yiyələndikcə, xüsusilə əməli və ictimai fəaliyyəti öyrənmək sayəsində əyani-obrazlı təfəkkür əsasında onda mücərrədləşdirmə prosesi inkişaf edir.

J. Piajenin fikrincə, 8-10 yaşadək uşaq təfəkkürü mücərrədləşdirmə imkanlarından məhrumdur, təfəkkürün məntiqi formaları uşaqlarda yalnız bu yaşdan təşəkkül tapmağa başlayır. Bu konsepsiya ibtidai təlimin yeni, mü-tərəqqi sistemlərini yaratmaq təşəbbüslərini məhdudlaşdırır, savadlı, rəbitəli nitqin formalaşdırılmasının mümkünlüyü fikri işə pedaqoqları çətin vəziyyətdə qoyurdu, lakin bir cəhətdən tədqiqatlar əsasında müəyyən olunmuşdur ki, uşaqlarda mücərrədləşdirmə erkən yaşdan başlayaraq inkişaf edir. F.Ə. İbrahimbəyov, Ə.K. Zakuzadə və R. M. Rəsulov qeyd edirlər ki, uşaqlar həttə, nitqə yiyələnmə ilə əlaqədar olaraq ən sadə mücərrədləşdirmə və ümumiləşdirmələr edirlər.

Məktəbə getməklə uşağın mücərrədləşdirmə qabiliyyətinin inkişafında mühüm və çətin dövr başlanır. Məktəbdə şagird sadəcə olaraq bu və ya digər fənlə əlaqədar ayrı-ayrı anlayışlara deyil, anlayışlar sistemində də yiyələnir. Təhsil prosesində şagirdlərin şüurunda dünyanın bütöv mənzərəsi təşəkkül tapır. Bu zaman kiçikyaşlı uşaqların malik olduğu biliklərdən fərqli olaraq, məktəblilər ətraf aləmin nəinki faktları və hadisələrindən, həm də əlaqələri idarə edən qanunlardan istifadə edə bilirlər.

L.S. Rubinşteyn göstərir ki, məktəbdə ayrı-ayrı fənlərin öyrənilməsi prosesində şagirdin təfəkkürü mücərrədləşdirmə fəaliyyətinin yeni pilləsinə

kəçir. Onun təfəkkür əməliyyatının əsas dayaqı məktəbəqədər yaşlı uşağın təfəkküründə özünü göstərən tək-tək hadisələrin gedişi deyil, sistemləşdirilmiş və ümumiləşdirilmiş təcrübə olur.

Təlimin birinci ilindən mücərrədləşdirmə şagirdlərin fəaliyyətində, ayrı-ayrı fənlərin o cümlədən bədii qiraətin mənimsənilməsi prosesi ilə sıx bağlıdır. Oxu dərslərində şagirdlərin oxuduqları mətnlərin zəruri cəhətlərini mücərrədləşdirə bilmələri mənimsəmənin effektivini artırır. İbtidai sinif şagirdlərində mücərrədləşdirməni bədii mətndən müxtəlif sujetləri, ünsürləri necə ayırmaları ilə müəyyənləşdirmək mümkündür.

Müasir psixologiyada bir çox tədqiqatlar ədəbi mətnlər üzərində işin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. A.A.Smirnov, L.V.Zankov, A.Q. Komm, K.B.Maltseva, A.K.Şulkin, A.Məmmədov və b. psixoloqlar uşaqların müxtəlif mətnləri bir sıra şərtlərdən asılı olaraq necə yadda saxlamalarını öyrənmişlər. A.S.Lipkina və D.A.Kuzmina mətn üzərində mücərrədləşdirmə proseslərini tədqiq edərək belə nəticəyə gəlmişlər ki, I sinif şagirdləri hətta II sinif şagirdlərinin bir qismi üçün mətnin bir hissəsini digər hissəsindən ayırmaqla əlaqədar olan tapşırıq mürəkkəbdir. Bir qəddərdən sonra II sinif şagirdlərinin xeyli hissəsi bu tapşırığı yerinə yetirməyə çalışır, lakin bu səy böyük çətinliklərlə həyata keçirilir. Bu çətinlik ondan ibarətdir ki, uşaqlar mətnin materialını iki dəqiq hissəyə ayıra bilmirlər. Bu isə müsbət və mənfi mücərrədləşdirilmiş elementlər arasında mütənənasibliyin pozulmasına gətirib çıxarır.

I-IV sinif şagirdləri təkcə bədii mətnlərlə əməliyyat aparmırlar. Onların təlim fəaliyyətində şəkillər üzərində iş də mühüm yer tutur. Ona görə də bir ədrak obyektini kimi şəkillərdən də zəruri əlamətləri, cəhətləri mücərrədləşdirməyi bacarmaq mühüm əhəmiyyətə malikdir. Adətən, əksər halda şəkillərdən təlim materialı kimi də istifadə olunur. İbtidai siniflər üçün dərsliklərdə şəkillərə geniş yer verilir.

Təlim prosesində şagirdlərdə mücərrədləşdirmə bacarığı inkişaf etdirilməzsə, onlar əsas olanı, başlıcanı ikinci dərəcəliyədən ayıra bilməzlər, təlim materialını dərk etmədən, anlamadan mexaniki öyrənər, nəticədə biliklərə formal yiyələnərlər.

Buraya qədər deyilənləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

1. Müasir psixoloji ədəbiyyatda təlim prosesində şagirdlərdə ayrı-ayrı fikri əməliyyatların və ya təfəkkür proseslərinin inkişaf etdirilməsi döənə-döənə vurğulanır, bununla yanaşı, həmin əməliyyatların ayrı-ayrı yaş dövrlərində lazımınca inkişaf etməməsi də qeyd olunur. Bu cəhət bir daha onu göstərir ki, müasir dövrdə şagirdlərdə mücərrədləşdirmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi çox vacib məsələlərdən biridir.

2. Şagirdlər I sinifdən başlayaraq müəyyən qrammatik, riyazi məfhumlarla tanış olur, onları mənimsəyirlər. Həmin məfhumların mənimsənilməsində mücərrədləşdirmə bacarığı mühüm rola malikdir. Buna görə də məf-

humların mənimsənilməsini, onlara tərifi vermə prosesində mücərrədləşdirmənin xüsusiyyətlərini, inkişaf dinamikasını aşkara çıxarmaq zəruridir.

3. Müasir təhsil gənclərimizə yalnız müəyyən dairədə elmi biliklər ehtiyatını verməklə kifayətlənməməlidir. Təhsilin başlıca məqsədi gündən günə artan elmi məlumatlara yiyələnməyi, ondan praktikada istifadə etməyi, onu yaradıcılıqla tətbiq etməyi öyrənməkdən ibarətdir. Bunun üçün isə şagirdlərin yüksək mücərrədləşdirmə qabiliyyətinə yiyələnmələri çox vacibdir.

4. Uşaqda mücərrədləşdirmənin inkişafı cəmiyyətin mədəni səviyyəsi ilə əlaqədar, onu əhatə edən aləmi dərk etmə prosesində, bilavasitə fəaliyyətdə baş verir. Onun inkişafı bioloji imkanlarla şərtləşməklə bərabər, eyni zamanda tarixi, sosioloji amillərin məhsuludur. Mücərrədləşdirmə prosesi təlim və tərbiyə sayəsində əsaslı surətdə təşəkkül tapır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov. Ə.S. Şagirdlərdə təfəkkür müstəqilliyinin inkişafı və tərbiyəsi. Maarif. 1966.
2. Qədirov. Ə. Ə. Kiçik yaşlı məktəblilərdə mücərrədləşdirmənin inkişafı. Bakı. 1973.
3. Həmzəyev. M. Ə. Yaş və pedaqoji psixologiya. Bakı, 2000
4. Рубинштейн. С.Л. Основы общей психологии. М. 1946.
5. Жуйков. С. Ф. К характеристике процессов абстрагирования и обобщения при усвоении грамматики. Журн. «Вопросы психологии» № 6. 1958.
6. Пиаже. Ж. Речь и мышление ребенка. М. 1932.

Основные направления изучения проблемы формирования абстрагирования школьников младшего возраста в инструктивной деятельности

Статья посвящена одной из актуальных проблем- развитию и направлениям основного процесса мысли, абстрагирования. В статье дано значение абстрагирования, а также обсуждается резюме современных исследований.

The main directions of studying the problem of forming abstract on pupils in junior classes in instructional activity.

The article is devoted to one of an actual problems- to development and directions of the main process of idea, abstract. It is given the significance of abstract, and also it is discussed the summaries of the modern researches.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARA EKOLOJİ BİLİKLƏRİN VERİLMƏSİ ONLARIN EKOLOJİ TƏRBIYƏSİNİN ƏSASIDIR

Vaqif KƏRİMOV,
pedaqoji elmlər namizədi

Məktəbəqədər tərbiyə və təlim proqramında uşaqlarda doğma təbiətə məhəbbət tərbiyə etmək mühüm bir vəzifə kimi qoyulmuşdur. Təbiətə məhəbbət onun gözəlliklərini hiss etmək və qorumaq kimi başa düşülməlidir. Təbiətin qorunması nə deməkdir? Bu məfhumu torpağın, havanın, suyun, bitkilər örtüyünün, başqa canlıların (cücülər, quşlar və heyvanlar) qorunması daxildir.

Təcrübə göstərir ki, kiçikyaşlı uşaqlarda təbiətə ilkin münasibəti onun gözəlliyinin dərk olunması gedişində yaranmış emosiyalar, hisslər əsasında formalaşır. Onu da qeyd edək ki, yalnız emosional qavrama təbiətin qorunması üçün kifayət deyil. Tərbiyəçi uşaqların təbiətlə bilavasitə ünsiyyəti nəticəsində yaranmış hisslərini təbiəti qoruma bilikləri ilə birləşdirməyə cəhd göstərməlidir. Bu, uşaqları təbiəti mühafizə fəaliyyətinə cəlb etmək vəzifəsini qarşıya qoyur.

Bütün təbiət hadisələri qarşılıqlı əlaqədə baş verir. Onların hamısı biri-biri ilə şərtlənir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar bu əlaqələri başa düşə, hadisələr arasındakı səbəb münasibətlərini tuta bilirlərmi?

Tədqiqatlar göstərir ki, bu yaşda uşaqların məntiqi təfəkkürünün sadə formaları yaranmağa başlayır. Uşaqlar hadisələrin səbəblərini başa düşməyə qabildirlər, lakin bunun üçün şərait yaradılmalıdır:

- uşağın hadisəyə uyğun münasibəti.
- həmin hadisənin əlaqələri və münasibətləri ilə real tanışlıq.

Biz qarşılıqlı əlaqələrin açılması üzərində dayanacaq, görək uşaq fəaliyyətinin peyki sayılan cansız və canlı təbiət arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqələr necədir.

Uşaqlar yalnız bitkilərin böyüməsi və inkişafı üçün zəruri olan şərtləri mənimsəməyə deyil, həm də bitkilərin həyatında baş verən dəyişiklikləri müxtəlif mühitdə baş verən dəyişikliklərdə əlaqələndirməyə qabildirlər.

Orta qrupda uşaqlara təbiət hadisələrini diqqətlə müşahidə etmək, onların arasındakı sadə əlaqələri müəyyən etmək öyrədilir. Bu yaşda uşaqlar öyrənirlər ki, bitkilərin həyatı və böyüməsi üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün məhsuldar torpaq, günəş işığı, isti, rütubət və s.

lazımdır. Uşaqlar bilməlidirlər ki, günəşin və rütubətin təsiri ilə ot tez boy atır, bəzi giləmeyvələr, meyvələr və tərəvəz yetişir.

Yuxarı qrupda uşaqların bitkilər, onların inkişaf şəraiti anlayışları genişlənilir. Müşahidə prosesində uşaqlar düzgün qulluqla bitkinin vəziyyəti ara-sındakı əlaqələri müəyyənləşdirməyi öyrənirlər.

Məktəbə hazırlıq qrupunda uşaqları canlı təbiətdə fəslə dəyişiklikləri başa düşməyə (soyuq olur, cücülər donur, quşlar isti ölkələrə uçar) gətirirlər. Onlarda ardıcıl gediş haqqında ümumiləşmiş təsəvvürlər formalaşdırılır: mə-sələn havalər isinir, ağaclar tumurcuqlayır, çiçək açır, yarpaqlayır.

Proqram tələblərini nəzərə alaraq biz aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetiril-məsini lazım bildik:

1. Bitkilərin işığa, istiyə, torpağa, rütubətə tələbat haqqında biliklər formalaşdırmaq.

2. Bitkilərin həyatının fəslə dəyişikliklərdən asılı olduğunu göstərmək.

Bu məsələni həll etmək üçün uşaqlarla müşahidələr və təcrübələr keçiril-mişdir: məsələn, bitkinin suya tələbatı aşağıdakı təcrübə ilə sübut olun-muşdur. Söyüdün budaqları müxtəlif bankalara qoyuldu. Onlardan birinə su töküldü. Uşaqlarla birlikdə bitkilərin olduğu şəraitin oxşarlığı və fərqi müəy-yənləşdirildi. Uşaqların qarşısında müşahidənin məqsədi qoyuldu: banka-lardakı budaqların yarpaqlayıb - yarpaqlamamasını aydınlaşdırsınlar. Uşa-q-ların əksəriyyəti dərhal bildirdilər ki, susuz bankadakı budaqlar yarpaq-lamayacaq. Bir neçə gündən sonra onların fikirləri təsdiq olundu. Onda biz yarpaqlamamış budaqların olduğu bankaya da su tökdük. Beş gündən sonra budaqlar yarpaqladı.

İkinci müşahidə zanbağın yetişdirilməsi üzərində aparıldı. Onların bö-yüməsi və inkişafı üçün eyni şərait yaradılmışdır: eyni tərkibli torpağa, eyni dərinlikdə basdırılmış zanbaqlar yaxşı işıqlandırılmış pəncərənin qarşısına qoyulmuşdu. Ona görə də hər iki soğan eyni dərəcədə işıq və istilik alırdı. Bir qədər sonra dibçəklərdən torpağa köçürülmüş zanbaqlardan yalnız bi-rinə rütubətli şərait yaradıldı. Uşaqlar gördülər ki, su verilən zanbaq yaxşı inkişaf edir.

Lobyə toxumu ilə də analoji təcrübə aparıldı. Toxumlar bir qaba isladıl-laraq, digərinə quru şəkildə tökülüb pəncərənin qabağına qoyulmuşdu.

Bu müşahidə uşaqlara imkan verdi ki, bitkinin boynunun artması və in-kişafı üçün suya nəmişliyə ehtiyacı var. Sonralar təbiət guşəsində bitkilərə qulluq edərkən uşaqlar bitkilərin suvarılmağa ehtiyac olduğunu daha dəqiq müəyyən etdilər.

Sonrakı təcrübə bitkinin böyüməsi və inkişafının istidən asılı olduğunu göstərir. Qovağın iki budağını içində su olan bankaya qoyduq. Bankanın birini günəşlə işıqlanan pəncərəyə, digərini sol tərəfdə çərçivələrin arasına qoyduq. Günəşli yerdə qoyulmuş budaq o birindən tez tumurcuqladı və yar-

qıç açmağa başladı. Uşaqlar nəticə çıxardılar ki, harada isti çoxdursa, orada yarpaqlar göründü.

Bitkinin inkişafı üçün işığın zəruriliyi təsdiq etmək üçün kartofla seriya təcrübə təşkil etdik. Bir kartof kök yumurusunu qalın karton qutuya yerləşdirib, digərini qutusuz pəncərənin qarşısına qoyduq. Qutudakı kartofa onun aralarından azacıq işıq keçirdi. Uşaqlar belə zənn etdilər ki, hər iki yumuru boy atacaqdır. Yeddi gündən sonra karton qutudan iki çüçütdi qalxdı. Qutunu açanda uşaqlar gördülər ki, daha iki nazik uzun cücərti pəncərəyə boylanır. Kartoflar da böyümüşdü. Pəncərənin qarşısına qutusuz qoyulmuş kök yumurusu da boy atmışdı, lakin ondakı cücərtilər qısa idi. Özləri də müxtəlif istiqamətlərə istiqamətlənmişdi. Uşaqlar kartofları müqayisə edərək belə nəticəyə gəldilər ki, cücərtilər qutudan ona görə çıxmışdı ki, onlar işığa can atmışlar, o biri isə hər tərəfə yönəlmişdi.

Apardığımız təcrübələr uşaqlarda bitkilərin həyatı üçün müəyyən xarici faktorların (ışıq, isti) zəruriliyi haqqında təsəvvürlərin formalaşmasına kömək göstərdi.

Uşaqlara başa salmaq lazımdır ki, təbii ehtiyatlar: bitkilər, heyvanlar, su, torpaq, minerallar bizə ərzaq, paltar, yanacaq, enerji, sənaye üçün xammal verir. Onlar yer üzündə insanların yaşamaları üçün zəruridir.

İnsan hər hansı praktik fəaliyyətində təbii ehtiyatlardan istifadə edərkən, bununla da özlərinin varlığı şəraitini dəyişirlər. Bəşəriyyətin texniki silahlanması nə qədər çox artarsa, onun təbiətə təsiri də o qədər güclü olur. Çox vacibdir ki, bu təsir xoşagələn, xeyirxah olsun. Bəşəriyyətin tarixi keçmişini düzgün başa düşmək üçün bu gün insanların təbiətdən necə istifadə etmələrini izləməliyik.

Təbiət müəyyən harmoniyaya, müvazinətə malikdir. Yer üzündə məskunlaşmış heyvan, bitki, mikroorqanizm növləri öz aralarında bir-birinə və ətraf aləmə, qeyri-üzvi mühitə sıx təsir göstərir. Təbiətdə baş verən kobud pozuntular təbii kompleksi sıradan çıxarır, bioloji qəza böyük zərər yetirir: məsələn, malqaranı xilas etmək üçün yumurtaların kütləvi şəkildə qırılması, fənc heyvanlar arasında epidemiyanın yayılmasına gətirib çıxardı. Məlum oldu ki, yırtıcı heyvanlar ilk növbədə xəstə və zəifləmiş heyvanları məhv etməklə sanitar rolunu oynayır.

Son vaxtlaradək təbiətin qorunması dedikdə, nəslə kəsilməkdə olan bitkilərin və heyvanların hifz olunması başa düşülürdü. Son illərdə alimlər belə bir qənaətə gəldilər ki, müasir yüksək texnika yaşıllığın azalması, atmosferdə karbon qazının çoxalması ilə nəticələnə bilər.

Müəyyən növ torpağın vacibliyini göstərmək üçün danaçiçəyinin birini qıncda qum olan, digərini torpaq olan dibçəyə əkdik. Hər ikisinə eyni şərait yaradıldı, eyni qaydada qulluq edildi. Üç gündən sonra uşaqlar gördülər ki, quma basdırılmış danaçiçəyi solur, torpaqda bitən isə yaxşı boy atır. Səbəb

nədir? Bitkilərə təsir göstərən bütün faktorları təhlil etməklə uşaqlar belə bir qənaətə gəldilər ki, onlar üçün eyni cür torpaq, eyni şərait lazımdır.

Belə təcrübələrdən məqsəd məhz uşaqlara ekoloji biliklər vermək idi. Bitkilərin inkişafı üçün torpaq, rütubət, işıq, istilik və havanın lazım olduğunu dərk edən uşaqlar sonralar müstəqil fəaliyyət göstərməyə başladılar. Onlar anladılar ki, bağçanın canlı guşəsində, həyətinə və küçədə, parkda bitən eyni bitkinin inkişafı arasında fərq var. Bunu bilməklə uşaqlarda bitdiyi yerdən asılı olaraq onlara qulluq etmək, onları qorumaq haqqında elmi əsaslara söykənən qənaət baş verir.

Uşaqlar belə biliklərə yiyələndikdən sonra məqsədli gəzinti təşkil olundu. Hələ yarpaqlamamış akasiya üzərində müşahidə aparıldı. O, söyüdlə müqayisə olundu. Nə üçün söyüdü tez yarpaqlamasının səbəbi xəbər alındı. Bəzi uşaqlar dedilər ki, «Akasiyaya çox isti istəyir». Beləliklə, onlar bitkilərin istiyə fərdi tələbatını müstəqil müzakirə etməyi bacardılar. Onlar təbiəti şüurlu dərk etməklə şüurlu müdafiə etməyə də hazır olduqlarını büruzə verdilər.

Əsrlərdən bəri təbiətin bitməz-tükənməz xəzinəsindən gen-bol istifadə etməyin mümkünlüyü haqqında fikir təkzib olunur. Bu var dövlətin çoxalması istiqamətində işin görülməsinin vacibliyi dərk olunur. Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəsini böyük əhəmiyyəti hamını düşündürür. Ona görə də təbiətin qorunması bu gün hamını narahat edir.

Təcrübə göstərir ki, əgər cəmiyyətimizin hər bir üzvü təbiətin müdafiəsində tam maraqlı olduğunu bildirməzsə, bu işdə fəal iştirak etməzsə, heç bir ciddi, ağıllı qanun heç bir faydalı nəticə verə bilməz. Uşaqdan böyüyədək hər bir şəxs öz şəxsi təşəbbüsü ilə təbiəti qorumağı öyrənməli, gələcək nəsil qarşısında cavab verməli olacağını unutmamalıdır.

Təbiətə qayğıkeş münasibət və onu qorumağa cəhd biliklər əsasında formalaşır. Bu işə uşaq bağçasından başlanmamalıdır. Uşaq bağçalarında uşaqların təbiətlə tanışlıq səviyyəsi bizi uşaqlarda təbiətə düzgün münasibət tərbiyə etməyə təhrək edir.

Təbiətin fəal müdafiəçilərinin tərbiyə olunması uşaqlardan yaşlıların rəhbərliyi ilə biliklər mənimsəməyi tələb edir. Təbiətə düzgün münasibət və praktik bacarıqlar əldə etmək, insanların xeyrinə ona təsir göstərmək lazımdır.

Təbiətin dərk olunması aləmin materialistcəsinə dərk olunmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif metodlar və priyomlar tətbiq etmək lazımdır ki, uşaqların doğma təbiət, heyvanlar, bitkilər haqqında bilikləri zənginləşsin. Uşaqların fəaliyyəti onları inandırmalıdır ki, onların işinin müvəffəqiyyəti biliyin olmasından asılıdır.

Bu, biliklər əldə etməyə və şüurlu tətbiq etməyə marağı artırır.

Yalnız uşaqlara təbiətin qanunauyğunluqları haqqında düşünülmüş sistemlə və ardıcılıqla verilən biliklər nəticəsində tərbiyə və təlimin vəhdətini təmin etmək mümkündür.

Təbiətə düzgün münasibət uşaqlarda vətəyə məhəbbətlə qırılmaz əlaqədə formalaşmışdır. Uşaqları uşaq bağçasını əhatə edən təbiətlə, doğma evləri, diyarlarının təbiəti, insanların əməyi ilə tanış etməklə onların vətəyə məhəbbətini dərinləşdiririk. Onlarda humanist hisslər tərbiyə olunur. Onlar canlıları sevir, onların yaşamaları üçün normal şərait yaradır, onları qoruyur, sağaldır.

Təbiətdə uşaqların güclərinə uyğun əməyin təşkili son dərəcə vacibdir. Uşaq təbiəti o zaman qoruyur ki, onun hansı əşya və hadisənin insan üçün nə zaman, hansı şəraitdə fayda verəcəyini bilsin. Uşağı elə bir şəraitdə qorumaq lazımdır ki, təbiət onu bilikli, təbiəti sevən və onu dəyişməyə hazır olan bir keyfiyyət kimi yetişdirsin.

UŞAQLARDA DOĞRUÇULUQ VƏ DÜZLÜK TƏRBIYƏSİ

Xalisə ABDULLAYEVA,

Xətai rayonundakı «Yelkən» uşaq bağçasının tərbiyəçisi

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi tərbiyəsində məzmununda doğruçuluq və düzlük tərbiyəsi əsas yer tutur. Doğruçuluq, həqiqəti təhrif etməmək, həmişə və hər yerdə, hər şeyi olduğu kimi danışmaq deməkdir. Düzlük isə hər zaman və hər yerdə sədaqətli olmaq, ictimai əmlakla, digər insanların əmlaklarına düzgün münasibət bəsləmək deməkdir. Beləliklə, doğruçuluq sözdə, düzlük isə əməldə ifadə olunur. Hər iki keyfiyyət insanın daxili saflığını ifadə etməklə, ona mənəvi gözəllik verir.

Xalq arasında düzlük və doğruçuluq həmişə nəcib keyfiyyət kimi qiymətləndirilmişdir. Xalq bunu – «Doğru sözdə boyun qıldan nazikdir», «Doğru yalanı qovar», «Haqqa ləkə düşməz», «Doğruya zaval yoxdur, çəkələr min divana», «Düzlük uzanar, qırılmaz», «Düzlük xoşbəxtliyin açarıdır», «Yalançını evinə qədər qovarlar», «Yalançının evi yandı, heç kəs inanmadı» və s. atalar sözündə ifadə etmişdir. Zəhmətkeş xalq düzlük və doğruçuluğu təriflədiyi halda, yalançılığı, oğurluğu, ikiüzlülüüyü və əliyərililiyi kəskin surətdə pisləmişdir. Bu da – «Yalan üz qızardar», «Yalan ayaq tutar, yeməz», «Yalançının yaddaşı olmaz» və s. kimi atalar sözündə öz ifadəsini tapmışdır. Xalqın səadəti uğrunda mübarizə edən şəxslərin fəaliyyətini təhlil etdikdə, onlarda başqa gözəl əxlaqi sifətlərlə bərabər doğruçuluq və düzlük sifətlərini də görmək olar.

Düzlük və doğruluğun kimin mənafeyinə yönəlməsini bilmədən onu qiymətləndirmək olmaz. Yalnız o hərəkət düzgün əxlaqi hərəkət hesab edilir ki, o xalq işinə zəhmətkeşlərin mənafeyinə yönəldilmiş olsun. Doğruluq və düzlük anlayışlarının mahiyyətinin şərhinə məhz bu meyarla yanaşmaq lazımdır. Düzlük və doğruluq xalqa onun mənafeyinə xidmət edən, xalqımız arasında düzgün münasibətlərin inkişafına təsir göstərən bir keyfiyyət kimi qiymətləndirilir. Bütün adamların bir-birinə dost və qardaş olduğu bir cəmiyyətdə başqalarını aldadanlara, həqiqəti təhrif edənlərə, xalq malına xəyanətkarlıqla yanaşanlara yer ola bilməz. İstər doğruluğun əksi olan yalançılıq, istərsə də düzlüyün əksi olan əliyərilik heç bir insani ləyaqətlə bir araya sığmır və həmin adam cəmiyyətdə lənətlənir.

Müxtəlif dövrlərdə yaşamış Azərbaycanın böyük yazıçılarının əsərlərində bəzi adamların öz şəxsi mənfəətləri üçün ikiüzlülük, yaltaqlıq etmələri, yalan danışib, fırıldaq işləmələri məharətlə ifşa olunmuşdur.

M.F.Axundovun «Hacı Qara» komediyasını yadımıza salaq. İlk dəfə bəyləri dükanına qəbul edən Hacı Qara «Buyurun içəri, əyləşin, xoş gəldiniz, ağrınızı alım, səfa gətirdiniz. Bu dükan sizə peşkəşdir» – deyir, onlara hər cür xidmət və hörmət göstərməyə hazır olduğunu bildirir. Hətta «- çuBuqmu çəkirsiniz, qəlyanımı istəyirsiniz?» sözləri ilə onlara «hörmət göstərdiyini» ifadə edir, lakin onlardan heç bir xeyir gəlmədiyini bilən kimi Hacı'nın ikinci üzü özünü göstərir: O, bayaq «hörmət» etdiyi bəylərdən mane olmamalarını xahiş edir: qəlyan çəkmək istəyənlərə isə «Oğlum ölsün ki, kisədə tənbəki yoxdur» deyərək yalan danışır.

M.Ə.Sabir, öz satirik şeirlərində dövrünün feodal və burjuva əxlaqının əsas xüsusiyyətlərindən biri olan aldatma və ikiüzlülüğü məharətlə ifşa edərək yazır:

«Aldanma özün bir kəsə, huşyarı zirəng ol
Hər məsləhət olsa işini qıl ikiüzlü,
Bir yanda qoyun, özgə tərəflərdə pələng ol».

Cəmiyyətimizdə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda doğruluq və düzlük tərbiyə etmək tərbiyəçilər qarşısında duran mühüm vəzifədir. Demokratik bir cəmiyyətə də yaşamağımızla əlaqədar olaraq, dövlət malına, xalq malına vicdanlı münasibət bəsləmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda düzlüyü və doğruluq tərbiyə etməkdə uşaq bağçalarının, bütün icimai tərbiyə ocaqlarının öhdəsinə də hər bir ailənin üzərinə böyük vəzifələr düşür.

Bakı ətrafında yaşayan bir ailədə atası oğlunu şəhərə aparıb, avtobusda gəzdirəcəyinə söz verir, oğlu özünün bu arzusunun icrası haqda fikirləşir və onunla yaşayır. Bunu fikrən həqiqətə çevirərək şəhərə gedir, hətta avtobusa minib gəzir. Həm də bunu həqiqi olmuş hadisə kimi böyük bir həvəslə yoldaşlarına danışır. Bu uşağın istəyindən irəli gələn söhbətdir. Bunun doğru olmadığı qəbahət sayılmaya bilər.

Uşağın bu hərəkəti aldatma deyil, arzudan həqiqətə doğru fikri sıçrayışdır. Bu xaricən yalana bənzəyir, amma mahiyyət etibarilə aldatmaq məqsədi gülmədiyi üçün yalan deyil, səhvdir, bu yaşda uşaqlar, evdə stulu itələyərək,

onu maşına bənzədir, yaxud çubuğu, qarğını at kimi minib sürür, hərəkət edir və səs çıxarırlar. Onlara bu zaman elə gəlir ki, həqiqətən maşın və at sürürlər. Buna görə də maşına və ya ata mindiklərindən danışa bilirlər.

Uşağın bu yaşdakı düzgün olmayan ifadələrini təhlil etmək valideynlərdən böyük pedaqoji bacarıq tələb olunur. O, elə ehtiyatla hərəkət etməlidir ki, uşaq yoldaşları yanında yalançı adam kimi xəcalət çəkməsin və hörmətdən düşməsin.

Məsələn, 4 yaşlı Nazilə uşaq bağçasından qayıdarkən böyük bir pişik gördüyünü həyacanla danışır. Pişiyin it böyüklüyündə olduğunu söyləyir. Anası onu sakit edir və deyir ki, pişiyi mən də görmüşəm. Lakin o pişik it boyda deyil, bizim məstandan bir az böyük idi. Nazilə öz dediyinə israr edir. Ertesi gün anası Naziləni bağçaya apararkən yol üstündə, həmin pişiyin olduğu həyətə girir və pişiyi Naziləyə göstərir. Nazilə inanır ki, dünən səhv danışmışdır.

Başqa bir misal: 5 yaşlı Vaqif dayısına Kürdəxanıdakı bağlarında canavar görməsindən danışır. Anası:

- Bəlkə, sən görməmişən, qonşumuz Əhməd kişinin qışda gördüyünü danışsən – deyə oğlunu ehtiyatla təshih edir:

Uşaq:

- Hə, o danışdı, böyük canavar idi.

Uşağın hədsiz uydurmalarını təshih edə-edə ona həqiqətə xəyalı ayırd etməyi öyrətmək lazımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, uşağın yaşı artıqca, təfəkkürü inkişaf etdikcə o keçib gedəcək, həqiqətə xəyalı ayırd edə biləcəkdir.

Uşağın həqiqəti təhrif etməsini hər zaman qədsiz yalan kimi qiymətləndirmək də doğru olmaz. Kiçik yaşlarda uşaq qəsdən də həqiqəti təhrif edə bilər (qorxaraq və istəyinə nail olmaq üçün). 4 yaşlı Nərminə ehtiyatsız hərəkət edərək masanın üstünə qoyulmuş stəkanı sındırmışdır. Sonra, cəzadan qorxaraq, anasının yanına gəlib, ona xəbər vermişdir ki, «pişik stəkanı sındırdı». Anası Nərminənin yalan danışdığını hiss etməsinə baxmayaraq, onu danlamamış, cəzalandırmamışdır. O, qızına müraciətlə demişdir ki, «Mən bu Məstan pişiyi başa sala bilmirəm ki, stolun üstündə olan şeylərə toxunmaq olmaz. İndi gərək mən onu ya evdən qovam, ya da başqa cəza verəm?». Bu sözləri eşidən Nərminənin rəngi qızarmış, gözləri dolmuş, gah pişiyə, gah da anasına baxmışdır. O, birdən ağlayaraq, stəkanı sındırdığını bilmədən sındırdığını boynuna almışdır. Sonra anası onu başa salınmışdı ki, adam yalan danışmaz. Yoxsa, mən sənənin əvəzinə nahaq yerə pişiyi cəzalandırardım.

Bu məqsədlə valideyn, yaxud da tərbiyəçi əlaqi söhbətlərdən, hekayə və nağıllardan istifadə etməlidir. L.N.Tolstoyun yazdığı «Sınnmış fincan» hekayəsi bu cəhətdən səciyyəvidir: bir uşaq oynayırdı. Birdən o, qiymətli fincanı sahib sındırdı. Onu heç kim görməmişdir. Atasını soruşdu: «Fincanı kim sındırıb?» Uşaq qorxudan özünü itirib dedi: «Mən».

Atası dedi:

-Doğrusunu dediyin üçün sağ ol.

L.N.Tolstoyun «Çərdək» hekayəsi də məqsədəuyğundur.

«Ana gavalı alıb, nahardan sonra uşaqlara vermək istəyirdi. O, gavalıları boşqaba qoymuşdu. Vanya heç gavalı yeməmişdi. Götürüb birini yedi. Nahardan qabaq ana gavalıları saymışdı. Gördü ki, biri yoxdur. O, bu işərinə xəbər verdi.

Nahar zamanı Vanyanın atası dedi:

— Uşaqlar, gavalının birini siz yemisiniz?

Uşaqlar cavab verdilər:

– Xeyr.

Vanya qızardı və dedi:

– Xeyr, mən yeməmişəm.

Onda atası dedi:

– Gavalıda çərdək var. Kim gavalının çərdəyini udsa, sabah öləcək. Mən bundan qorxmuram.

Vanya təlaşla dedi:

– Xeyr, ana, mən çərdəyi pəncərədən bayıra atdım.

Hamı güldü, Vanya isə ağladı.

Bu hekayə uşaqların böyük marağına səbəb oldu. Uşaqlarda canlanma əmələ gəlir, hərə öz sözünü, fikrini deməyə tələsirdi.

Əlbəttə, bu cür bədii ədəbiyyat nümunələrinin uşaqların düzlük və doğruluq tərbiyəsində rolu böyükdür.

Uşağın məktəbəqədərki dövrdə yalan danışması ilə mübarizə aparmaq üçün onun, hər şeydən əvvəl, yalan danışmasının səbəblərini tapmaq lazımdır. Bu yaşda uşaqlarda yalanı doğuran səbəblərdən biri onun qorxu hissi ilə əlaqədardır.

Budur, Camal atasının rəfdəki cib saatına baxarkən ehtiyatsızlıq üzündən onu əlindən salır. Saati qulağına tutub işləmədiyini görərkən onu yerinə qoyub, sakitcə otaqdan çıxır. Onun bu hərəkətini heç kəs görmür, lakin daxili əzab onu narahat edir. Atası işdən gələndə Camal saati yerə saldığına ona söyləyir. Bu sözləri eşidən ata özündən çıxıb Camala bir sillə vurur.

Qonşudakı yoldaşı Camalı görəndə nə üçün qanıqara olduğunu soruşur. Camal əhvalatı olduğu kimi danışır. Yoldaşı:

– Nə, axmaqsan, heç kəs səni görməmişdi ki, niyə deyirdin, deməsəydin döyülməzdin.

Bu «ibarət dərsi» lazımı həyat təcrübəsi olmayan Camalın hafizəsində möhkəm yer tutur. Bu hadisənin üstündən bir müddət keçir. Camal çəki icazəsiz götürüb həyətdə model hazırlayır, çəki yaddan çıxıb orada qalır. sonra onu tapa bilmir. Birisi gün çəki harada olduğunu soruşan anasına o, - bilmirəm, - deyə cavab verir və o, heç bir cəza də almır. Beləliklə, həyat təcrübəsi ona yalan danışmaqla cəzadan yaxa qurtarmağı öyrədir.

Bu misal ailədə fiziki cəza tətbiq etməyin necə pis təsir bağışladığını aydın göstərir. Böyük Azərbaycan filosofu M.F.Axundov yazırdı ki, uşaqların tərbiyəsində çubuq və sillə vurmaq, onların əxlaqını pozub şəxsiyyətlərini alçaldır, fitri cövhərlərini qovaraq onu qorxaq və yalançı edir.

UŞAQLARA SADƏ BİRƏMƏLLİ MƏSƏLƏ HƏLL ETMƏYİ ÖYRƏTMƏK TƏCRÜBƏSİNDƏN

Sevda ZAXAROVA,

Suraxanı rayonundakı 279 nömrəli körpələr evi - uşaq
bağçasının tərbiyəçisi

Respublikamızda təhsil quruculuğu istiqamətində əsaslı islahatların aparılması üçün geniş imkanlar yaradılmaqdadır. Hər il olduğu kimi, bu il də təhsilin və təlimin bütün fəaliyyət növləri üzrə «keyfiyyət»lərini davam etdiririk.

Bu gün yeni təhsil islahatı proqramı «Tərbiyəçi uşaq» münasibətlərini yeni məzmununda qurmağı tələb edir. Bilik bacarıq və istedadı reallaşdırmaq hamını düşündürməlidir. Təlim-tərbiyənin əsas meyarı onun keyfiyyətində təsdiqlənir. Əgər bu gün müstəqillikdən, parlaq sabahımızdan danışırıqsa, birinci növbədə təlim-tərbiyənin keyfiyyətcə yüksəldilməsinə fikir verməliyik.

Hər bir tərbiyəçi gündəlik fəaliyyətində öz mənəvi borcu qarşısında hesabatlıdır. Yalnız belə olduqda təlimin keyfiyyətindən danışmaq olar.

XXI əsr təlim-tərbiyəyə yeni naxışlarla, yaradıcılıq və işgüzarlıqla yanaşmağı tələb edir. Məlumatın tərbiyəçi tərəfindən hazır şəkildə verilməsi, tərbiyəçinin məntiqi suallarına, uşaqların axtarışda olmalarına şərait yaratmaq lazımdır. Hazırda qəbul etdiyimiz və gündəlik təlim fəaliyyətində tətbiq etdiyimiz interaktiv təlim metodları ilə tənbellik, passivlik, məlumatlılıq bir araya sığmır.

Bu gün uşaq bağçasına qədəm qoyan uşaqlar yeni cəmiyyətin tamhüquqlu vətəndaşlarıdır. Yəqin ki, elə bir insan tapılmaz ki, «XXI əsrdə bizi nə gözləyir» sualı qarşısında düşünməsin. Biz sürətlə inkişaf edən texnologiyanın, elmi nailiyyətlərin, məlumat genişliyinin şahidi oluruq. Bizim həyatımız durmadan dəyişir. Məlum məsələdir ki, təlim daim dəyişən dünyanın reallıqlarından uzaqda mövcud ola bilməz. Aydın məsələdir ki, təlim uşağı gələcəyə hazırlayır. Təlim-tərbiyənin yaxşılaşdırılması üçün, hər şeydən əvvəl, hansı şəxsiyyət formalaşdırmaq istəyimizi müəyyən etməliyik.

XXI əsrdə insanın bacarıqları

Lazım olan məlumatın axtarışını müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi.

İşi həm qrupda, həm də fərdi yerinə yetirmək.

Əldə edilmiş təcrübəni müvəffəqiyyətlə tətbiq etmək.

Səmərəli qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyi bacarmaq.

Lazım olan məlumatı işləmək, seçmək və qiymətləndirmək.

Biliklərin müstəqil əldə edilməsinə cəhd göstərmək.

«İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalının ötən nömrələrindən birində məktəbə hazırlıq qruplarında riyaziyyat məşğələsi üzrə məsələ həllindən bəhs etmişdik. Elə bu məqsədlə təşkil olunan silsilə məşğələ nümunələrində uşaqlar məsələnin şərti və sualı olduğunu öyrənirlər, məsələnin şərtində ən azı iki ədədin olduğunu müəyyən edə bilirlər. Məsələdə ədədi verilənləri göstərməyin əhəmiyyətini başa salmaq çox vacibdir. Bu məqsədlə məsələnin şərtini söyləyərkən ədədlərdən birini, yaxud ikisini buraxaraq uşaqlardan soruşuram.

«Məsələni həll etmək olarmı?» Uşaqlar praktik olaraq məsələnin şərtində ən azı iki ədəd olduğunu deyirlər.

Məsələnin strukturu haqqında biliklərin möhkəmləndirilməsi üçün məşğələlərdə danışmaq və tapmacalarla müqayisə etməyi, dramlaşdırma məsələlərinə böyük diqqət vermək lazımdır. Dramlaşdırma məsələlərində uşaqların müşahidə etdikləri, çox vaxt isə özlərinin yaratdıqları fantaziyalara, hadisələrə üstünlük verilməlidir.

Mövzu: «Uşaqlara sadə bir əməlli məsələləri həll etməyi öyrətmək».

Program məzmunu: 10 dairəsində rəqəmlərin çap şəkli ilə tanışlıq işini davam etdirmək, 10 dairəsinin tərkibini müəyyənləşdirmək, 10 dairəsində tərsinə və düzünə saymaqda uşaqları çalışdırmaq. Uşaqlara qalığı tapmağa aid birəməlli sadə məsələləri həll etməyi öyrətmək. Mərhələlərlə, tədriciliyi gözləməklə uşaqlara 5-lik dairəsində toplama və çıxmaya aid birəməlli məsələlərin həlli, toplama zamanı böyük ədədə kiçik ədədin əlavə edilməsi, çıxma zamanı çıxılanın qalıqdan kiçik olmasını başa salmaq, bir-bir üstə gəlmə və çıxma priyomundan istifadə etməyi öyrətmək.

Uşaqlarda azdır-çoxdur, toplama və çıxma, bərabərdir anlayışlarını, fəsiləri, ayları, həftənin günlərini, sol-sağ, yuxarı-aşağı və orta münasibətlərini dəqiqləşdirmək.

Həndəsi fiqurlar haqqında təsəvvürləri genişləndirmək, fiqurları fərqləndirməyi bacarmaq.

Metodlar: Motivasiyanın yaranması, qruplarla iş, kollektiv iş, əqli hücum, rollu dramlaşdırılmış oyunlar, işgüzar, səs-küy, əlaqə – əks əlaqə, qiymətləndirmə.

İntegrasiya: Riyaziyyat-nitq inkişafı, musiqi-ətraf aləmlə tanışlıq, idman, applikasiya, quraşdırma-rəsm.

Məşğələnin gedişi:

Qrupu fəallaşdırdıqdan sonra uşaqlarla salamlaşırım, onların diqqətini özümə cəlb edirəm.

- Uşaqlar, kim deyər yazı taxtasında nə şəkli var?
- Düzdür 1-dən 10-a qədər rəqəmlərin çap şəkli.
- Bəs sizin stolunuzun üstündə nə var?
- Deməli, bu günkü məşğələmiz necə adlanır? (cavab verirlər).
- Düzdür uşaqlar, bu günkü məşğələmiz riyaziyyat məşğələsi adlanır.

Tərbiyəçi:

- Uşaqlar, biz bu günkü məşğələmizdə çox sadə və asan yollarla məsələni həll etməyi öyrənəcəyik.

Tərbiyəçi:

- Atası Sevincə bir neçə qəşəng kukla bağışladı. Bacısı da öz kukllarını onunla bölüşdü.

- Mən sizə nə danışdım? Burada ədədlər varmı?

- Burada sual varmı?

- Düzdür uşaqlar, burada ədəd yoxdur. Sual da yoxdur. Bəs bu nədir?

Uşaqların cavabı.

Tərbiyəçi:

- Düzdür, bu danışqdır.

Tərbiyəçi:

- Atası Sevincə 4 qəşəng kukla bağışladı. Bacısı da ona 1 kukla bağışladı. Sevincə cəmi neçə kukla bağışladılar? $4 + 1 = 5$

Uşaqların cavabı.

- Düzdür, Sevincə 5 qəşəng kukla bağışladılar.

- Bu nədir?

- Düzdür bu məsələdir. Siz düz tapdınız.

Tərbiyəçi:

- Bəs məsələ adi danışqdan nə ilə fərqlənir?

Uşaqlar izah edirlər.

- Uşaqlar, düz deyirsiniz. Danışqda atasının Sevincə kukla bağışladığı bacısının ona neçə kukla bağışladığı deyilmir. Məsələdə isə deyilir ki, atası Sevincə 4 kukla, bacısı da ona 1 kukla bağışladı. Məsələdə 2 ədəd var.

Danışqda isə heç bir ədəd yoxdur.

Tərbiyəçi:

- Uşaqlar, gəlin məsələni tapmacalarla müqayisə edək.

Qapı döyülür, milli geyimdə cırtan qrupa daxil olur.

- Salam uşaqlar!

Uşaqlar çox sevincək cırtanla salamlşırlar.

Cırtan:

- Uşaqlar, mən görürəm ki, siz riyaziyyat məşğələsini çox həvəslə öyrənirsiniz. Gəlin birlikdə içərisində ədədlər göstərilən tapmacalar söyləyək.

Cırtan:

- Biri danışır, ikisi eşidir, ikisi görür.

- Düzdür (ağız, qulaqlar, gözlər).

Uşaq.

- Bir dam altında 4 qardaş yaşayır.

- Düzdür (stol).

Uşaq.

- İki qapağı min yarpağı.

- Uşaqların cavabı (kitab).

Tərbiyəçi: Uşaqlar bəs bu hansı həndəsi fiqura oxşayır?

– Uşaqlar, çox düzdür, kitab düzbucaqlıya oxşayır.

– Bel sapı

Balta sapı

Beş budağı

Bir yarpağı.

– Düzdür (əl).

– Yumru təkər

Əllərdə gəzər.

Tərbiyəçi:

– Uşaqlar bu tapmaca hansı fiquru xatırladır?

Uşaqların cavabı.

– Düzdür bu tapmaca dairəni xatırladır. Qoval yumru olduğu üçün dairəyə bənzəyir.

Qapı döyülür. Qırmızı papaq içəriyə daxil olur.

– Salam uşaqlar, bayaqdan mən sizə qulaq asıram, görürəm ki, siz riyaziyyata aid çox şeylər bilirsiniz. İndi mən də sizə tapmaca deyəcəyəm.

Bir kişinin dörd evi var.

Biri yaşıldı, o biri al,

Biri sarıdır, o biri ağ.

Uşaqların cavabı. (fəsildir)

– Düzdür uşaqlar, bu tapmacanın cavabı fəsillərdir. Mən sizə suallar verəcəyəm. İndi kim deyər bir ildə neçə fəsil var? Hansılardır? (Uşaqların cavabı)

– İndi hansı fəsildir? (Uşaqların cavabı)

– Bir ildə neçə ay var? Hansılardır? (Uşaqların cavabı)

– Bir həftədə neçə gün var? Hansılardır? (Uşaqların cavabı)

Sonra uşaqlar əllərində rəqəmlərin çap şəklini tutaraq bu tapmacanı birlikdə söyləyirlər.

Bu bir, bu üç, bu altı,

Dördu də yerdə qaldı.

Daha doldu qucağım,

Günəş oldu qucağım.

Qapı döyülür.

Tərbiyəçi:

– Uşaqlar, yenə qonaqlarımız var. İndi də onları qarşılayaq. İçəri 8 dovşan və gözətçi daxil olur.

Tərbiyəçi:

– Uşaqlar, qonaqlarımızı alqışlayın və onların iştirakı ilə məsələ həll edək.

Tərbiyəçi:

Bostana səkkiz dovşan

Girdi gecə yarısı.

Gözətçi gələn kimi,

Qaçıb getdi yarısı. (8 – 4 = 4)

Dovşan geyimində olan 8 uşaq bostana girir, onlardan 4-ü qaçıb gizlənir, 4-ü qalır.

Qalanların yarısı
Kol dibində gizləndi.

Gizlənmə bilməyini
Gözətçi tuta bildi ($4 - 2 = 2$)

Gözətçi geyimində olan uşaq dovşanlardan ikisini də tutur.

– Siz deyin neçə dovşan

Tutuldu həmin axşam? (Uşaqların cavabı: iki dovşan).

İdman dəqiqəsi:

Çiyinlərim – çiyinlərim,
Qoy açılsın düyünlərim.
Əyilərək turaraq,
Təndirə çörək yaparıq,
Səndən ruzi dilərik.
«Əlhəmdulillah» deyərik.

Bir sayında sağa dönəcəm,
İki sayında sola dönəcəm.
Sağ da-sol da mənimki.
Gülü verdim səninkidi.
Bir - bir gülü dəyərim,
Zənbilmə düzərim.
Bir güllə dəstə olmaz,
İdmançı xəstə olmaz.

Başımı əydim sağa,
Sonra da əydim sola.
Əvvəl əydim qabağa,
Sonra qayıtdım dala.
Boy atıb, olduq uca.
Əlləri qoy belinə,
Sonra da aç eninə.

Suallar və tapşırıqlar:

1. Yazı taxtasında 10 dairəsində rəqəmləri 1-dən 10-a qədər ardıcılıqla düz.
 2. 10 dairəsində rəqəmləri tərsinə düz.
 3. 10 göy rəngdə dairə, 9 sarı rəngdə üçbucaq düz. Dairə çoxdur, yoxsa üçbucaq?
 4. Elə et ki, dairələrin sayı üçbucaqların sayına bərabər olsun.
 5. Şəkildə göstərilən ovalın içərisinə 4 sarı kvadrat, düzbucaqların içərisinə isə 2 qırmızı dairə yerləşdirilib. Həndəsi fiqurları adlandır, rənglərini də, cəmini hesabla. ($4 + 2 = 6$)
- Təsəvvürün və müstəqilliyin inkişaf etdirilməsi üçün şifahi məsələlərin təbii təbiqində uşaqlar mövzu ilə cürbəcür məzmununda bir-birinə oxşamayan məsələlər seçib, onları həll edirlər.
- Məsələ 6.** Şəkildə əlində 5 şar tutan qız və şarın birini ondan alan oğlan şəkli var. Qız oğlana bir şar bağışladı. Qızda cəmi neçə şar qaldı? ($5 - 1 = 4$)
- Məsələ 7.** Ağacın budağına 5 quş qonub. Onlardan ikisi uçub getdi. Ağacın budağında neçə quş qaldı? ($5 - 2 = 3$)
8. 1 quş da uçub, onların yanına gəldi. 1 quş da uçub gəldikdən sonra ağacda neçə quş qaldı? ($3 + 1 = 4$)

Məsələ 9. Qrafında 5 stəkan su vardı. Fərid qrafından 1 stəkan su içdi. Qrafında cəmi neçə stəkan su qaldı? ($5 - 1 = 4$)

«Sağ - sol».

Uşaqlar əşyanın müsbət cəhətini deyəndə tərbiyəçinin sağ tərəfində, mənfi cəhət deyəndə sol tərəfində dayanırlar.

«Qara - ağ»

Uşaqlardan biri əlində ağ, o biri qara rəngdə dairə tutur. Qara dairəni qaldıranda yerdəki uşaqlar obyektin mənfi xüsusiyyətlərini, ağ dairəni qaldıranda müsbət xüsusiyyətlərini deyirlər.

Uşaqlar qruplara bölünürlər.

Tərbiyəçi:

- Uşaqlar, indi mən sizin üçün belə vərəqlər hazırlamışam. Burada tərəvəz və meyvələrə aid tamamlanmamış şəkillər var. Gəlin onların çatışmayan hissələrini çəkib rəngləyək.

Uşaqlar tapşırığı yerinə yetirirlər.

Tərbiyəçi:

- Afərin uşaqlar! Siz hamınız məşğələdə fəal iştirak etdiniz. Elə buna görə cırdan sizi nənəsinin hazırladığı şirin qoğallara qonaq edəcək.

Cırdan nənəsinin hazırladığı şirin qoğalları məşğələnin sonunda uşaqlara paylayır. Sonda uşaqlar «Cırdan» mahnısını ifa edirlər. Axırda uşaqların fəaliyyəti qiymətləndirilir.

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN TƏCAVÜZKAR DAVRANIŞI HAQQINDA

Şəxsiyyətin psixi və sosial inkişafında məktəbəqədər yaş dövrü mühüm rol oynayır. Bu dövrdə nə əldə olunubsa, onun gələcək işkişafını, şəxsiyyətlərarası və sosial münasibətlərini təşkil edir. Uşağı əhatə edən yaşlılar onun kamilləşməsi və gələcək həyat tərzinin necə olması üçün məsuliyyət daşıyırlar. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların düzgün davranışa əməl etmələrini onlara valideynləri və bağça tərbiyəçiləri öyrətməlidirlər.

XX yüzilliyin sonunda Rusiyada müxtəlif ixtisasçılar (sosioloqlar, demograflar, iqtisadçılar, psixoloqlar, pedaqoqlar və s.) çox çətin inkişaf edən ailə problemləri ilə məşğul olmuşlar. Ailələrdə tərbiyə alan davranışlarında naqislik olan uşaqların tərbiyəsi onları xüsusilə maraqlandırmışdır. Bu naqislik onların (uşaqlarda) psixi və intellektual anomaliya formasında ümumi inkişaf normalarından kənara çıxaraq davranışlarında ifadə edirlər. Onilliyin sonunda Rusiyada humanizmin həyata keçirilməsi planında davranışlarında qeyri-adilik olan uşaqlara xüsusi psixoloji, pedaqoji kömək göstərmək nəzərdə tutulurdu.

Uşaqların sağlamlığını qoruyan mərkəzin məlumatına əsasən belə uşaqların sayı 25-40% təşkil edir. Bu son hədd deyil. Bu məqalədə biz uşaqlarda təcavüz davranışı və onun profilaktikası və korreksiyasından danışacağıq.

Təcavüz nədir? Təcavüz latın sözü olub *aggression* – hücum, həmlə deməkdir. Bu, düşünülmüş, daha doğrusu, dərk edilmiş fəaliyyətdir. Qəsdən, niyyətdən insanlara və heyvanlara zərər və ya ziyan verməkdir. E.Fromm təcavüzə daha geniş tərif verir: təcavüz tək canlılara deyil, cansız obyektlərə də zərər verir. İnsanda təcavüz davranış fiziki və psixi reaksiya olub narahatlıq yaradır. Hər hansı məqsədə nail olmaq və öz şəxsi statusunu təsdiq etmək üçün təcavüzdən vasitə kimi istifadə edilir. Təcavüzü başa düşmək üçün onu bütün təfərrüatı ilə müzakirə etmək lazımdır.

Təcavüzə dixotoliya (ardıcıl surətdə ikiye bölünmə) kimi baxmaq olar. Onun müxtəlif əsası olur: fiziki verbal (şifahi, dil cavabı, imzasız) fəal, qeyri-fəal, xoşxassəli –bədxassəli kimi ona daxil olar.Əhəmiyyətli variantı instrumental təcavüzdür. Təcavüzün bu növü özgəsinə zərər məqsədli olmur. Müxtəlif arzuların realizə edilməsi, yaxud tələb, ehtiyac məqsədli həyata keçirilir. Düşməncəsinə təcavüzkarlığın əsas məqsədi əziyyət verməkdir.

«Düşməncilik təcavüzü» «Instrumental təcavüz», «Şərti təcavüz», «Qıcıqlandırıcı təcavüz», «Şərti və qıcıqlandırıcı təcavüz» anlayışları bir-birindən fərqlənir. Şərti qıcıqlandırıcı təcavüz xoşa gəlməyən situasiyanı aradan qaldırmaq, yaxud onun sarsıntıya məruz qalması təsirini zəiflətməkdir: məsələn, bərk aclıq və s. Şərti qıcıqlandıracaq təcavüz-müxtəlif mənfəət əldə etmək məqsədilə icra edilən fəaliyyətdir.

K.Lokent təcavüzü bioloji və genetik şərt kimi qəbul edərək onun mənafe deyil, həyat fəaliyyətinin adaptasiyası olduğunu demişdir. Əgər bu şərtlər təcavüzlük enerjisinin realizəsinə yol verilsə, onun təcavüz üçün təhəzzübü yoxdur. Qeyd etmək lazımdır ki, insanda təcavüzün anadangəlmə mexanizmi yoxdur. Təcavüzü ancaq inandırıcı normalar vasitəsilə dəyişdirmək olar.

L.Berkovits təcavüzün fruktasiya ilə mütləq bağlı olmasını imtina edir. O, təcavüzlə fruktasiyanı bir-birinə bağlayan iki həlqədən birinin qəzəb, hirs və ikincisi fruktasiyanın mənbəini təşkil edən situasiyadan asılı olduğunu göstərir. 3 yaşlı Saşa qum yeşiyində bir uşağın əlindən oyuncağı almaq istəyir. Uşaq ağlayır. Onda Saşa qəzəblə uşağın başını döyəcləyir və qəzəbindən özündən çıxır. Tərbiyəçi Saşanın əlindən tutub, onu kətildə tutdurur. Oğlan etiraz edir. Kətildən düşüb, qum yeşiyinə tərəf qaçır. Tərbiyəçi çalışır ki, Saşanı dayandırsın. Saşa tərbiyəçinin ayaqlarını öz ayağı ilə döyəcləyir (təpikləyir). və yüksək affekt halına düşür, təcavüz göstərir.

A. Bandurun nəzəriyyəsində təcavüz ətraf aləmdə baş verən təcavüzü müşahidə edilməsi kimi şəhr olunur.

Q. Kornadt qeyd edir ki, təcavüz qəzəblə bağlı olub, məqsədə nail olarkən maneə nəticəsində baş verir. Təcavüzün ləngiməsi isə nəticənin neqativ təzahürü zamanı baş verir. O, belə hesab edir ki, sosiallaşma prosesi fərdin yaşadığı cəmiyyətin tələblərinə cavab reaksiyasını təşkil edir. «Signal – cavab» sistemində müəyyən vərdişlərin, adətlərin öyrənilməsi birinci mükafatlandırma və ya möhkəmləndirmə tələb edir, ikincisi isə bəzi motivasiya prosesinin olması, orqanizmi hərəkətə təhrik edən güclü stimuldur. Bu konsepsiya çərçivəsində uşaq təcavüzünün səciyyəvi sosial tərəfi öyrənilməlidir.

Kütləvi informasiya vasitələri (KİV)

Təcavüzü başqa reaksiyalar kimi təqlid yolu ilə öyrənmək mümkündür. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar yaşlıların müxtəlif formada ifadə etdikləri təcavüzü müşahidə edərək onları yamsılayırlar: kuklaları döyür, saçlarını yolur, gözlərini çıxarırlar. Təcrübədə başqa davranışlar da müşahidə olunur: məktəbəqədər yaşlı uşaqlar hirs və qəzəb, qəddarlıqla qarşılaşdıqda, kuklaları döyür; yoldaşlarının gözlərinə qum atır. Tərbiyəçinin məzəmmət və töhmətlərinə görə ona da təcavüz göstərirlər. Belə təcavüz tək insanlara qarşı deyil, heyvanlara da tətbiq olunur.

Bu cür təqlid ilk növbədə kütləvi informasiya vasitələrində və televiziya ilə nümayiş etdirilən kinofilmlər və mutfilimlərlə əlaqədar olur. Kinofilm və mutfilimlərdə insanların qana boyandığını, heyvanları döydüyünü görə uşaqlar təcavüzkarları yamsılayırlar. Zəif psixikaya malik olan uşaqlar daha gərgin əsəbi hallar keçirirlər. Belələri yatmır, qayda-qanunaları pozurlar. Dəhlizdə qapı dalında gizlənərək əl-qolunu, ayaqlarını müxtəlif səmtə yönəldir, qışqırırlar. Belə hərəkət xəbərdarlıq etmədən müharibə elan etməkdir. Bu, gənc nəsilə qəddarlıq və təcavüzün adət şəklini almasına imkan yarada bilər.

Yetişməkdə olan gənc nəslin tərbiyə ideyasının, kifayət qədər maliyyə və mənəvi investisiyanın, KİV nəzarət etməyən, qərb təhsil təcrübəsini və uşaqların tərbiyəsini nəzərə almayan çatışmazlıqlar olan ölkədə güman etmirəm ki, müvəffəqiyyət əldə etmək olar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların davranışının inkişafına amillərin təsiri

«Validəyn-uşaq» sistemində ailədə emosional məhrumiyət və təcavüz arasında olan münasibət haqqında çoxlu sayda inandırıcı tədqiqatlar göstərir ki, hərgah uşaqda ata və ana arasında (ya birinə və ya hər ikisinə) neqativ münasibət yaranıbsa, o zaman özünüqiymətləndirmə və «Mən» konsepsiyası valideyn himayəsindən çıxmaq davranışı yaranır.

Cox güman ki, artıq məktəbəqədər yaş dövründə ayrılma, vidalaşma davranışı pisləşməyə-korlanmağa başlayır. Beləliklə, uşaqlarla valideynlər arasında münasibət pisləşir, onlar valideynlərinə qarşı təcavüz edirlər.

Tənbeh və təcavüzkarlıq

Bu gün şübhə yoxdur ki, qətiyyətlilik, tənbeh və uşaqlarda olan təcavüzkarlığın səviyyəsi arasında başqa asılılıq vardır. Bu, öz növbəsində uşaqlarda valideynlərinin onları tənbeh etdiyi zaman yaranır. Deməli, təcavüz davranışının əmələ gəlməsi uşaqların tərbiyə edilməsindən asılıdır.

Biz məktəbəqədər böyükyaşlı uşaqların təcavüz davranışlarına qarşı valideyn cəzalarının strategiya xüsusiyyətlərini və onların ciddiliklərini 24 sual vasitəsilə öyrəndik.

Birinci dərəcədə münasibətdə, demək olar ki, bunu qəza adlandırmaq olmaz. Xahiş etməklə özünü yaxşı aparmaq, eyni zamanda onu rəğbətləndirmək indiki dərəcədə münasibətdə mülayim tənbeh, şifahi məzəmmət, tərif, danlamaq, ciddi qəzadır. Bura müxtəlif fiziki təsirlər: boynunun ardına bir şillə vurmaq (ilişdirmək) və s.

Tədqiqat nəticəsində aşağıdakılar aşkar oldu: valideynlər tərəfindən ciddi cəzaya məruz qalan uşaqlarda yüksək təcavüz təzahür edir. Müvafiq davranış başqa uşaqlarda da təzahür edirdi. Müşahidələrimiz göstərdi ki, bacı-qardaş arasında gedən təcavüz zamanı valideynlərin müdaxiləsi əks-təsir göstərərək təcavüzün inkişafını stimullaşdırır.

Belə bir sual yaranır: belə halda valideynlər necə mövqe tutmalıdırlar?

Patterson qeyd edir ki, valideynlərin neytral mövqeyi daha üstünlük təşkil edir. Valideynlərin ən effektiv strategiyası - qəza formasında bacı-qardaş arasında gedən təcavüzə müdaxilə etməsi istər şifahi, istərsə də cavabı və fiziki cəza yüksək nəticə verir.

Aparılan tədqiqatların ümumiləşdirilib, yekunlaşdırılması ixtisasçılarının qənaətinə görə qardaş - bacı arasında gedən təcavüzə xüsusi tərzdə yanaşmaq lazımdır. Yəni hadisəni nəzərə almamaq, ona qarşı etinasız olmaq, əksinə ondan təsirlənmək və s. Bəzən belə təcavüzə reaksiya verməmək mümkün olmur. Bu zərərli və təhlükəlidir.

Bir sıra situasiyalarda qardaş - bacı arasında baş verən təcavüzkar münasibət müstəsnaqlıq təşkil etmirsə, valideynlərin neytral mövqe tutması təcavüzü məhdudlaşdırır. Bundan əlavə, belə mövqe təcavüzün sosial tərəfinin öyrənilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Yuxarıda tədqiqat haqqında deyilənlər ancaq qardaş bacı arasında olan təcavüzə valideynlərin münasibətinin iki forması: birtərəflilik (neytral) mövqe, daha doğrusu, təcavüz faktlarını nəzərə almamaq və uşaqları tən-

beh etmək-cəzalandırmaqdır bir variantda böyüklər, o biri variantda kiçiklər).

Bir sıra tədqiqatlarda sübut olunmuşdur ki, təcavüzkar uşaqlar ilk növbədə münaqişənin konstruktiv yollarla həllini zəif bilməsi ilə təcavüzkar olmayan uşaqlardan fərqlənirlər.

Uşaqlarını addımbaşı və sət cəzalandıran valideynlər çox yüksək təcavüzlə üzləşirlər.

Təcavüzün inkişafının qarşısını alma yolları

Təcavüz davranışının qarşısını olmaq üçün əsas şərt onu sosiallaşdırmaqdır, çünki ilk növbədə uşaqların diqqət və marağını ətrafında olanlar cəlb edir. Onlar uşağın təcavüz motivasiyalarını görüb bəyənirlər. Təcavüzün inkişaf etmə şərtlərindən biri də uşağa valideyn məhəbbətinin olmaması və onlar tərəfindən cəzalandırılmasıdır.

Uşaqların hirsənmək səbəbini başa düşmək onun yaşını və psixi imkanlarını nəzərə almaq lazımdır.

Təcavüz davranışı birdən-birə yaranmır. 2 yaş dövründə qeyzlənmə, qəzəblənmə partlayışları ilə səciyyələnir. Əvvəl uşaq cansız əşyalara toxunduqda acığı tutur; paltarının qolunu geyə bilməyəndə hirsələnir və s. sonra isə onun qəzəbi yaşlılara və kiçik uşaqlara, anaya, ataya, nənəyə, babaya qardaşlarına və bacılarına keçir, lakin bu qəzəb partlayışları tez yaranan kimi tez də ötüşür.

2 yaşlı balaca valideynin ona yeni oyuncaq almamasından, şokolad yeməyə icazə verməməsindən, meydançadan evə tez aparmasından, multfilmə baxarkən televizoru söndürməsindən, şkafı açıb oradan istədiyi şeyi götürməyə icazə verməməsindən qıcıqlanıb əsəbləşir. Valideynlər 2 yaşlı uşaqların belə hirsli hallarına səbrlə qəbul etməlidirlər. D. Lesli qeyd edir ki, qarşılıqlı münasibətdə əsas şərt özündən tez çıxan hirsələnən ikiyaşlı və dördyaşlıların boyundan və ağırlığından, kiçikliyindən asılı olaraq onları dayandırmağa çalışmaq lazımdır. Diqqətli valideynlər uşağın davranışını müşahidə edərkən onun reaksiyasından hirsələnəndə qarşısını almağı bacarmalıdır.

Q.Parens qeyd edir ki, «Hadisə zamanı uşaq hirsələnəndə reallıq haqqında təsəvvürünü itirir, ona elə gəlir ki, onun tələbi yerinə yetirilə bilər». Uşağın qəzəbi reaksiyası müəyyən mərhələdə keçir. Birinci mərhələdə uşaq yüksək emosional gərginlik keçirir, bu bərk ağlamaqla müşayiət olunur. Belə halda uşağı sakit etmək mümkün olmur. Daha doğrusu, Parensin dediyi kimi, «artıq gecdir». Biz uşağı tumarlayaraq sakit olmağı xahiş edirik. Biz onu sakit edə bilirik. Bu isə ikinci mərhələdə baş verir. Bu zaman uşaq qəzəbinin müəyyən hissəsindən azad olur, sakitləşir və öz hissələrinə nəzarət etməyə başlayır. Bu ən əlverişli istiqamətdir. Belə halda valideyn körpəni öz nəvazişi ilə sakit etməyə çalışmalı, onunla mülayim davranmalıdır.

Danışa bilməyən və ya tez danışan uşaqlar daha çox fiziki təcavüzə məruz qalırlar. Onların təcavüzü aşağıda göstərilən formalarda təzahür edir: daşarkən qəzəbindən birini dişləyir, cimdikləyir, itələyir və s. Elə bu məsələlər barədə valideynlər psixoloqlara müraciət edib şikayətlənirlər. 3 yaşlı uşaq kiçik bacı qardaşlarını dişləyir, döyür və s. Kiçikyaşlı uşaqların davranışında fiziki təcavüzdən başqa verbal təcavüz də müşahidə olunur. Kobud və təhqiredici sözlərin tələffüzü və s. baş verir.

Hərdən təcavüz qeyri-fəal formada təzahür edir. Uşaq çalxır ki, əlaltında xəlbəti neqativ fəaliyyət göstərsin: itələyir, cimdikləyir. R.Sertibella qəzəbin bu növünü dağıdıcı, pozucu adlandırır. Daha doğrusu, bu formula qəzəbin dağıldığı, pozuculuğunun təzahürüdür. O, normal quruluşun pozulması adlanır. Belə halda korreksion prosesində uşaqları emosional gərginlikdən çıxarmaq məqsədilə onlara münasib yollardan istifadə etməyi öyrənmək lazımdır.

- hirsli, qəzəbi zərərsiz, təhlükəsiz əşyalara (rezin əşyalara, toplara, kağız, dairəciklərə və s.) göstərmək;

- nalayiq hirsli sözləri nəzakətlə «Xahiş edirəm məni əsəbiləşdirməyin», «Mən hirsliyəm», «Mən əsəbiləşirəm» şəklində ifadə etmək;

- mübahisəli situasiyalarda yaşlılar və böyükərlə qarşılıqlı fəaliyyətdə konstruktiv vərdislərdən istifadə etmək.

- psixoloq qrupda uşaqların təcavüz partlayışlarını müşahidə edərkən onlara təsir göstərən aşağıdakı yolları öyrədir:

- vaxtı çatmış hirsənmənin qarşısını almaq üçün fiziki maneədən istifadə etmək. D.Letli məsləhət görür ki, yumruğunu vurmağa hazırlaşan uşağın çiyinlərindən tutub qətiyyətlə «olmaz» demək lazımdır.

- uşağın diqqətini oyuncaq və ya hansı isə məsələ ilə yayındırmaq;

- uşağı yüngül manipulyasiya etmək (uşağı sakit halda qucağına alıb və ya qolundan tutub, münaqişə olan yerdən aparmaq lazımdır;

- fruktasiya olan obyektədən kənar etmək və s.

Təcavüzdə göstərilir ki, təcavüzkarla psixoloq arasında aparılan korreksiya işi əsasında inandırıcı münasibət yarandıqdan sonra balaca oyuncağında özünü sərbət və narahat hiss etməyə başlayır, lakin ehtimal ki, onun emosional davranışında yeni parlaq partlayış nümunələrini müşahidə etmək olar. Beləliklə, uşaq psixoloqun köməyindən sonra anlayır ki, neqativ həyat situasiyalarına münasibət göstərərək davranışında yeni konstruktiv nümunələr yarana bilər.

Psixoloq uşaqlarda baş verən təcavüzün yaranma səbəbi və onun profilaktikasını valideynlərə aydınlaşdırıb başa salmalıdır.

Təcavüz davranışının təşəkkülünə çoxlu amillər, xüsusilə ailə münasibətləri təsir göstərir. O ailədə ki, valideynlər arasında ziddiyyət üstünlük

təşkil edir, orada ki, dava-dalaş baş verir uşaqlar qeyzli, əsəbi olurlar. Uşaqla anası arasında möhkəm bağlılıq yoxdursa, gələcəkdə onların aralarında emosional partlayışlar baş verəcəkdir. Valideynlərdən biri səmimiyyətsizlik göstərüb, kuklanı və ya oyuncağı alıb-almamaq, verib-verməkdə tərəddüd göstərsə, uşaq manipulyasiya etməyə başlayır və istəyini öldə etməyə can atır. Analoji təsir uşağın tərbiyəsində ardıcılığın olması ilə nəticələnir.

Ailədə bir neçə uşaq böyüyürsə, uşaqlarla böyük uşaqlar arasında münasibətdə ahənglik olmalıdır. Böyükyaşlı uşaqlarda olan təcavüz kiçikyaşlı uşaqlara da sirayət edir.

Valideynlər uşağın təcavüzünə hirs və qəzəblə cavab verirsə, uşaq da o bu formanı öyrənir və başqaları ilə münasibətdə ondan istifadə edir.

V.Kunin maraqlı bir misal çəkərək deyir: «Nalayıq söyüşünə görə qızını tənbeh edən ana onun ağızını sabunla yuyur». Beləliklə, ana uşağın gələcəkdə nalayıq söyüş söyməyə təhrik edir. Bundan əlavə, uşağın anaya münasibəti acınacaqlı şəkil alır.

Cəzanın yaxşı nəticə verməsi üçün aşağıdakı qaydaların yerinə yetirilməsi vacibdir:

- cəza bilavasitə əmələ, rəftara görə tətbiq olunmalıdır;
- cəza əmələ tam uyğun olmalıdır;
- cəza təhqiredici olmamalıdır.
- cəza rəğbətləndirmə ilə birlikdə tətbiq olunmalıdır;
- cəza hədə qorxu şəklini almamalıdır;
- cəza ardıcıl verilməlidir.

Psixoloq təcavüzkar uşaqların valideynlərini uşaqları ilə birlikdə məşğələlərdə iştirak etməyə dəvət edə bilər.

«Дошкольная воспитание» jurnalının 2008-ci il
5-ci nömrəsindən tərcümə olunmuşdur.

UŞAQLARIN MƏKTƏBƏ HAZIRLANMASI TƏCRÜBƏSİNDƏN

Tamara SÜLEYMANOVA,

Sabunçu rayonundakı 192 nömrəli uşaq bağçasının müdiri

XXI əsr aqlın, isdedadın təntənəsi əsridir. Müstəqillik yoluna çıxma dövlətimizin milli mənafeyi Azərbaycan məktəbinin, təlim-tərbiyə müəssisələrinin ilk növbədə intellekt ocağı olmasını tələb edir.

Psixoloqlar məktəbəqədər yaş dövrünü şəxsiyyətin «doğulmasının» ilk dövrü adlandırırlar. Ona görə də, uşağın məktəbdə necə oxuması, özünü necə aparması, gələcəkdə necə insan olması, əsasən, onun bağçada bu dövrdə aldığı təlim və tərbiyədən asılıdır.

Bağçamızda uşaqların məktəbə hazırlanması istiqamətində daha səmərəli fəaliyyət göstərmək üçün işimizi valideynlərlə, orta ümumtəhsil məktəblərlə və elmi-tədqiqat müəssisələri ilə əlaqəli qaydada qurmaqla həyata keçiririk, çünki məktəbə hazırlıq işi yalnız məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsinin fəaliyyəti çərçivəsində məhdudlaşa bilməz. Bu mühüm məsələ yuxarıda qeyd etdiyimiz sahələrin müştərək fəaliyyəti sayəsində uğurlu şəkildə öz həllini tapa bilər.

Bağça ilə məktəbin əlaqəli fəaliyyət göstərməsi, altıyaşlı uşaqların məktəbə fiziki, əqli (idraki), psixoloji və sosial cəhətdən hazırlanması işində çox yaxşı səmərə verir. Yaxınlığımızda yerləşən 94 nömrəli məktəbin ibtidai sinif müəllimlərinin bağçamızın tərbiyəçilərinin məşğələlərində iştirakı, tərbiyəçilərin isə həmin məktəbdə ibtidai siniflərin dərslərini dinləmələri ümumi işimizdə həm nəzəri, həm də praktik baxımdan çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qarşılıqlı məşğələ dinləmələri tərbiyəçi-müəllimlərimizə təlim-tərbiyə prosesinin aktual problemlərini əyani olaraq görməyə imkan verir. Belə bir əyanilik hesabına onlar uşaqların məktəb təliminə hazırlığı işində uşaqlara konkret hansı bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılanmasını aydın təsvir edirlər. Belə bir təcrübə onlara həm də uşaqların hansı psixi xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməyi müəyyən etmək imkanı verir. Məktəb təliminin tələbatlarını daim nəzərə almaq və gündəlik fəaliyyətimizi ona uyğunlaşdırmaqla, biz uşaqların məktəb həyatına psixoloji baxımdan daha yaxşı uyğunlaşmasını, eləcə də öyrədilən bilik, bacarıq və vərdişlərə müəyyən əstanovkanı təmin etmiş oluruq.

Uşaqların məktəbə hazırlanmaları işində məktəbəqədər yaşlı uşaqların orta məktəbə ekskursiyasının təşkilindən də geniş istifadə olunur. Bu yolla uşaqlarda məktəb, sinif, dərslər və s. ilə bağlı düzgün təsəvvürlərin formalaşmasına nail oluruq. Uşaqların məktəbə hazırlanmaları işində valideynlərin bu prosesə cəlb olunmaları fəaliyyətimizdə mühüm yer tutur, çünki, bu prosesdə valideyn-müəllim iş birliyi qarşıda duran vahid vəzifənin daha asan və səmərəli formada icra olunmasına kömək göstərir. Müəllimlə valideynin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, davam etdirilməsi prosesin kompleks halda həlli deməkdir. Bundan başqa, bağçamızda uşaqların məktəb təliminə hazırlanmaları ilə bağlı təcrübəli müəllimlərin və metodistlərin valideynlər üçün təşkil etdikləri seminarlar təcrübəmizdə istifadə olunan səmərəli yollardan biridir. Bu məsələ ilə əlaqədar valideynlərin maarifləndirilməsi, ümumi işimizin səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir, çünki, elə valideynlərə rast

gəlirlik ki, onlar uşağı məktəbə necə hazırlamaqla balı, heç bir məlumata malik olmurlar. Belə olan halda işimiz daha da çətinləşir. Valideynin ailədə uşağa praktik kömək göstərə bilməmələri, uşağın məktəb təliminə hazırlanması prosesini ləngidir. Məhz buna görə də məktəbdə təlimdə geri qalan uşaqlar əksər hallarda, ailədə düzgün kömək ala bilməyən uşaqlar olurlar.

Uşağın məktəbə hazırlanması ilk növbədə onun üçün yeni fəaliyyət növü olan təlim fəaliyyətinə psixoloji cəhətdən hazır olmasıdır, çünki, psixoloji hazırlıq olmadan heç bir fəaliyyət sahəsində müvəffəqiyyət qazanmaq mümkün deyil. Məktəb təliminə psixoloji cəhətdən hazır olmayan uşaq uzun müddət yeni həyat və fəaliyyət şəraitinə uyğunlaşa bilmir, ilk gündən dərs, məktəb həyatı onun üçün darıxdırıcı və qorxulu bir işə çevrilir.

Uşaqların psixi inkişafı dedikdə, əsasən, diqqət, hafizə, qavrayış, təfəkkür, təxəyyül, iradə və hisslərini və s. psixi xüsusiyyətlərin inkişafı nəzərdə tutulur. Ona görə də hər bir yaş dövründə uşaqların idrak xüsusiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, bağçada keçirilən məşğələlərin əsas məqsədi hesab olunmalıdır, çünki, psixi inkişafa nail olmadan, ağıl inkişaf etdirmək mümkün deyil.

Altıyaşlıların məktəb təliminə psixoloji cəhətdən hazır olmalarının mühüm göstəricilərindən biri onlarda məktəbə, təlim fəaliyyətinə yönəldən motivlərin formalaşması, məktəbə getməyə, oxumağa həvəsin yaranmasından ibarətdir.

Məktəbdə apardığımız müşahidələr, müəllimlərin söylədiklərinə əsasən deyə bilərik ki, oxumaq həvəsi formalaşmayan uşaqlar üçün ilk gündən dərs prosesi, təlim fəaliyyəti məcburi və cansıxıcı bir işə çevrilir. Psixoloji cəhətdən hazırlıqlı olanlar isə öyrəndikləri hər şeydən sevinc hissi keçirir, təlim fəaliyyətinə fərəhlə girir, yeni insanlar arasında olmaqdan zövq alırlar.

Bildiyimiz kimi, I sinifə gələn uşaqların heç də hamısı bağça həyatını keçənlər olmur. Bağça həyatı uşaqların sosiallaşması prosesinin bünövrəsi, ilkin mərhələdir. Həmyaşıdlarla ünsiyyət və oyun uşaqların sosial cəhətdən inkişaf etməsinə xüsusi təsir göstərir. Odur ki, bağça tərbiyəsi uşaqların qrup şəraitində özünü aparmaq, fikir söyləmək, başqasını nəzərə almaq kimi vacib keyfiyyətlərin vaxtında formalaşmasını təmin edir. Bağça həyatı, uşağın gələcəkdə təlim fəaliyyətinə, yeni məktəb həyatına daha yaxşı uyğunlaşmasına kömək edən sosial mühitdir.

Beləliklə, bağça həyatı uşaqların təlim fəaliyyətinə hazırlanması ilə yanaşı, həm də onların şəxsiyyət kimi formalaşmasında müstəsna yer tutur.

* * *

İKİDİLLİLİK ŞƏRAİTİNDƏ ŞAĞİRDLƏRİN ORFOQRAFİK HAZIRLIĞININ ARTIRILMASI YOLLARI

Cavanşir ABBASOV,

Lənkəran Dövlət Universitetinin müəllimi

İkidillilik şəraitində təlimin əsas məqsədlərindən biri şagirdlərə savadlı yazmağı öyrətməkdir. Bu zaman şagirdlər I sinifdən başlayaraq səliqəli və orfoqrafik cəhətdən düzgün yazmağı öyrənməyə tədricən alışırlar. Düzdür, şagirdlərin savadlı yazmalarını təmin edə bilmir, lakin onların az səhvə yol vermələri üçün şərait yaratmaq mümkündür. Elə etmək lazımdır ki, səhv əsib, sonra onun aradan qaldırılması üçün əziyyət çəkməsinlər. K.D. Uşinski yazmışdır: «İşi elə aparmaq lazımdır ki, imkan daxilində səhvlər buraxılıb sonra düzəldilməsin, əksinə bu səhvlərin buraxılmaması üçün əvvəlcədən səbərlik verilsin, şagird heç vaxt səhv etməsin». (Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, Bakı, 1953, s. 241.)

Orfoqrafik səhvlərin hesaba alınması ikidillilik şəraitində orfoqrafiya təlimində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bunu nəzərə almadan Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin orfoqrafik savad dərəcəsini və dilin qayda-qanunlarının necə mənimsənilməsini müəyyənləşdirmək çətindir. İkidillilik şəraitində orfoqrafik səhvlərin hesaba alınması şagirdlərin orfoqrafik savadlılığının vəziyyətini dəqiq öyrənməyə, inkişafını izləməyə, həmin səhvlər üzərində işi daha planlı və elmi əsaslar üzrə təhlil etməyə imkan verir.

Prof. Y.Ş. Kərimov səhvlərin hesaba alınmasını iki cəhətdən (kəmiyyətə və keyfiyyətə görə) aparılmasını göstərmişdir:

Birinci hesablamada zamanı müəllim bütün sinif və ayrı-ayrı şagirdlərin yazısında neçə orfoqrafik və neçə durğu işarəsi səhvlərinə yol verildiyini müəyyənləşdirir. İkinci hesablamada isə səhvləri mahiyyətinə görə təhlil etməklə onların keyfiyyətinə (meydanagəlmə səbəbinə, hansı qaydanın pozulmasına və s.) görə qruplaşdırır. (Kərimov Y.Ş. Yazı təliminin bəzi məsələləri. Bakı, «Azərnaşr», 1965, s. 47.)

İkidillilik şəraitində ikinci növ hesablamada isə aparılan iş daha yaxşı nəticə verir, çünki müəllim şagirdin buraxdığı orfoqrafik səhvlərin meydanagəlmə səbəbini müəyyənləşdirir. O, hər bir şagirdə orfoqrafik səhvlərin mənbəyini görür və aradan qaldırılması uğrunda çalışır.

İkidillilik şəraitində II sinfin şagirdlərinin orfoqrafik hazırlığını hesaba alma, yoxlama və qiymətləndirmək məqsədilə aşağıdakı mətn üzrə seçmə imla yazdırılarkən işi belə təşkil etməklə yüksək nəticə əldə etmək olar: *adam*,

quzu, dəftər, alma, ələk, biçqi, bitki, motor, sığırçın, lələk, tutün, bülbül, tumurcuq, kirpi, şamama. Sərvər, qızıl, baba, bəbə, kompot, kişmiş, qurğu, gümüş, səbət, üzüm.

Mövzuya uyğun imlada qalın və incə saıtləri olan sözləri qruplaşdırmaq məqsədi qarşıya qoyulmuşdu. Sinifdə proqram tələbləri nəzərə alınaraq iş təşkil olunmalıdır. Bunun üçün imla yazdırmazdan əvvəl aşağıdakı şəkildə cədvəllər tərtib olunaraq yazı taxtasından asılmalıdır:

Belə yazılır	Belə deyilir
biçqi	bışqi
bitki	btgi
motor	mator
tumurcuq	tumorcux
kompot	kampot

Eyni zamanda ikidillilik (talış) şəraitində yarana biləcək səhvləri də unutmamaq olmaz.

Belə yazılır	Belə demək səhvdir
adam	adəm
quzu	qüzü
alma	almə
tumurcuq	tümürceuq
şamama	şaməmə
qızıl	qizil
kompot	kəmpot
qurğu	qürğu

Uşaqlar hər iki cədvələ diqqətlə baxdıqdan sonra götürülür: yazı işləri yoxlanaraq səhvlərin hesablanması üzərində iş aparılır.

Yazdırılan seçmə imla üçün orfoqrafik qaydalar üzrə cədvəl tərtib oluna bilər, (Həm adi, həm də ikidillilik şəraitinə uyğun səhv ehtimalı olan sözləri qruplaşdırmaq mümkündür.). Cədvəldə şagirdlərin səhv etdikləri sözün qarşısında «+», səhv etdikləri sözün qarşısında «-» işarəsi qeyd oluna bilər.

Şagirdlərin adları	Sözlər														
	Biçqi	quzu	adam	alma	bitki	tumurcu	şamama	baba	kompot	qızıl	dəftər	bülbül	qurğu	motor	sığırçın
Aygün	-	+	+	-	-	-	+	-	-		-	-	-		-
Əsgər	+	+	-	-	-	+	-		-		-	-	-	-	-
Fatimə	-	-	+	-	+	-	+	-		-	-	-	+	-	-
Günay	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-

İş bu qaydada təşkil olunduqda ikidillilik şəraitində səhvlərin hesaba alınmasında orfoqrafik- qrammatik təhlilin səmərəli nəticəsi olur.

İkidillilik şəraitində şagirdlərin buraxdıqları orfoqrafik səhvlərin qarşısını almaq üçün işi metodik cəhətdən elə düzgün qurmaq lazımdır ki, onların orfoqrafik vərdişlərində dönüş yaransın. Ona görə də hər bir orfoqrafik çalışma, ifadə və inşalar aparılarkən səhvlər üzərində işi düzgün təşkil etmək lazımdır.

Məlumdur ki, ikidillilik şəraitində I-II siniflərdə yazdırılan imla (öyrədicisi və yoxlama) ifadə və inşalardan sonra səhvlər üzərində iş üçün xüsusi dərs ayrılır. Müəllim şəraiti nəzərə alaraq digər regionlara nisbətən dərsdə ikidillilik şəraitinə uyğun yarana bilən səhvləri aradan qaldırmaq üçün vaxtı bir qədər artırma bilər. Bu zaman tələskənliyə yol vermək olmaz. Bunun üçün 10-15 dəqiqə vaxt ayırmaqla səhvlər üzərində iş təşkil etmək mümkündür.

İkidillilik şəraitində orfoqrafiya üzrə konkret səhvlərə görə cədvəl tərtib etməklə hər bir şagirdin hərfartırma, hərfburaxma, bir hərfi digəri ilə əvəz etmə, interferensiya hadisəsinin təsiri ilə yaranan və s. səhvləri xüsusi qrafalarda qeyd etmək mümkündür.

Bundan əlavə, orfoqrafik səhvləri hesablamaq üçün şagirdin dəftərində bir səhifə ayırmaq, burada xarakterik səhvləri qeyd etmək lazımdır.

İkidillilik şəraitində səhvlərin hesaba alınmasında prof. Y.Ş.Kərimovun təklif etdiyi qaydada kartoçkalarla iş böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yazını yoxladıqdan sonra müəllim hər bir şagirdin buraxdığı səhvi kartoçkaya yazıb əlifba kassasına bənzər kassadakı uşağa məxsus cibciyə qoyur. Şagirdlər boş vaxtlarında özünə aid cibciyə baxıb buraxdığı səhvi düzəltməyə çalışır. Hansı şagirdin cibciyi boşdursa, müəllim həmin cibciyin üzərində fərqləndirici işarə qoyur.

İkidillilik şəraitində orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılması üçün yeni metod və priyomlardan istifadə etdikdə daha səmərəli nəticələr alınır:

1. Səhvlərin üzərindən xətt çəkib, üstündə düzgün qaydasını yazmaq;
2. Buraxılmış səhvlərin altından xətt çəkib üstündən düzgün qaydasını yazmaq;
3. Səhv yazılmış morfemin (kök və şəkilçinin) altından xətt çəkmək;
4. Bütöv sözün altından xətt çəkmək;
5. Səhv yazılmış sözün altından xətt çəkib, ona uyğun sözü mötərizədə yazmaq;

İkidillilik şəraitində belə metod və priyomlardan istifadə etdikdə şəraitə uyğun orfoqrafik səhvləri qismən aradan qaldırmaq mümkündür.

Şagirdlərin buraxdıqları səhvləri aradan qaldırmaq üçün onlarla fərdi müsahibələr təşkil etmək məqsədəuyğundur.

II sinifdə bir şagirdlə müsahibə:

- *Dövrən* sözünü yazı taxtasında yaz (devran)
- Həmin sözdə neçə heca var? (iki, dev-ran)
- Bu sözdə səslər hansıdır? (d,e,v,r,a,n)

– Sözdə saıtlər hansıdır? (e, a)

– Samıtlər hansıdır? (d, v, r, n)

Şagırdın səhvlərini düzəltmək üçün onun yoldaşlarından soruşulur:

– Kim yoldaşının səhvini düzəldər? (*Dövran əvəzinə devran kimi yazıb*).

– Niyə belə yazdı? (Talış dilində ö səsi yoxdur)

– Kim düzgün yazar: (dövran).

III sinifdə üzrə bir şagirdlə müsahibə:

– *Əlbəttə* sözünü yazı taxtasında yaz (həlbətdə)

– Bu sözdə neçə heca var? (üç, həl-bət-də)

– Sözdəki səslər hansıdır? (h, ə, l, b, ə, t, d, ə)

Şagirdin səhvini yerində düzəltmək lazımdır. O, səhvini yoldaşları düzəldə bilər. Bunun üçün müəllim başqa bir şagirdi yazı taxtasına çağıraraq sözün düzgün formasını yazmağı tapşırır:

– Sözü yazılışında hansı səhvlər vardır? (söz *əlbəttə* əvəzinə *həlbətdə* yazılmışdı) və s.

IV sinifdə bir şagirdlə müsahibə:

– *Adamlar* sözünü yazı taxtasında yaz. (adamlər)

– Bu sözü kök və şəkilçiyə ayır. (adam-lər).

– Sözü kökündəki axırıncı saıt hansıdır? (a)

– Sözü axırıncı hecasındakı saıt qalıncırsa, şəkilçidəki saıt necə olar? (qalın).

– Deməli, söz necə olmalıdır? (adamlar)

İkidillilik şəraitində səhvlərin bu cür fərdi hesaba alınması şagirdlərdən hansının səhvlərini necə düzəltmək, kimləri hansı qaydalar üzərində işlətmək və onlara necə tapşırıqlar vermək, ev tapşırıqlarının verilməsində fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almağa imkan verir.

Bəzən müəllimlər I sinifdə şagirdləri qiymətləndirmək üçün müxtəlif işarələrdən (O □ Δ *) istifadə edirlər. Çox vaxt şagirdlər həmin işarələrin hansı dərəcəyə malik olduğunu başa düşürlər, lakin həmin işarələr qiymətlərdən çox da fərqlənmir.

Təlimi prosesində şagird müəllimdən tez-tez xoş sözlər eşitmək istəyir. Ona görə də müəllim şagirdi «Yaxşı cavab verdin», «Cavabın xoşuma gəldi», «Sən hamıdan yaxşı cavab verdin!» «Çalışsan, cavabların daha dəqiq olar» və s. ifadələrlə həvəsləndirməlidir.

Məlumdur ki, II-IV siniflərdə isə şagirdlərin bilikləri 5 bal, respublikanın bir sıra rayonlarında 9 bal sistemi ilə qiymətləndirilir. İkidillilik şəraitində şagirdləri qiymətləndirərkən şəraitə görə yarana bilən orfoqrafik səhvləri nəzərə alaraq dəyişiklik etmək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndizadə Ə. Düzgün yazı təliminin elmi əsasları. «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1975.

2. Kərimov Y.Ş. Məktəblinin orfoqrafiya lüğəti. «Nasir» nəşriyyatı, Bakı, 2002.
3. Kərimov K. Kiçikyaşlı məktəblilərə düzgün tələffüz aşılamağın psixoloji xüsusiyyətləri. Azərbaycan MN-nin nəşriyyatı, Bakı, 1989.
4. Təlim metodlarının təkmilləşdirilməsinin nəzəri və praktik məsələləri (Elmi redaktor Y.Ş.Kərimov), “Maarif” nəşriyyatı, Bakı, 1981.

ŞAĞIRDLƏRDƏ MÜSTƏQİLLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Qəmər TAĞIYEVA,

N.Nərimanov rayonundakı 291 nömrəli «Araz» ekologiya
liseyinin ali kateqoriyalı müəllimi

Görkəmli Azərbaycan maarifçisi və pedaqoqu akad. M.Mehdizadə dərsi pedaqoji prosesin «özəyi», «ürəyi» adlandırır. Onun fikrincə, dərsi elə təşkil etmək olar ki, material, əsasən, sinifdə mənimsənilər. Belə dərs müəllimdən yalnız bacarıq deyil, həm də gərgin əmək, yaradıcılıq tələb edir.

M.Mehdizadə müəllimi dərstdə bu və ya digər metoddan, formadan, vasitədən istifadəyə məcbur etməyin əleyhinə idi. O deyirdi: müəllimin fəaliyyəti yaradıcılıq tələb edir. Elə şərait yaradır ki, hər bir müəllim öz imkan-

larını, şagirdlərin hazırlığını, veriləcək biliklərin həcmi nəzərə alaraq bunun özü müəyyən edə bilər. Yalnız bu zaman o, yüksək təlim keyfiyyətinə nail ola bilər. Əlbəttə, bunun üçün görmə və eşitməni optimallaşdıran texniki vasitələrdən istifadə ön plana çəkilməlidir.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, uşaq eşitdiyinin 10, oxuduğunun 20, eyni vaxtda görüb eşitdiyinin 50 faizini yadda saxlayır. Buna görə də təlim prosesində sinxron təlim vasitələrinin əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir.

Mən təlim materialını, əsasən, sinifdə öyrətmək məqsədilə dərstdə məqsəd uyğunluğunu təmin etməyə, idrak fəaliyyəti qanunauyğunluqlarından bacarıqla istifadə etməyə çalışıram. Müxtəlif fənlərin tədrisi prosesində uşaqlar görkəmli alim, yazıçı, rəssam, sərkerdə və əmək qəhrəmanları ilə tanış

olurlar. Həmin şəxsiyyətlər öz mütərəqqi məqsədlərinə çatmaq üçün ömürləri boyu çalışmış, lazım gəldikdə həyatlarını qurban vermişlər.

Müəllim şagirdlərə dərslərin məqsədini elan etməli, veriləcək bilik bacarıq və vərdişlərin məzmununu müəyyənləşdirməli, təlimin təşkilat formasını, vasitələrini, metodlarını düzgün seçməli, dərslərin sonunda şagirdlərin hansı bilik və bacarıqlarla silahlanacaqlarını əvvəlcədən təsəvvür etməlidir. Təəssüf ki, əksər hallarda məqsəd, aydınlığı olmadığından şagirdlərin çoxu dərslə işləmir, xüsusilə zəiflər əsas mahiyyəti nəzərdən qaçırlar. Belə dərslə uşaqlar pedaqoji təsirlərin yalnız obyekt rolunda çıxış edir və müəllim şagirdlərin şüurlu və fəal fəaliyyəti ilə qarşılaşmır. Müəllim məqsədi aydın ifadə edib, həmin dərslə nələri necə necə mənimsəyəcəklərini və onun praktik əhəmiyyətini şagirdlərə izah etdikdə dərslə gedışı və alınan nəticə tamamilə dəyişir.

Müəllim unutmamalıdır ki, dərslə başlıca məzmunu, əsasən, dərslə mənimsənilməlidir. Məqsədyönlü fəaliyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi müəllim və şagird üçün hansı üstünlüklərə malikdir?

Bu tədris materialını məsuliyyət və ciddiyyətlə seçməkdə, məzmununda əsası, başlıcanı ayırmaqda, onu ətraflı və maraqlı aydınlaşdırmaqda müəllimə kömək edir.

Mən qavramanın etibarlılığını təmin etməyə çalışıram və hiss edirəm ki, təlimdə biliyin çox hissəsi müəllimin canlı, ifadəli sözü ilə qavranılır. Deməli, dəqiq söz və ifadə təsir gücünə görə daha etibarlıdır. Bunun vasitəsilə müasirlik ön plana çəkilir.

Tədris edilən materialın məzmunu, şagirdlərin hazırlığını və mənəvi ehtiyaclarını nəzərə alaraq materialı hissə -hissə şərh etməyə imkan verir. Bununla belə, müəllimin ən yaxşı izahı nağılı mövzunun tam mənimsənilməsini təmin etmir. Bunun səbəbləri çoxdur: diqqətin səviyyəsinin təbiə olaraq dəyişməsi, məndə məzmunun başa düşülməsinə mane olan çətin sözlərin, terminlərin işlənməsi : nitqin aydın, dəqiq, rəhbərli, məntiqi, obrazlı olmaması və s. Qavrama yaddaşla əlaqədar olduğundan uşaqların yaddaşındakı fərdi fərqləri nəzərə almaq vacibdir. Kimin eşitmə yaddaşı görmə yaddaşından aşağı səviyyədədirsə, o, materialı zəif mənimsəyir. Səslə qavrama birdəfəlik olduğundan vəziyyət mürəkkəbləşir.

Deməli, görmə qavrayışından, eşitmə qavrayışı ilə üzvi əlaqədə istifadə etmək zəruridir. Bunun üçün əyaniliyə geniş yer vermək, dərsləkdəki illüstrasiyalardan, sxem, diaqram, xəritə, incəsənət əsərlərinin reproduksiyalarından, fotosəkil, tədris filmlərindən istifadə edilməlidir.

Sözlərlə təsvir heyvan və quşların xarici görünüşü, müxtəlif rənglərin gözəlliyi, arxitektura qurğuları və s. haqqında tam təsəvvür yarada bilməz. Qan dövranını sxemlə izah etmək asan olduğu halda, sözlərlə ifadə etmək çox çətinidir. Təcrübə təsdiq edir ki, söz və əyanilik üzvi əlaqədə, vəhdətdə tətbiq edildikdə daha böyük səmərə verir.

Mən təlim prosesində materialın yaddaşda möhkəmləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirirəm. Materialın yaddaşda möhkəmləndirilməsi onun

üçüncü və möhkəmliyi qavramanın xarakterindən asılıdır. Məlumdur ki, yaddaş qavramanı təmin edən analizatorlara görə bir-birindən fərqlənir: obrazlı, sözlü-məntiqli, emosional hərəkətli yaddaş. Apardığı müəllimlərdən belə bir qənaətə gəlmişəm ki, uşaqların bəziləri müəllimin nəqlini tez qavrayır, digərləri isə özləri kitabdan oxuyub öyrənməsələr məzmunu möhkəm yadda saxlaya bilmirlər. Ona görə də bunların vəhdətinə nail olmaq son dərəcə vacibdir.

Dərsdə şagirdlərin diqqətliliyi mühüm əhəmiyyətə malikdir. J.A.Komenski diqqəti işıqla müqayisə edərək deyirdi ki, işıqsız heç nəyi görmək mümkün olmadığı kimi, diqqətsiz də bilikləri mənimsəmək olmaz. K.D.Uşinski isə diqqəti ruhun qapısı adlandırırdı. Elə bir qapı ki, xarici aləmdən insan qəlbinə daxil olan hər şey oradan keçir. Diqqəti tərbiyə etmək lazımdır. Diqqətin paylanması qavramada böyük rol oynayır. Sınıf yoldaşını dinləyən şagird onun cavablarını həm qiymətləndirməli, həm düzəliş aparmalı, həm də tamamlamalıdır. Bunun üçün o, yoldaşının cavablarını yadda saxlamalı, şərh olunan biliyi öz bildiyi ilə müqayisə etməli, fərqi tapmalı, onun düzgünlüyünü müəyyənləşdirməli, qeydlər aparmalıdır. Bütün bunlar isə yadda saxlanmanı təmin edir və yaddaşı möhkəmləndirir.

Diqqətin keyfiyyətinə təsir edən amillər hansılardır?...

Hər şeydən əvvəl, dərsin məzmunu, onun bilik səviyyəsi və yaş xüsusiyyətinə uyğunluğu, materialın aydın şərh, diqqətin keyfiyyətini yüksəldir. Maraqlı elə böyük qüvvədir ki, o təmin olunduqda istər-istəməz diqqət artırır. Maraqsız dərsdə şagirdlərin diqqətli olmalarını təmin etmək çətinlikdir, lakin nə məktəbdə, nə də ki, həyatda fəaliyyətlərin hamısı maraqlı olmadığından diqqətin tərbiyə edilməsi daha da çətinləşir.

Mən şagirdlərin müstəqil işinə xüsusi diqqət yetirirəm. Dərkmə obrazları, təbiət hadisələri və ictimai həyatın qavranılması və yadda saxlanması ilə məhdudlaşmır, onların mahiyyətinə nüfuz edir. Elmin vəzifəsi – hadisələrin mahiyyətinə nüfuz etməklə onları izah etməkdir. Təlim prosesində dərk etmədə şagird təfəkkürünün hadisələrin mahiyyətinə necə nüfuz etməsini bilmək çox vacibdir. Bu fikri A.Disterveq çox gözəl ifadə etmişdir: «Pis müəllim uşaqlara həqiqəti, yaxşı müəllim isə onu tapmağı öyrədir.» Əlbəttə hadisələrin mahiyyətinin böyük bir hissəsini müəllim özü izah edir. Bu zaman şagirdlərin təfəkkürü anlamaya, izahatın başa düşülməsinə, onların yadda saxlanılmasına yönəldilir. Burada hazır biliklərin uşaqlara ötürülməsi əsas rol oynayır. Şübhəsiz, belə təfəkkür fəaliyyəti tədris materialının müəyyən hissəsinin mənimsənilməsi üçün kifayət edir, lakin təfəkkürü az inkişaf etdirir, şagirdlərin müstəqilliyinə, biliyin tənqidliliyinə, möhkəmliyinə, dərinliyinə, genişliyinə, yaradıcı xarakterinə az təsir göstərir.

Mən bir müəllim kimi şagirdlərin hər hansı fəaliyyət sahəsində yaradıcı, məhsuldar əməyə hazırlamaq üçün onları araşdırmağa, müqayisə etməyə, ümumiləşdirməyə, mücərrədləşdirmə aparmağa, əqli nəticəyə gəlməyə, bir sözlə, müstəqil fəaliyyətə alışdırmağa çalışır, həm də dərsdə emosional təsirlərə geniş yer verirəm.

Mən çalışıram ki, şagirdlərə verdiyim müstəqil işlər düşündürücü olsun, onları axtarışa sövq etsin. Başqa sözlə, onların təfəkkürü fəallaşsın. Şagird bu və ya digər müstəqil işi yerinə yetirib, müvəffəqiyyətlə düzgün nəticə aldıqda sevinir, fərəhlənir. Belə yəqin etdim ki, emosional yaddaş məntiqi yaddaşa, güclü təsir göstərir və qavramanı asanlaşdırır. Ona görə də tədris prosesində emosional yaddaşa təsir edən bütün vasitələrdən bacarıqla istifadə etdikdə, hər bir müəllim biliyin şüurlu mənimsənilməsinə və bütövlükdə şəxsiyyətin tərbiyyəsinə nail olur.

Dərsdə uşaqlarda biliklərə dərin maraq oyatmağa çalışıram. Məşhur rus psixoloqu A.L.Leontyev sübut etmişdir ki, «maraq olmadan fəaliyyət mümkün deyil». Maraq oyatmaq o qədər güclü təsirə malikdir ki, onun vasitəsilə yetirməyən şagirdi belə yetirənlər sırasına çıxarmaq mümkün olur. Pedaqoji təsir zamanı qarşılıqlı əlaqəliliyə üstünlük vermək, idrak qanunauyğunluqlarının qarşılıqlı əlaqəsini həmişə nəzərə almaq, onları kompleks halında tətbiq etmək lazımdır. Əlbəttə, tədris materialının böyük bir hissəsi haqqında sözlərlə məlumat vermək olar, lakin, söhbət dərsin mühüm, başlıca hissəsinin möhkəm və şüurlu surətdə mənimsənilməsindən gedirsə, onda, təkcə müəllimin nəqli kifayət deyil.

Müstəqil idrak fəaliyyəti olmadan maksimum müvəffəqiyyət yoxdur. İdrak qanunauyğunluqlarından birinin pozulması dərsin keyfiyyətini aşağı sala bilər. İdrak qanunauyğunluqlarından istifadənin səmərəsi şagirdlərin idrak qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə üzvi surətdə əlaqədardır. İnkişaf yüksələn xətt üzrə hərəkət edir: ildən-ilə uşaqlar daha sürətlə oxumalı, daha çox qavramalı, daha yaxşı düşünməyi öyrənməlidirlər.

Bütün uşaqların idrak qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün müəllim öz fəaliyyətində nələrə əsaslanmalıdır?

Hər müəllim öz imkanlarının, iş şəraitini, uşaqların səviyyəsini, mövcud maddi-texniki bazanı nəzərə alıb gündən-günə, həftədən- həftəyə, aydan-aya, ildən-ilə şagirdlərin növbəti inkişaf səviyyələrini müəyyənləşdirməlidir. Bu işdə müəllimə şagirdlərin «yaxın inkişaf zonasını» (L.S.Viqotski) öyrənmək böyük fayda verir. Uşaqların hələ yerinə yetirməli olduqları təfəkkür əməliyyatları yaxın inkişaf zonasına məxsusdur, çünki bu fəaliyyətə uşaqlar tədris prosesində alışdırılmışlar. Müəllim qazandığı müvəffəqiyyətləri təhlil edərək, onlara sonra lazım olacaq bilik və bacarıqları qabaqcadan aydınlaşdırıb, onları yeni fəaliyyətə hazırlamalıdır.

Dörd əmələ aid mötərizəli ifadələrin ədədi qiymətinin tapılması mövzusu ilə əlaqədar şagirdlərin yaxın inkişaf zonasını belə müəyyənləşdirirəm. Uşaqlar dörd əmələ aid mötərizəli ifadənin qiymətinin tapılmasına aid misal həllinin nəticələrinə görə 4 qrupa bölünür. Birinci qrup mötərizələrin işlədilməsi qaydalarını, əməllər sırasını, çoxrəqəmli ədədlər üzərində dörd hesab əməlini yerinə yetirib düzgün cavab alır. İkinci qrup uşaqlar əməllər sırasını, mötərizələrin işlədilməsi qaydalarını və çoxrəqəmli ədədlər üzərində toplama və çıxma əməllərini düzgün yerinə yetirir, amma vurma və bölmədə səhvə yol verirlər. Üçüncü və dördüncü qrup uşaqlar, yalnız ortasında sıfırları olan

ədədlərin ikirəqəmli ədədə vurulması və bölünməsi qaydasında səhvə yol verirlər.

Proqram əsasında olan sonrakı mövzu hesab əməllərinin ifadə qurma yolu ilə həlli idi. Deməli, uşaqların yaxın inkişaf zonasında çoxrəqəmli ədədlərin, o cümlədən ortasında sıfırları olan çoxrəqəmli ədədlərə bölünmə qaydası haqqında biliklərə tamamlanması tələb olunur. Mən bu bilik və bacarığı təkrar edərək uşaqları ifadə qurmaqla məsələ həllinə tam hazırlamış oluram.

Beləliklə, dərsin başlıca məsələlərini mənimsətmək üçün imkan və şərait yaradan idrak qanunauyğunluqların həyata keçirilməsi onların hamısını qarşılıqlı üzvü əlaqədə yerinə yetirməyi tələb edir:

- qavrama və yaddaşın bütün növlərindən istifadə olunmalı.
- müstəqil təfəkkür fəaliyyətinə, nəzəri biliklərin dünyagörüş səviyyəsində tətbiqinə xüsusi yer verilməli, təbiət və ictimai həyat hadisələrinin araşdırılması metodlarının formalaşdırılmasını ön plana çəkməli;
- emosional qavramaya geniş yer verilməli;
- konkret məqsədlər əsasında fəaliyyət göstərilməli, o, motivləşdirilməli fəaliyyətə təhrik edən şərait yaradılmalı, tədris prosesində və dərsin sonunda onun səmərəliyi aşkara çıxarılmalı;
- bütün bu işlərdə hər bir uşağın yaxın inkişaf zonası nəzərə alınmalıdır.

Bundan başqa uşaqlar təkcə sinif çərçivəsində qapanıb qalmamalıdır. Onlar əvvəlcə sinif kollektivinə, məktəb kollektivinə qaynayıb- qarışmalı, daha sonra isə ictimai həyata alışmalıdırlar. Bu mənada mən sinifdən xaric və məktəbdən kənar tədbirlərə xüsusi əhəmiyyət verirəm. Bu tədbirlərə hazırlıq və onların keçirilməsi prosesində kiçik yaşlı məktəblilər tədbirin məzmununa uyğun tərbiyəvi keyfiyyətlərə yiyələnirlər. Onlarda yoldaşlıq, dostluq, yaşlılara, əməyə, əmək adamlarına hörmət, valideynlərə, vətəne, ana-tərpağa hörmət, milli adət-ənənələrə sadıqlıq, eləcə də düşmənlərə nifrət, tərpaqlarımızın bütövlüyü sahəsində, sərhədlərimizin toxunulmazlığı ətrafında mübarizlik kimi ali hisslər formalaşır, möhkəmlənir və inkişaf edir.

Deməli, şəxsiyyətin formalaşmasında belə tədbirlərin rolu böyükdür. Şəxsiyyətin formalaşmasına kiçik məktəb yaşından başlamaq lazımdır. Bu, kiçik yaşlı məktəblilər hər dəfə tədbirdə iştirak etməklə elə bil bir neçə yaş böyüyür, yetkinləşir, vətənimizin ağır günündə arxa cəbhədə aparılan mübarizədə onların da olduğunu hiss edir, mətinləşirlər. Əgər sinifdə öyrəndikləri proqram mövzularında doğma vətəne məhəbbət, düşməne nifrət hissi nəzəri olaraq aşılırsa, məktəbdən kənar tədbirlərdə bu hisslər maddiləşir, öz həyatı ifadəsini tapır. Vətən övladı kimi onlarda daha yaxşı oxumağa, öyrənməyə maraq və ehtiras artırır.

Tərbiyə prosesinin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi müəyyən şəkildə uşaqlarda müstəqilliyin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədardır. Müasir cəmiyyətimizdə müstəqil fikir yürüdə bilən, müstəqil hərəkət edən adamlara böyük ehtiyacın olması mənim diqqətimdən yayınmır. Belə hesab edirəm ki, müstəqilliyə tələbat kiçik yaşlardan başlayır. «Mən özüm»

məfhumu şəxsiyyətin yaranmasında ilkin mərhələni ifadə edir. Uşaqlarda vətəndaşlıq o zaman meydana gəlir ki, hərəkətlərində, əməllərində öz «məni»ni ifadə etmək istəyir.

Cəmiyyətin və şəxsiyyətin tələbatlarının birliyi bütövlükdə təhsil prosesinin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsinin əsas göstəricilərindən biridir.

Bütün hərəkət və əməllər ya müstəqil, ya da təqlid etmə, yamsılama şəklinə mövcuddur. Təcrübəmdə belə qənaətə gəlmişəm ki, müstəqilliyi fərdi həyat təcrübəsi ilə şərtlənən iradi, təfəkkür və praktik fəaliyyətin keyfiyyət xüsusiyyəti kimi başa düşmək lazımdır.

Müstəqillik öz-özünə yaranmır, o tərbiyə olunur və inkişaf etdirilir. Mən müstəqillik tərbiyəsində məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri və imkanlarını öyrənməklə başlayıram. Bu zaman K.D.Uşinskinin dediklərinə əsaslanıram: «Əgər müəllim bütün cəhətləri ilə nümunəvi insan yetişdirmək istəyirsə, əvvəlcə, şagirdi bütün cəhətlərinə görə öyrənməlidir». Kiçikyaşlı məktəbliləri öyrənməyə cəhd göstərdikdə onlarda təqlidçiliyin şahidi oluram.

Uşağa xas olan təqlidçilik bir tərəfdən onu nümunə üzrə misal həll etməyə, özünü böyüklərə oxşadaraq ədəb qaydalarına düzgün əməl etməyə alışdırırsa, digər tərəfdən onun müstəqilliyinə əngəl törədir, fəaliyyətini məhdudlaşdırır, sanki onu geriye qayıtmağa, nümunədən istifadə etməyi təhrik edir. İkirəqəmli ədədlərin nümunə üzrə vurulmasını yaxşı mənimsəmiş şagirdə 32 x 25 hasilini cəld hesablamağı tapşırıram. O, ikirəqəmli ədədlərin alt-alta yazılı vurulması nümunəsindən istifadə edir. Şagirdə həmin misalı başqa yolla həll etməyi tapşırıram. O, başqa yol bilmədiyini qeyd edir. Bundan sonra sifə müraciət edirəm. Müstəqillik qabiliyyəti üstün olan şagirdlərdən biri həmin misalı fikrində şifahi həll edib, cavabını söyləyir, yazılı şəkildə isə yoldaşlarına aydınlaşdırır:

$$32 \times 25 = (8 \times 4) \times 25 = 8 \times (4 \times 25) = 8 \times 100 = 800$$

Sonra şagirdlərə 48 x 125 hasilini hesablamağı tapşırıram, bir anlığa "6000" cavabını alıram və onlar aşağıdakı qaydada izah edirlər:

$$48 \times 125 = (6 \times 8) \times 125 = 6 \times (8 \times 125) = 6 \times 1000 = 6000$$

Beləliklə, göstərilən halda təqlidçilik uşaqlardan bir qisminin fəaliyyətini məhdudlaşdırmış, bir qisminin müstəqilliyini daha da artırmışdır. Çox vaxt kiçikyaşlı məktəbli müstəqil olmağa can atır, amma iradəsi zəif, başqalarının köməyinə möhtac olduğundan buna nail ola bilmir. Uşağın fərdi xüsusiyyətləri də böyük əhəmiyyətə malikdir. Bundan asılı olaraq onun müstəqilliyi ya fəallaşır, ya da ləngiyir. Belə ki, öz qüvvəsinə və imkanlarına inanmayan şagirdin müstəqilliyi ləngiyir, əksinə, inam onu çəkinmədən öz fikrini deməyə, müdafiəyə sövq edir.

Müstəqillik mürəkkəb fikirdir, o, xarici təsir və məcburiyyətlə bir yerə sığmır. Müstəqilliyin aşağıdakı mərhələləri vardır:

1-ci mərhələ. Uşaq özündən böyüklərin, yaşlıların köməyi ilə onların hərəkətlərini olduğu kimi təkrar edərək, hazır nümunə əsasında fəaliyyət göstərir (təqlidçilik mərhələsi).

2-ci mərhələ. Uşaq işin bir hissəsini yerinə yetirməyə hazırdır. (qismən müstəqillik mərhələsi).

3-cü mərhələ. Kiçik yaşlı məktəblilər təkrar olunan, oxşar vəziyyətlərdə işi müstəqil yerinə yetirir (tam müstəqilliyin mərhələsi).

Əlbəttə, bu mərhələlər şərtidir, bəzən böyükləri təqlid edən uşaq gözlənilmədən öz müstəqil yaradıcılıq qabiliyyətinə görə daha yaxşı həll yolu göstərir. Buna baxmayaraq, uşaqda tədricən müstəqillik keyfiyyətini artırmaq üçün bu mərhələləri bilmək vacibdir. İndi istifadə etdiyim oyunlardan bir neçəsi ilə sizi tanış etmək istəyirəm. I sinifdə keçirdiyim riyazi oyun nümunələri.

Uşaqlar başlarını parta üzərinə qoyub, gözlərini yumurlar. Müəllim uşaqlardan sinifdə neçə pəncərə, neçə qapı, neçə divar və başqa əşyaların sayını soruşur. Hər suala bir neçə şagird cavab verir. Digər uşaqlar isə cavabların düzgünlüyünə nəzarət edir. Sonra uşaqlar parta üzərinə sinifdə olan pəncərələrin, qapıların, divarların sayı qədər çöp qoyurlar. Müəllim belə bir sualla sinifə müraciət edir:

- Uşaqlar, indi görək, stolun üstünə qoyduğunuz çöplərdən kim daha çox üçbucaq düzəldəcək? (Kim çox üçbucaq düzəltsə, qalib sayılır.)

Yoldaşını tap!

(10 ədədinin tərkibi və toplanmanın yerdəyişmə qanunu)

Müəllim müxtəlif formada 10 kart hazırlayır və tərs üzünü üstə düzür. 10 şagirdin hərəsi həmin kartlardan hərəsi birini götürür, diqqətlə ona baxır, yadda saxlayır və hansı ədədi axtaracağını düşünür. Sonra müəllim belə bir komanda verir:

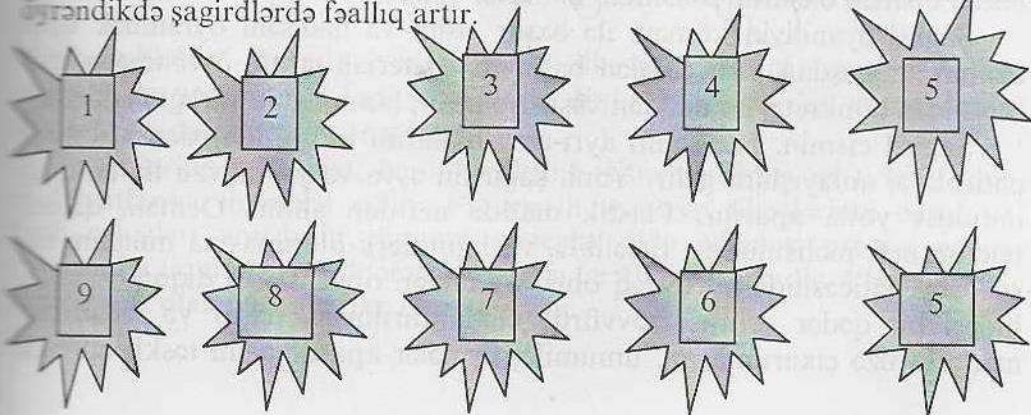
- Kartlarınızı qaldırın! Diqqətlə baxın! Kartınızı aşağı salın!

- Yoldaşınızı tapın! Sıraya düzlənin!

Səhvə yol verən uşaq oyundan kənar edilir, sonra onun səhvi yoldaşları tərəfindən izah edilir.) Bu oyunları (10 və 100 dairəsində) vaxtaşırı keçirdikdə uşaqların fəallığı artır.

1 ilə 9; 2 ilə 8; 3 ilə 7; 4 ilə 6; 5 ilə 5 bir-birinin əlindən tutub sıraya düzülür, 10 ədədinin tərkibini söyləyir, sonra yerlərini dəyişir və toplananların yerini dəyişdikdə cəmini dəyişmədiyini sübut edirlər.

Qeyd edək ki, bu oyun vasitəsilə bütün ədədlərin tərkibini öyrəndikdə şagirdlərdə fəallıq artır.

ƏYANİLİYƏ YENİ YANAŞMA

İlhamə ƏSƏDOVA,

Şəki rayonu, Suçma kənd orta məktəbinin müəllimi

Təlimdə yüksək göstəricilər əldə etmək üçün ilk növbədə şagirdlərin intellektinin inkişafı ön plana çəkilməlidir. İntellekt səviyyəsi yüksək olan şagird təliməqabillik, mücərrəd simvollarla əməliyyat aparmaq, mühüm əlaqələri başa düşmək və malik olduğu təcrübə əsasında onlara adekvat cavab vermək, yeni situasiyaya uyğunlaşmaq qabiliyyəti kimi xarakterizə olunur. Şagirdlərin zehni inkişafı üçün təkcə biliklər ehtiyatı yox, həm də intellekt bacarıq və vərdislərə aid hərəkətlər zəruridir.

Öyrənməyə qabillik şagirdin intellektual səviyyəsinin əsas göstəricisidir. İnsanın intellektual və emosional sferalarının inkişafına kömək edən 13 kanal var ki, bunların bir çoxu təlim prosesində iştirak edir. Məsələn, görmə, eşitmə, toxunma, iybilmə, emosional və s.

Görünəni görmə orqanına, eşidiləni eşitmə orqanına təqdim etmə Y.A.Komenskinin dediyi kimi, «müəllimlər üçün qızıl qayda»dır. Görmə orqanı eşitməyə nisbətən beş dəfə çox informasiya verir. Uşaq hər hansı əyani vəsaiti gördükdə onu görmə ilə qavrayır. Sonrakı mərhələdə qavradığının təkcə formasına deyil, həm də mahiyyətinə varır, onu dərk edir. Uşaq hər hansı əşyanı nə qədər çox duyğularla qavraya bilsə, onunla tanışlığı daha düzgün olacaqdır. Bu da onda müəyyən fikir, təəssür yaradacaqdır. O, fikrini ifadə etmək ehtiyacı duyur. Demək, əvvəl gördüyünün duyulması və qavranılması idrakın ilkin mərhələsidir. Duyğu və qavrayışın anlayışlar mərhələsinə qaldırılması üçün isə diqqətin səmərəli təşkili əsasdır. Görmə orqanı hafizə proseslərinə öz təsirini göstərir. Öyrənilən material uzunmüddət hafizədə yaşayır.

Əyanilik şagirdlərin düzgün müşahidəçilik qabiliyyətini formalaşdırır. Aparılan müşahidələr əsasında müşahidə edə bilmədikləri haqqında bəzən qismən oxşarlıq əsasında nəticələr çıxarılır.

Şagird əyaniliyin köməyi ilə oxşar cisim və hadisəni öyrənmək üçün məlum anlayışdan, nəticələrdən başlayıb, materialı ətraflı öyrənməyə, mücərrəddən konkretə, ümumidən xüsusiyyə gedir, bununla da varlığı dərk edir.

Şagird cismin, hadisənin ayrı-ayrı hallarını müşahidə edərək ümumi nəticələrə, anlayışlara gəlir. Yəni, şagirdin əşya və ya mövzu ilə tanışlığı induktiv yolla aparılır. Plastik maddə neftdən alınır. Deməli, qələm, telefon neft məhsuludur. Beləliklə, varlığın dərk olunmasına müəllim xüsusi səy nəticəsində müvəffəq olur. Öyrənilən obyektlərin diqqətlə müşahidəsi bir qədər sonra təsəvvürdə canlandırılması, oxşar və fərqli əlamətlərin üzə çıxarılmasını, ümumiləşdirmələr aparılmasını təşkil etməklə

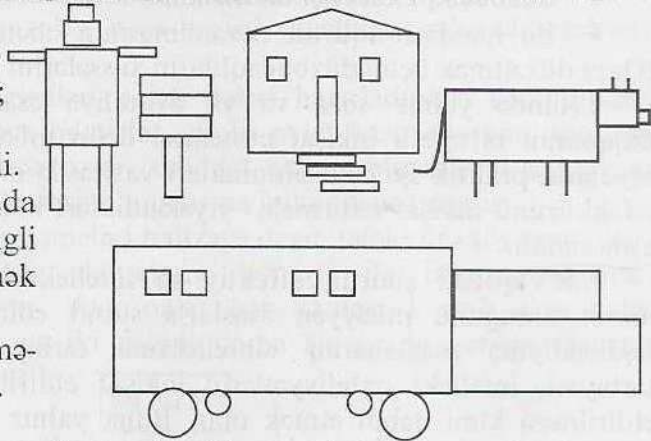
müəllim şagirdlərdə psixi qüvvələrin təşəkkül tapmasına, formalaşmasına nail olur. Bütün bu proseslərin nəticəsində əvvəl şagirdlərin daxili, daha sonra şifahi və yazılı nitqinin təşəkkülünə imkan yaranır.

Şagirdin biliyi dərsləkdən və müəllimin sözündən ibarət olmamalıdır. Konkret təşəkkürə malik uşaqla təlimə real əşyalardan başlamaq lazımdır. Məsələn, bitkinin hissələri öyrənilərkən onu sinfə gətirmək, hər bir hissənin funksiyasının təhlilini aparmaq, mövzunun dərk olunması üçün ümumiləşdirici sualların qoyulması vacibdir: məsələn, kökün funksiyasını ümumiləşdirmə üçün bitkiyə su verilməsini şagirddən tələb edək. Şagird bunu ki, suyun bitkinin kökünə tökəcək. Yəni, kökün bitkini su və başqa maddələrlə qidalandırma funksiyasını şagird özü izah edəcək. Möhkəmləndirmə məqsədilə müəllim belə bir tapşırıq verir: I qrup rəngli kağız və ya plastilinlərdən kök, II qrup gövdə, III qrup yarpaq, IV qrup çiçək, V qrup meyvə modelini hazırlasın. Hazırlanan orqanlar ağ lövhə üzərində birləşdirilir. Digər orqanların da funksiyaları müxtəlif yollarla öyrənilir.

Düzbucaqlı haqqında ilkin təsəvvür, məlumat vermək, onu digər həndəsi fiqurlardan fərqləndirmək bacarığı yaratmaq üçün əyanilikdən istifadə etmək. Şagirdləri qruplara ayırmaq məqsədilə həndəsi fiqurlar hazırlayaq. Eyni həndəsi fiqurdan olan şagirdlər bir qrupun üzvləri olacaqlar. Tapşırıqların qoyulduğu zərflər qrup liderlərinə təqdim edilir. Böyük zərflərin içərisindəki fiqurlardan müxtəlif modellər düzəldilməlidir.

I qrup: adam fiquru;
II qrup: heyvan fiquru;
III qrup: maşın modeli;
IV qrup: ev modeli;
V qrup: svetafor modeli.
Qeyd edim ki, bu satışda
sən fiqurlardır. Bu işi rəngli
kağızla da yerinə yetirmək
olur.

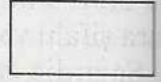
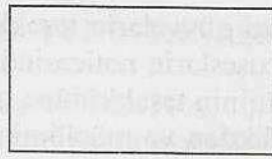
İşi başa çatdıran qrup mə-
murları müəllimə təhvil verir.

Əyanilikdən istifadə yeni dərslərin ilk mərhələsini motivasiyanın yaranmasını təmin etdi. İndi şagirdlərin diqqətini hissələrdən alınan tama və tamı yaradan hissələrə yönəldək.

Təhlil-tərkib müqayisə, ümumiləşdirmə, sistemləşdirmə və s. kimi fikir metodlarına müraciət edilir. Fiqurların ayrı-ayrı hissələrinin oxşar və fərqli cəhətləri araşdırılır, ümumi nəticələr əldə edilməsi prosesi gedir: məsələn, bu fiqurların dörd tərəfi var, qarşı tərəfləri bərabərdir, 4 bucağı var, tərəfləri düz olan bucaqlardan ibarətdir və s.

Yəni həmin fiqurların əlamət və xassələri qabardılır, ümumi nəticələr əldə olunur. Bu həndəsi fiqur düzbucaq-ldır.

Bizim hazırladığımız modellər düzbucaqlı fiqurlardan ibarət imiş. Növbəti tapşırıq yenə qruplar arasında püşkatma ilə bölüşdürülür.

Tapşırıq 1. Verilmiş çubuqlardan düzbucaqlı hazırlayın.

Tapşırıq 2. Sınıfdə olan düzbucaqlı şəkildə əşyaların adlarını yazın.

Tapşırıq 3. Verilmiş fiqurların içərisindən düzbucaqlı seçin.

Tapşırıq 4. Verilmiş şəkillərdən hansıların düzbucaqlı formasında olduğunu ulduz (*) işarəsi ilə göstərin.

Qruplar öz işlərini nümayiş etdirdikdən sonra ümumiləşmə aparılır.

«Düzbucaqlı qrupu kimlərdir?» sualı ilə sınıfa müraciət olunur. Şagirdlər dərsin əvvəlində seçdikləri fiqurlarla öz qruplarının adını təyin edirlər. Bu iş ona görə əvvəlcədən aparılmalıdır ki, şagirdlər dərsin əvvəlində düzbucaqlı ilə tanış deyildilər.

Müəllim əyanilikdən bu dərs üçün hansı məqsədlərlə istifadə etdi və nəyə nail oldu?

- motivasiyanın yaradılması və diqqətin mərkəzləşdirilməsinə;
 - düzbucaqlıların digər həndəsi fiqurlardan fərqləndirilməsinə;
 - düzbucaqlı anlayışının mənimsədilməsinə;
 - bu həndəsi fiqurun öyrənilməsinin əhəmiyyətinin dərk edilməsinə
- (Qapı düzəltmək üçün düzbucaqlıların xassələrini bilmək lazımdır) və s.

Təlimdə yalnız sözə və ya əyaniliyə əsaslanmaq olmaz. Şagirdin diqqətinin birtərəfli inkişaf etməməsi üçün müəllim şagirdlərin söz və ya əşyalarla praktik işə cəlb olunmaları vasitəsilə onların şüuruna təsir etməli, təfəkkürünü inkişaf etdirməli, yiyələndikləri bilikləri tətbiq etmək bacarığı aşılamalıdır.

L.S. Viqotski şüurun affektiv və intellektual proseslərin vəhdətində ibarət olduğunu müəyyən əsaslarla sübut edir. İntellektin şüurla eyniləşdirildiyinə əsaslanaraq «intellektual tərbiyə» anlayışını elə şüurun tərbiyəsi, intellekt qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsinə isə şüurun inkişaf etdirilməsi kimi qəbul etmək olar. Buna yalnız səmərəli fəaliyyətin təşkili nəticəsində müvəffəq olmaq mümkündür. Elə fəaliyyət ki, onların əsasında əşyalarla əməliyyat vasitələri, əşyalarda bu və ya digər cəhəti fərqləndirmək imkanı verən etalonlar mənimsənilir. Şagirdlərin özləri əyani vəsaitin hazırlanmasına, təcrübə dərslərinin təşkili və aparılmasına cəlb edirlər. Müəllim isə yalnız işə nəzarət edir və istiqamət verir. Hətta nəticələrin çıxarılması da şagirdlərə həvalə olunur.

Eyni mövzu üzrə iki sınıfdə iş apararaq. «Fiqurların sahəsinin paletlə hesablanması» mövzusunda hazırlıq məqsədilə paletin şagirdlər tərəfindən hazırlanması mərhələsi gedir. (Müəllim lazım olacaq əşyaların gətirilməsinə)

tapşırıq.). Palet hazır olduqdan sonra müəllim «Bu nədir?», «O nə üçün istifadə edilir?», «Ondan necə istifadə edirlər?» suallarını şagirdlərə ünvanlayır. Suallara cavab tapmaq üçün verilən mətnin öyrənilməsi və mətnin sonundakı fiqurun sahəsinin paletlə hesablanması şagirdlərə həvalə edilir. (Mətnin sonundakı fiqur dörd variantda verilmişdir.) Verilən vaxt başa çatdıqdan sonra həmin sualların cavablandırılması məqsədilə şagirdlərə müraciət olunur. Hər variantdan bir nəfər işini sinfə təqdim edir, fiqurun sahəsinin hesablanması qaydasını izah edir. (Eyni variantdan olanlar bir qrupun rəhbərlərlər.).

IV^b sinfinə isə hazır palet paylanır və yeni dərsin izahatı verilir. Bir neçə fiqurun sahəsi siniflə birgə hesablanır.

IV^a sinfi müstəqil, çətinlik çəkmədən işləyir.

IV^b sinfindəki hər üç şagirddən biri çalışmanı səhv yerinə yetirir.

Çalışma bir qədər mürəkkəbləşdirilir. Paletsiz, xətkesiz, damalı dəftərdə fiqurların sahəsinin hesablanması hər iki sinfə tapşırıqlar.

IV^a sinfində hər üç nəfərdən ikisi işi düzgün işləyir.

IV^b sinfində hər üç nəfərdən biri tapşırığı düzgün işləyir.

2 dama=1 sm olduğunu xatırladaq.

IV^a sinfindən bir-iki zəif şagird çətinlik çəksə də, tapşırığı hamı düzgün yerinə yetirir.

IV^b sinfində hər üç nəfərdən biri səhvə yol verir.

Dörd aydan sonra hər iki sinfə bu tip çalışma verilir.

IV^b sinfindən isə yalnız bir neçə şagird (güclülər) çalışmanı səhvsiz işləyir.

Səbəb: IV^b sinfinin şagirdləri paleti özləri hazırladıqları üçün ondan istifadə qaydasını mənimsəyə bilməmişlər, çünki palet hazırlanarkən aparılan ölçmə işləri onların hafizəsinə uzun müddət xidmət etməklə birgə, əşyanı formaca deyil, mahiyyətə də dərk olunmasına imkan yaratmışdır.

Onların mövzunu mənimsəmələri hafizəyə deyil, təfəkkürə söykənmişdir. Beləliklə, uşaqlarda paletsiz damaların köməyi ilə fiqurun sahəsini hesablamaq bacarığı yaranır. Axı, onlar hər daması 1 sm² olan palet hazırlamışdılar. (İki üfüqi və iki şaquli dama saymaqla verilən fiqurun sahəsini paletsiz hesablayırlar.)

1 sm 2

Bu iş onlarda əqli keyfiyyətlərin inkişafına xidmət edir.

Əşyaları dərsə gətirmək mümkün olmadıqda şəkillərdən, sxemlərdən, rəsmlərdən, model və maketlərdən, videolentlərdən istifadə olunur. Əyaniliyin növlərindən düzgün istifadə edə bilmək üçün dərsin məqsədi aydınlaşdırılmalıdır. Müəllim əyaniliyin hansı növündən və hansı məqsədlə istifadə edəcəyini planlaşdırmalıdır.

Dərsdə əyani vəsaitdən müxtəlif xüsusi məqsədlərlə istifadə oluna bilər:

- motivasiyanın yaradılması;
- problem stiusiyanın yaradılması;

- müqayisələrin aparılması;
- təhlil-tərkib proseslərinin aparılması;
- biliklərin tətbiq edilməsi;
- mücərrəd fikirlərin aşılması, mövzunun dərk edilməsi və s.
- idrak proseslərinin inkişaf etdirilməsi;
- şagirdlərin fəallığının təmin edilməsi;
- bilik, bacarıq və vərdislərin yaradılması;
- təbii imkanların qabiliyyətə çevrilməsi;
- təlim fəaliyyətinin səmərəli təşkili və s.

Bəzən əyanilik bir neçə məqsədə xidmət edə bilər. Mövzu və məqsəddən asılı olaraq əyaniliyin növünün düzgün seçilməsi həlledicidir: məsələn, məsəl həlli zamanı, həm təbii əyanilikdən, həm şəkillərdən, həm də sxem və çertyojlardan istifadə olunur. Təcrübəli müəllim məsələlərin qısa şərtini yazılmasını, çertyoj və şəkillərin çəkilməsini şagirdlərin özlərinə həvalə etmə, sxem, çertyoj məlum və məchul arasındakı əlaqə və asılılığı tez və asan nəzərə çarpdırır, təhlil-tərkib əməliyyatlarının aparılmasını asanlaşdır. Beləliklə, məsələyə bir neçə tərəfdən yanaşılmasına, məsələnin müxtəlif yolla həllinə nail olunur.

Müəllim bəzi ifadələri işlətməkdən çəkinir, belə hesab edir ki, bu ifadələrin mənasını ibtidai sinifdə anlama bilməzlər, lakin, təcrübə göstərir ki, əyaniliyin köməyi ilə müsbət nəticə əldə etmək mümkündür: məsələn, «maddi və mənəvi aləm» ifadələrini anlatmaq üçün sinifə bir ovuc torpaq, daş bitki, cücü və s. gətirilir. Yazı taxtası iki hissəyə ayrılır. Birinci sözü şagirdlərdən biri oxuyur.

Maddi aləm	Mənəvi aləm
daş	arzu
çiçək	sevgi
cücü	xoşbəxt
torpaq	sevinc

1. Şagird: - daş
Müəllim: - Göstər.
2. Şagird göstərir. Digər şagird – çiçək
Müəllim: - Göstər.
3. Şagird göstərir və s.
Müəllim: - Gördüklərimiz maddi aləmdir.
Sağdakı sözlər oxunmur.
4. Şagird: - arzu
Müəllim: - göstər
5. Şagird: - O görünür, bizim qəlbimizdədir.
Müəllim: - Göstər.
6. Şagird: - sevgi.
Müəllim: - Göstər.

7. Şagird: - O görünür, bizim hissələrimizdir. Sevgi insan ürəyində olur.

Müəllim: - Sən kimi sevirsən?

Şagird - anamı, atamı və s.

Müəllim – Bunlar bizim mənəvi aləmimizdir. Biz onları görmürük, hiss edirik, duyuruq (Sözləri sadalayır.).

İbtidai siniflərdə şəkillərdən əyaniliyindən geniş istifadə olunur. Öyrənilən hekayə və nağılların məzmununu əks etdirən, təbiət təsviri verilən rəsmlərdən aləmin zənginləşdirilməsi ilə birgə, mövzunun şifahi və yazılı ifadə edilməsini, sözlərin yaxınmənalı sözlərlə əvəz edilməsini, rəsm əsərlərinin dərk edilməsini asanlaşdırır. Əyaniliyə yeni yanaşma şagirdin özünün fəallığını tələb edir. Müəllimin təqdim etdiyi şəkil daha gözəl, bəzən qəlibi işləyə bilər, lakin, şagirdlərin hazırladığı şəkillər daha maraqlı, maraqlıdır. Digər tərəfdən, məzmunu rənglərdə ifadə etmək təxəyyül və təsvir kimi proseslərin inkişafına xidmət edir.

«Novruz ənənələri» mövzusunda hər hansı rəsm əsəri təqdim etmək üçün, şagirdləri cütlərə ayıraraq, hər cütlə tapşırıq verilir. «Səməni», «Kosa», «Keçəl», «Bahar qızı», «Tonqal ətrafında», «Novruz xonçası», «Qapı pusdu» və s. mövzularda şagirdlər işləyirlər. Yazı taxtasından asılmış iri ağ kağıza hazırlanmış işlər məzmun ardıcılığı gözlənilməklə yapışdırılır. Bir çox hekayə, şeir və nağıllarda məzmunu uyğun şəkillər çəkilərək ağ lövhədə ümumiləşdirilə bilər. Hər cüt bir işi yerinə yetirdikdə iş qısa müddətdə başa çatır.

«Sifət» bəhsini öyrənərkən təbii əyanilik daha uyğun təsirli olur.

Stolun üstündəki əşyaların əlamətlərini cədvələ uyğun şəkildə yazın.

Əşyanın adı	Rəngi	Dadı	Forması	Böyük və ya kiçikliyi

Sonda ümumiləşdirmə aparılmaqla «Sifət nəyə deyilir?» suallarına cavab verilir.

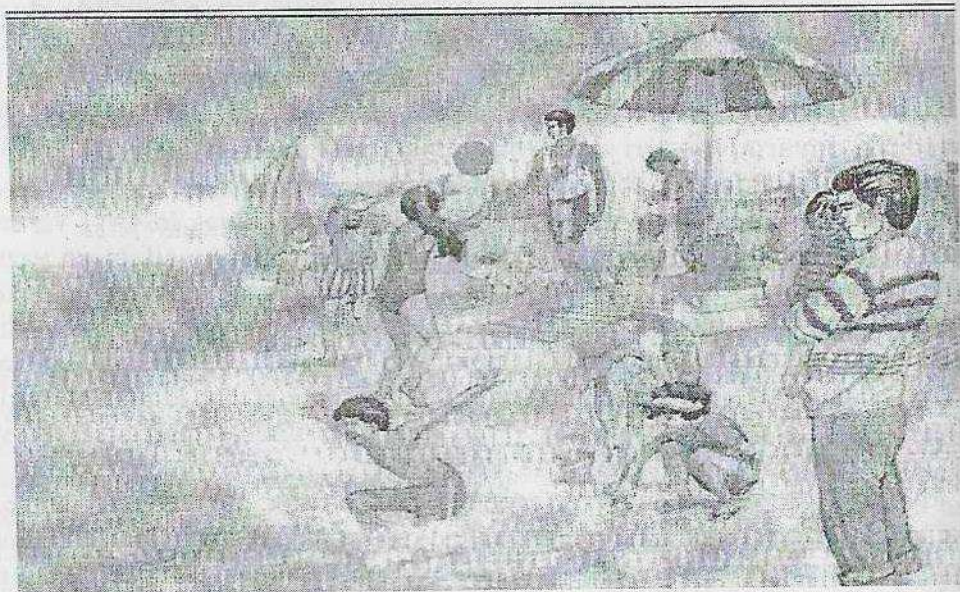
«Ahəng qanunu» mövzusunun təkrarına baxaq.

Tapşırıq 1. Stolun üstündəki əşyaları cədvəl üzrə qruplaşdırın.

Tapşırıq 2. Şəkildəki əşyaların adlarını cədvəl üzrə qruplaşdırın.

Ahəng qanununa tabe olan sözlər	Ahəng qanununa tabe olmayan sözlər

Tapşırıq 3. Şəkildə gördüklərinizi elə cümlələrlə ifadə edin ki, həmin cümlələrin tərkibindəki sözlər ahəng qanununa tabe olan sözlərdən ibarət olsun.

Əyaniliyə yeni yanaşma şagirdin fəaliyyətini plana çəkir, müəllim yalnız təşkilatçı və istiqamətverici rolunu oynayır. Şagird öyrəndiyi mövzuya aid vəsaiti özü hazırlayarsa, təcrübələrin təşkilini və aparılmasında iştirak edərsə, əyani-əmali təfəkkürü təşəkkül edir. Hazırladığı əyani vəsait müşahidə etməklə diqqətin, gördüyünü duymaq və qavramaqla sensor keyfiyyətlərin tərbiyəsinə imkan yaranır. Əşyani hazırlayarkən hissələrdən tam və tamdan hissələrin alındığını tapır. Ümumiləşdirmələrlə nəticə əldə edərək hökmlər irəli sürür. Demək, onun nitqi zənginləşir. Varlığı obrazlı surətdə mövzuya uyğun əyaniliklə əks etdirməklə bədii təfəkkürü, təxəyyülünü formalaşdır.

Şagird əşya və hadisələri geniş müşahidə etməyə, çəkməyə, məketim hazırlamağa xidmət edən məşğələlər zamanı ağılın müstəqilliyinə şərait yaranır.

Dərk olunan fikirləri, faktları ölçüb-biçməklə öz fikirlərindəkiləri müqayisə etmək, idrak obyektlərindəki səhvləri araşdırmaq ağılın tənqidiyyində ifadə olunur. Şagird gördüyünü dərk edir, sürətlə fikirləşir, tez nəticəyə gəlir. Bu da fikrin sürətinin tərbiyəsi vasitəsidir. Həm də əyaniliklə cisim və hadisələrin mahiyyətinə nüfuz edilir. Dürüst, hərtərəfli anlamaq ağılın dərinliyinə dəlalət edir. Zahirən bir-birinə oxşar olanları mahiyyət etibarilə fərqləndirmək, təkcə mövcud qaydaları tətbiq etməklə deyil, yeni yol vasitəsilə müəyyən məsələnin həllinə tətbiq etmək bacarığının olmasına çevikliyin inkişafı ilə nail olunur. (Palet hazırlayan və onunla ölçmə işi aparan şagird paletin köməyi ilə sahəsini hesablayır.)

Müəyyən mühakimənin düzgünlüyünü sübut etmək üçün, sonrakı fikri əvvəlkinə əsaslandıraraq, onu tamamlamaq üçün əyaniliyə müracifət olunur. Bu, fikrin məntiqiliyidir. Məntiqi nəticə çıxarmaq ümumi və mücərrəd

...şahslar yaratmağa, gerçəkliyi daha dərindən əks etdirməyə imkan verir, ... həddən artıq əyaniliyə aludə olmağın zərərli tərəfləri də var. Bu zaman ... yayınması, mərkəzləşməsi, həcmi, tərəddüdü kimi mənfi ... özünü göstərir. Bu, fikirlərin qarışmasına, dolaşıqlığa səbəb ... Şagird lazım olanı dərk edə bilmir. Həddən artıq yük onu yorur. Ən ... isə, mücərrəd təfəkkürün inkişafını ləngidir.

Əyanilik elmi biliklərin aşılınması üçündür. Ona görə də əyani ... elmi cəhətdən əsaslandırılmış halda tətbiqi səmərəlidir.

ŞAĞIRDLƏRİN ŞİFAHİ HESABLAMA QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Mürvət YUSİFOV,

Yardımlı rayonu Sınıq kənd orta məktəbinin müəllimi

Müasir təhsil müəssisələrinin ən müqəddəs vəzifəsi Müstəqil Azərbaycanda yaşamağa, qurub-yaratmağa, onu qorumağa qadir, iti düşüncəli, əla təfəkkür tərzli və iş qabiliyyəti olan, hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət yetişdirməkdir.

Məqsədə çatmaq üçün mən müasir dərsin ən səciyyəvi cəhətləri olan təlim prosesinin intensivləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi, dərstdə problem-situasiya, diferensiallaşdırma, əks-əlaqə, dialoq şəklində təlim metodundan, müasir təlim texnologiyalarından geniş istifadə etməklə çalışıram ki, tədris etdiyim hər bir dərslərin tələblərinə cavab versin.

Bu baxımdan III sinifdə tədris etdiyim riyaziyyat dərsləri daha maraqlı olur. Belə ki, riyaziyyat dərslərimdə yazılı hesablamalarla yanaşı, şagirdləri ən çox şifahi hesablamalar aparmaq qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə çalışıram. Riyaziyyat təlimi qarşısında qoyulmuş mühüm məqsətlərdən biri şagirdlərin hesablama bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Şagirdlərin hesablama üsullarından düşüncəli istifadə edərək düzgün və sürətli hesablaya bilmələri üçün ədədlərin onluq tərkibi və riyazi əməllərin qaydaları onlara mükəmməl öyrədilməlidir.

Təcrübə göstərir ki, şifahi hesablama vərdişlərinə yiyələnmədən şagirdlər daha mürəkkəb riyazi əməllərdən asanlıqla və düzgün istifadə edə bilmirlər. Şifahi hesablama vərdişinə yiyələnən şagird üçün yazılı hesablama daha asan olur. Şifahi hesablama şagirdin təfəkkürü, diqqəti və yaddaşının inkişafına kömək edir.

Kiçikyaşlı məktəblilərin zəhnini, ardıcıl düşünmək qabiliyyətini təbiyə etmək, onlarda riyaziyyata maraq oyatmaq məqsədilə əsas mövzusunun keçilməsi ilə yanaşı, şifahi hesablamalara aid çalışmalara da üstünlük verirəm, dərsin gedişinə şifahi hesablama üçün əlverişli olan bütün imkanlardan istifadə edirəm, çünki şifahi hesablama zamanı vaxt da xeyli qənaət olunur.

Şifahi hesablamadan, onun təlim və tərbiyəvi imkanlarından istifadə etməklə şagirdlərdə təfəkkürün müstəqilliyini təmin etməyə çalışıram.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin riyaziyyatdan şifahi hesablama qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün mən dörd riyazi əməli, onların xassələrini, komponentlərlə əməlin nəticəsi arasındakı asılılığı, səmərəli hesablama priyomlarını onlara lazımı səviyyədə öyrədirəm ki, bu da onların həm şifahi hesablama qabiliyyətlərini, həm də riyazi nitqini inkişaf etdirir, onları fəal düşünməyə və öz fikrini düzgün riyazi dildə ifadə etməyə sövq edir.

Şagirdlərimə sual verərək demirəm ki, doqquzun üstünə altı gələndə neçə edər?

Sualı aşağıdakı kimi verirəm: «Doqquzla altının cəmi neçə edər?»

«Doqquzun üstünə hansı ədədi gəlmək lazımdır ki, 15 alınsın?»

Aparduğumuz müşahidələr, sorğular, şagirdlərimi başqa məktəblilərin müqayisə etməyim məni o qənaətə gətirib ki, bəzi məktəblərin şagirdləri əməllərin komponentlərini toplama və vurma əməlinin yerdəyişmə qanununu bilmirlər. Elə bu cür səbəblərdən də şifahi hesablama zamanı çətinlik çəkirlər: məsələn, elə şagirdlər var ki, onlardan 42-ni 7-yə böləndə neçə edər? Şagird cavab verir ki, 6. 42 ilə 7-nin qisməti neçədir? Deyəndə şagird susur. Belə çatışmazlıqları aradan qaldırmaq üçün mən bəzi həmkarlarıma məsləhət görürdüm ki, şagirdlərin şifahi hesablama qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün riyazi terminləri, əməlləri, əməllər sırasını, əməllərin komponentlərini və riyazi qaydaları şagirdlərə tam başa salıb öyrətsinlər. Riyaziyyat dərslərində şagirdlərlə riyazi dildə danışsınlar, riyazi dildə dialoqa üstünlük versinlər, problemlə təlimdən istifadə etməklə şagirdləri düşündürməyə, onları şifahi, qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə çalışsınlar. Elə olsun ki, istər şifahi hesablama, istərsə də yazılı hesablama zamanı şagird öyrəndiyi riyazi qaydaları məsələ və

misalların həllində tətbiq etməklə əməliyyat apara bilsinlər: məsələn, mən şagirdlərimə öyrətmişəm ki, toplananların yerini dəyişdikdə cəm dəyişmir. Bu qaydaları tam mənimsəyən şagirdlərə sual verəndə ki, 4-lə 16-nın cəmi neçə edər? Yəni $4+16=?$ və yaxud 8-lə 6-nın hasili neçə edər? Bəzən elə situasiya yaranır ki, şagird 4-ün üzərinə 16 tez gələ bilmir, yaxud 8 dəfə 6-nı götürmək şagirdin yadından çıxır. Yerdəyişmə Qanununu bildiyi üçün şagird 4-ün üzərinə 16 yox, 16-nın üstünə 4-ü gəlir, yəni $16+4=20$, ikinci misalda isə 8-i 6-ya yox, 6-nı 8-ə vurur, yəni $6 \cdot 8=48$. Belə olduqda şagirdin riyazi iş priyomu, bildiyi qaydaları tətbiq etmək bacarığı, şifahi hesablama vərdişi və qabiliyyətləri inkişaf edir.

Təcrübə göstərir ki, hansı müəllimin şagirdləri şifahi frontal sorğu və qoyulan problemlər ətrafında düşünə bilirsə, həmin müəllim yaxşı müəllimdir və deməli, onun zəhməti hədəf getməmişdir.

Şifahi hesablama zamanı misalla onun cavabı, məsələnin şərti ilə onun cavabı arasında aparılan aralıq hesablamaları şagird fikrən yerinə yetirməli olur. Odur ki, müəllim şagirdlərə sualları, məsələ və misalları elə təqdim etməlidir ki, şagird onların dərk etsin, məcazi mənada desək şagirdin «antennası» tutsun ki, məsələ və misalların cavablarını şifahi hesablayıb tapa bilsin. Məsələnin lazımı qaydada oxunması və söylənməsi şagirdin şifahi-ədəbi nitqini, həm də şifahi hesablama qabiliyyətini inkişaf etdirir. III sinifdə riyaziyyat dərsliyinin 85-ci səhifəsindəki 21 nömrəli məsələni («Nailə 6, Asif ondan 4 dəfə çox, Kənan isə Asifdən üç dəfə az göbələk yığdı. Kənan neçə göbələk yığdı?») şagirdlərə oxudum və şifahi hesablamalarını tələb etdim.

Şagirdlər məsələnin şərtini düzgün başa düşdüklərindən, yəni dəfə çox» deyəndə vurmaq, «dəfə az» deyəndə bölmək lazım olduğunu bildiklərindən fikrən ifadə qurub, $6 \cdot 4 : 3 = 24 : 3 = 8$, cavabın 8 olduğunu (Kənanın 8 göbələk yığdığını) şifahi hesablayıb dedilər.

Dərs dediyim III sinif şagirdlərinin çoxu məsələ və misalların əksəriyyətini, riyazi qaydaları yaxşı bildiklərindən, şifahi hesablaya bilirlər və həmin məsələ və misalları yazmağa, vaxt itirməyə ehtiyac qalmır. Şagirdlər sifra vurmağı, sifra bölməni, sifra bölmənin mümkün olmadığını yaxşı bildiklərindən bu qrup misalları ($0 \cdot 9 = 0$, $9 \cdot 0 = 0$, $0 : 6 = 0$) asanlıqla şifahi həll edir, yazmağa ehtiyac duymurlar. Şagirdlərə öyrətmişəm ki, hər hansı ədədi həmin ədədin özünə böldükdə qismətdə bir alınır, çünki ədədin içərisində həmin ədəd, ancaq bir dəfə yerləşir, nə artıq qalır, nə də əskik yəni $8 : 8 = 1$.

Hər hansı ədədlə birin istər hasili, istərsə də qisməti həmin ədədin özünə bərabərdir, yəni $17 \cdot 1 = 17$; $17 : 1 = 17$ və s.

Şagirdlərin şifahi hesablama vərdişlərini möhkəmləndirmək məqsədilə əyləncəli və düşündürücü misallardan da istifadə edirəm: məsələn, yazı taxtasında dairə çəkib dairənin mərkəzində :5 rəqəmini yazıram və dairəni bir neçəsini yazıram və şagirdlərdən tələb edirəm ki, hansı rəqəmi göstərəm həmin ədədi fikrinizdə şifahi 5-ə bölüb nəticəni deyin. $30 : 5 = 6$ və s.

Bunu o biri əməllərə də aid edirəm.

Bərabərliyin sol tərəfində 8 dəfə 8 rəqəmi yazıb, bərabərlik işarəsini qoyub, bərabərliyin qarşısında 1000 yazıram və şagirdlərdən bərabərliyin sol tərəfindəki rəqəmlər arasında hansı əməlləri etməyi və necə etməyi, yaxud da hansı halda bu bərabərliyin doğru olduğunu soruşuram, başqa sözlə desək, şagirdlər qarşısında problem qoyuram, problem - situasiya şəraiti yaradıram. Yəni, $88888 \cdot 8 + 8 = 1000$

Belə əyləncəli misallar şagirdləri ciddi düşündürür, onların marağına səbəb olur, şifahi və yazılı hesablamalar aparmağa məcbur edir. Nəticədə şagirdlər 5-i 8-ə vurub, iki 8-i toplayıb, axırını 8-i onun üzərinə əlavə etməklə düz nəticəni, yəni 1000-i alırlar və çox sevinirlər ki, bu da onların riyaziyyata olan maraqlarını daha da artırır.

Təcrübə göstərir ki, ibtidai siniflərdə həndəsi fiqurların öyrənilməsi də şagirdlərin şifahi hesablama qabiliyyətlərini inkişaf etdirir, onların nitqi zənginləşir, «fiqur», «xətt», «səth», «bucaq», «düzbucaqlı», «kvadrat» anlayışlarını öyrənir, bəzi həndəsi fiqurları məişət əşyaları ilə müqayisə edir və o qənaətə gəlirlər ki, qapı, pəncərə, yazı taxtası, kitab, dəftər düzbucaqlıdır, üçbucağın üç bucağı üç tərəfi var, dördbucaqlının dörd bucağı dörd də tərəfi var. Həm də şagirdlər istənilən üçbucağın və ya kvadratın perimetrini şifahi hesablaya bilirlər və «kəmiyyət» anlayışına da yiyələnirlər. Deyəndə ki, tərəfi 8 sm olan kvadratın perimetri nə qədərdir? Şagirdlər $8 \text{ sm} \cdot 4$ -ə vurub, 32 sm deyə cavab verirlər.

«Kəmiyyət» əşya və hadisələrin ölçmə ilə əlaqədar xassəsidir. Əgər üçbucağın bir tərəfi 16-sm-dirsə, burada 16 sm ədəd deyil, kəmiyyətdir. 16 isə onun ədədin qiymətidir.

Şagirdlərin riyaziyyatdan şifahi hesablama qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək məqsədilə yoxlayıcı kartoçkalardan da istifadə edirəm. Belə ki, şagirdlərə kartoçkalar paylayıram və onlar kartoçkalara öz soyadlarını və adlarını yazırlar.

Yazı taxtasına məsələ və ya bir neçə misal yazıb, şagirdlərdən tələb edirəm ki, bir-birinə göstərməmək və deməmək şərtilə hər kəs məsələ və misalları şifahi həll edib, cavabları öz kartoşkalarına yazsınlar. Kartoşkaları yığıb yoxlayıram. Belə olduqda həm vaxta qənaət olunur, həm də hər bir şagirdin şifahi hesablama bacarığının hansı səviyyədə olması məlum olur.

İbtidai siniflərdə riyaziyyat təliminin məqsədi şagirdləri bilik, bacarıq və vərdişlərlə silahlandırmaq, onların məntiqi fəkkürünü, şifahi və yazılı hesablama bacarıqlarını inkişaf etdirmək olduğundan şagirdlərə başqa fənlərlə yanaşı, riyaziyyatdan elə təlim verməyə çalışıram ki, ibtidai siniflərdə əldə etdikləri bazis əsasında gələcəkdə riyazi ümumiləşdirmələr apara, yüksək səviyyədə şifahi və yazılı hesablama vərdişlərinə yiyələnə bilsinlər.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDLƏRİN MÜSTƏQİL İŞLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Vüsalə MUSTAFAYEVA,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin aspirantı

Azərbaycan dili inkişaf etmiş zəngin dillərdən biridir. Fikir və hisslərin, dəqiq, obrazlı, səlis ifadə olunması üçün bu dil böyük imkanlara malikdir. Məhz buna görə də həmin dilin təlimi qarşısında duran əsas vəzifə – məktəbə qədəm qoyduğu ilk gündən etibarən uşaqları dilimizin sirləri ilə tanış etmək, söz və ifadə vasitələrindən diqqətlə istifadə etməklə onlarda dilin özünə şüurlu münasibət yaratmaqdır.

Məlumdur ki, ibtidai siniflərdə Azərbaycan dilindən mənimsənilməli biliklər bir-birindən təcrid olunmuş halda deyil, qarşılıqlı əlaqədə dərk edilir. Bu prosesdə praktik yolla qrammatik qaydaların aralarındakı əlaqə və münasibətləri öyrənmək mümkün olur. Əldə edilən hər hansı bilik yenisini doğurur. İlk praktik məşğələlər fonetika, qrammatika, orfoqrafiya üzrə nəzəri biliklərin şüurlu mənimsənilməsinə, bu zəmində şagirdlərin nitqinin zənginləşməsinə, əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində şagirdlərin müstəqil işlərinin düzgün seçilməsi və səmərəli təşkilini xarakterizə edən metodik şərtlər hansılardır?

Məlumdur ki, Azərbaycan dilinin tədrisi pilləli xarakter daşıyır. Aşağı pillədə öyrədilən hadisə və anlayışların bir qismi sonrakı pillələrdə tədris olunmur, lakin ayrı-ayrı pillələrdə keçilən qrammatik materiallar arasında əlaqələr mövcuddur. Bəzi qaydalar bir-birilə bilavasitə, bəziləri isə bilvasitə əlaqədardır. Belə əlaqələr ibtidai siniflərdən Azərbaycan dili üzrə proqram materiallarının şagirdlər tərəfindən müstəqil və şüurlu mənimsənilməsinə təmin edir.

Dərsdə öyrənilən materialın xarakteri, dərslərin ayrı-ayrı mərhələlərində şagirdlərin müstəqil işlərinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini, şagirdlərin imkanları, onların hazırlıq səviyyəsini, müəllimin rəhbərliyi və nəzərə alınmadan onların arasında mövcud əlaqə və münasibətləri müəyyən etməklə yanaşı, şagirdlərin müstəqil işlərinin səmərəli təşkilindən danışmaq olmaz.

Hazırda, III sinifdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində istifadə olunan müstəqil işlərin sistemini fonetika, qrammatika, orfoepiya, orfoqrafiya, leksika, rəhbərliyi üzrə ayrı-ayrı işlərin mexaniki məcmuəsi kimi başa düşmək səhvdir. «Sistem» yunanca birləşmə deməkdir; yəni məntiqi qaydalara əsasən, müəyyən nöqtəyi-nəzərə görə hissələrin bir topluluğunda birləşməsidir. Azərbaycan dili dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin sistemi də nəzəri biliklərin şüurlu mənimsənilməsi zəminində dil üzrə praktik bacarıq və vərdislərin tədricən formalaşmasını təmin edən işlərin müəyyən ardıcılıqla düzülməsidir.

Sistemdə yalnız müstəqil işlərin məzmunu, onlar arasında əlaqələr verilmir, eyni zamanda həmin sistemin biliklərin şüurlu mənimsənilməsi, təfəkkür, əməli bacarıqlar və ümumi inkişafa təsiri də nəzərdə tutulur.

Müstəqil işlərin sistemə salınmasında təsnifləşdirmə başlıca rol oynayır. Məlum məsələdir ki, şagirdləri dil dərslərində onlarla qrammatik anlayış və dil faktları ilə qarşılaşırlar. Bəs şagirdlərə həmin anlayışları şüurlu mənimsətmək üçün nə etmək lazımdır? Bunun üçün effektiv vasitə hər hansı dərslər, mövzu və bəhs üzrə müstəqil işlərin tiplərini müəyyən etməkdir, yəni təsnifləşdirmə aparmaqdır. Belə olduqda həmin işlər doğma şəkildə deyil, məntiqi ardıcılıqla, qarşılıqlı vəhdət halında əlaqələndirilməlidir. Biliklərin şüurlu mənimsənilməsi və nitq inkişafında müəyyən irəliləyiş

birin yaradılması vasitəsinə çevrilir.¹ Sonralar bütün kurs üzrə öyrənilməsi nəzərdə tutulmuş mövzular, bəhsləri arasında belə əlaqələr yaradılır ki, bu əlaqə sözün əsl mənasında sistem əmələ gətirir. Beləliklə də, dil üzrə mənimlənilmiş biliklərin doğma halda üst-üstə qalanmasının qarşısını alır, onları sözün həqiqi mənasında sistemli biliklərə çevrilir.

Azərbaycan dili dərslərinin hər bir mərhələsində müstəqil işlərin təşkil olunması üçün geniş imkanlar vardır. Hər mərhələ üçün müstəqil işlər seçilərkən əsas diqqəti onların məzmunu və təşkilinə yönəltmək lazımdır. «İsim» bəhsininin tədrisi ilə əlaqədar olaraq onun quruluşca növləri, hallanması mövzularına aid dilin müxtəlif sahələri üzrə müstəqil iş növləri seçilərkən onların çoxcəhətliliyi, məzmunlu olması, bir-birilərini tamamlamasına diqqət yetirilməlidir. Bu mövzu üzrə yeni biliklərin şagirdlərin əvvəllər öyrəndikləri hansı biliklərlə əlaqəli mənimlənilməsi, sonra öyrəniləcək hansı biliklər üçün zəmin yaratması nəzərə alınmalıdır. Əlbəttə, həmin mövzu üzrə müstəqil işlər seçilərkən müəllimi belə suallar düşündürməlidir: Əvvəllər qazanılmış biliklər necə möhkəmləndirilməlidir? Yeni biliklərin verilməsi prosesində hansı biliklərə istinad ediləcəkdir? Gələcək biliklər üçün nə kimi baza hazırlanmalıdır? Azərbaycan dilindən biliklərin verilməsi, möhkəmləndirilməsi, təkrarı və hesaba alınması prosesini təşkil etmək üçün müstəqil işlər seçilərkən aşağıdakı cəhətlər nəzərə alınmalıdır:

- dərsin məqsədi;
- təlim materialının məzmunu;
- şagirdlərin bu işi yerinə yetirməyə hazırlıq səviyyəsi, müstəqil işləmə imkanları;
- müxtəlif bilik səviyyələrinə və fərdi xüsusiyyətlərə malik olan uşaqların fəaliyyətinin səmərəli təşkili;
- icranın yoxlanılması;
- rəhbərlik və istiqamət formaları.

Müstəqil işləri elə istiqamətdə təşkilinə nail olmaq lazımdır ki, şagirdlər tək-tək fakt və hadisələri onların aralarındakı əlaqələri müşahidə etməklə, ümumiləşmələr aparmağı, nəticələr çıxarmağa doğru istiqamətləndirsinlər. Əlbəttə, müstəqil işlərin təşkilindəki metodik sistemdə ar-

¹ A. Abdullayev. Azərbaycan dili tədrisi metodikasının elmi əsasları haqqında, «Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1958, s. 5-27

dıcılıq elə göstərilməlidir ki, şagirdlər ilk mərhələdə öyrənilən materialın ümumi cəhətlərini, ikinci mərhələdə onun ayrı-ayrı cəhətlərini, üçüncü mərhələyə başqa dil materiallarından fərqləndirən əlamətini, dördüncü mərhələdə isə digər biliklər kompleksində onun yerini düzgün müəyyənləşdirə bilsinlər. Dərsdə dil materialının seçilməsi o zaman effektiv nəticə verir ki, bunları quraşdırmaq, müqayisə etmək yolu ilə nəzərdə tutulan biliklərin əsas əlamətləri aşkara çıxarılsın, əvvəlki biliklərin ayrı-ayrı elementləri ilə onlar arasında məntiqi nisbət yaratmaq mümkün olsun. Bu zaman qruplaşdırma, tutuşdurma, qarşılaşdırma, nəticə çıxarma elə ardıcılıqda aparılmalıdır ki, şagirdlər əvvəl onu nümunələr əsasında yerinə yetirdikdən sonra, bu iş forma və məzmun cəhətdən qarışdırıla bilən dil faktları üzərinə köçürülsün.

Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində müstəqil işləri səmərəli təşkil etməklə, dilin sahələri üzrə şagirdlərdə lazımi bacarıq və vərdişləri formalaşdırmaq mümkündür. Öyrənilən hər bir biliyi yeni biliklər sistemində daxil etməklə, şagirdlərin bütün ibtidai təlim kursunda dil üzrə qazandıqları bilik, bacarıq və vərdişlər məcmusunun doğrulmasının qarşısı alınır. Dil dərslərində müstəqil işlərin təşkili aşağıdakı metodik tələblərə cavab verməlidir:

1. Müstəqil işlərin məqsədi şagirdlər üçün aydın olmalıdır. Şagirdlər ayrı-ayrı tapşırıqları nə üçün icra etdiklərini bilməsələr, həmin işin icrası zaman istənilən nəticəni almaq olmaz.

2. Müstəqil işləri yerinə yetirmək üçün şagirdlərə təqdim ediləcək tapşırıqların yerinə yetirilməsi, bu sahədə əvvəllər onlara aşılana bacarıqlarla bağlı olmalıdır.

3. İşin icrası qaydası şagirdlərə aydın olmalı və həmin işlərin yerinə yetirilməsi prosesində qarşıya çıxacaq çətinliklər, onların aradan qaldırılması yolları şagirdlərə çatdırılmalıdır.

4. Müstəqil işlərdən dərsin müxtəlif mərhələlərində məqsədəuyğun şəkildə istifadə edilməlidir.

5. Hər bir müstəqil işin nəticəsi kollektiv şəkildə ümumiləşdirilməlidir. Yerinə yetirilmiş işin fərdi nəticələrini təhlil etmək, qiymətləndirmək və ümumiləşdirmək, evristik müsahibə aparmaq və s.

6. Eyni sinif daxilində şagirdlərin işləri yerinə yetirmə sürətləri müxtəlif olduğuna görə dil dərslərində müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi

şəxsinin hər bir şagirdin fərdi qabiliyyəti və işləmə imkanları nəzərə alınmalıdır.

7. Müstəqil işlərin növləri, məzmunu və həcmi hər bir dərslə xüsusiyyətlə uyğun müəyyənləşdirilmədi, icranın hansı yollarla yoxlanacağı əvvəlcədən ayırd edilməlidir. Belə ki, müstəqil işlər üçün seçilmiş çalışmalar:

- a) müvafiq dil faktları ilə zəngin olmalı;
- b) şagirdlərdə müsbət emosiyalar yaratmaq üçün maraqlı olmalı;
- c) sözün qrammatik və leksik mənasını praktik şəkildə ayıra bilmələri üçün imkan yaratmalı;
- q) şagirdlərin şifahi və yazılı nitqlərində buraxılan xarakterik səhvlərin aradan qaldırılması məqsədinə tabe edilməli;
- d) məzmunca dolğun olmaqla əqli gərginlik tələb etməlidir.

8. Müəllim müstəqil işlərə nəzarəti və rəhbərliyi azaltmamalı, işin gedişini müşahidə etməklə şagirdlərin təlim fəaliyyəti müntəzəm olaraq istiqamətləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. B.Əhmədov. Azərbaycan dili təliminin qanunları prinsipləri və metodları, Bakı, 1974.
2. Ə. Əfəndizadə. Azərbaycan dili təliminin metodları və onun təkmilləşdirilməsi haqqında, Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi, 1978, №1.
3. A.Əliyeva. Azərbaycan dili dərslərində interaktiv təlim metodlarından istifadənin xüsusiyyətləri. Bakı, 2005.
4. H.Balıyev. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasından mühazirələr, Bakı, 2005.
5. Tekuçev A.V. Методика русского языка в средней школе, Москва, 1980.

İNTİZAMLILIQ ƏXLAQİ KEYFİYYƏTDİR

Zemfira VƏLİYEVƏ,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti,
pedaqoji elmlər namizədi,

Rəvanə BAĞİROVA,

magistr

Əxlaq ictimai şüur formalarından biri olub, insanların mənəvi münasibətlər sahəsini əhatə edir.

Uşaqları hələ məktəbəqədər yaş dövründə əxlaqi cəhətdən düzgün tərbiyə etməsək qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq qeyri-mümkündür. Əsl əxlaq milli və bəşəri keyfiyyətləri özündə birləşdirən humanist əxlaq olmalıdır. Bizim əxlaqımız həm ümumbəşəri həm də xalqımız tərəfindən yaradılmış əxlaqi dəyərləri özündə birləşdirir.

İctimai - iqtisadi şərait dəyişdikcə, insanların qarşılıqlı ünsiyyət qaydaları da, davranış qaydaları da dəyişir. Cəmiyyətdə intizam əxlaqi və siyasi bir faktordur. İntizamsız adam cəmiyyətdə dövlət əleyhinə gedən adam sayılır. İntizamsız adam bağçada özünü lazımi səviyyədə apara, məktəbdə oxuya, Vətəni qoruya bilməz.

Cəmiyyətdə intizamın zəifləməsi adamların maddi güzəranına ziyan vurmaqla, əxlaq tərbiyəsində, gənc nəslin mənəvi dünyasına güclü surətdə təsir göstərir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əxlaq tərbiyəsində, xüsusilə əxlaqi hisslərin formalaşmasında intizam və mədəni vərdislər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İntizamlılıq hər bir adamın mühüm xarakter əlamətidir. İntizam mövcud davranış qaydalarına riayət etməklə sıx bağlıdır.

İntizam tərbiyəsi, hər şeydən əvvəl, yaşlıların uşaqları oyunlara, məşğələlərə cəlb etmək bacarığından asılıdır. Bu şəraitdə intizam asanlıqla yaranar, onun əhəmiyyətini, lazımlılığını uşaqlar özləri anlamağa başlayırlar.

Həyat bizdən hər yerdə, hər zaman yüksək intizamlı olmağı, qoyulmuş qayda-qanunlara riayət etməyi və onların yerinə yetirilməsi uğrunda mübarizə aparmağı tələb edir.

İntizam insanın ən yüksək mənəvi keyfiyyətidir. İntizam tələb edir ki, hər bir uşaq qoyulmuş qayda – qanunun mahiyyətini anlasın, onun gərəkli olduğuna inansın və könüllü surətdə onları yerinə yetirsin. İntizam həm də təlim-tərbiyə işlərini vaxtında müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün lazım olan bir vasitədir. İntizam olmazsa, uşağı nə oxutmaq, nə də

bu tərbiyənin tələb etdiyi sifətləri aşılamaq olar, çünki, intizamı gözləmədən, nə birgə işləmək, nə birgə oynamaq – oxumaq, nə də birgə istirahət etmək mümkündür.

Yüksək intizama, şübhəsiz, sadəcə tərbiyəvi tədbirlər vasitəsilə nail olmaq çətindir. Bu, həm də məqsədyönlü əxlaqi tərbiyənin və əqli təlimin nəticəsidir.

Uşaqlarda intizam tərbiyə etmək üçün bir neçə şərtə riayət etmək lazımdır.

- valideynin və tərbiyəçinin uşaqların yanında hörməti və nüfuzu;
- uşağın istər evdə, istərsə də bağçada pedaqoji-psixoloji tələblər gözlənilməklə tərbiyə olunması;
- tərbiyə zamanı uşağın yaş və fərdi xüsusiyyətinin nəzərə alınması;
- uşaqlara verilən tələblərin tədricən mürəkkəbləşdirilməsi;
- uşaqları səbrlə öyrənmək, onların intellektual ehtiyaclarını, oyun və yaradıcılıq tələblərinin ödənilməsi və s.

Qeyd etdiyimiz kimi, istər bağçada, istərsə də ailədə intizam tərbiyəsi üçün tərbiyə edilənlərin uşaqlar yanında nüfuzlu olması ən mühüm şərtlərdən biridir. Uşağın nəzərində ana və atanın nüfuzu varsa, bütün tərbiyəvi tədbirlər, hər hansı çığırtı və bağirtisiz asanlıqla həyata keçirilir.

Tərbiyəçinin uşaqlar tərəfindən qəbul olunması da mühüm şərtlərdən biridir. Tərbiyəçinin nüfuzu onun şəxsi xüsusiyyətləri, uşaqlara məhəbbəti, onların psixologiyasını anlaması, uşaqla oynamaq bacarığı, həssaslıq və ədalətli olmaqla müəyyən edilə bilər.

Ailədə də valideynlərin nüfuzlu və hörmətli olması intizam tərbiyəsinin aşılmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Hər bir uşağın istər evdə, istərsə də bağçada gün rejimi olmalıdır. Rejim məktəbəqədər yaşlı uşağın intizam tərbiyəsinin möhkəmləndirilməsində böyük əhəmiyyətə malik olan şərtlərdən biridir.

Uşaq bağçalarında və ailədə düzgün rejimin olması intizam tərbiyəsi üçün olduqca vacibdir. Uşaq ailədə müəyyən qayda-qanun olduğunu görməli, böyüdükcə özü də bu qaydalara riayət etməyi öyrənməlidir.

Bunun üçün evdə hər bir əşyanın öz yeri olmalı, götürülən əşya öz yerinə qoyulmalı, yemək yeyərkən müəyyən qayda olmalı, səhərdən uyanma kimi uşağın nə edəcəyini, yəni nə zaman yataqdan qalxacağı, duşundan sonra nə edəcəyi, bağçaya nə zaman gedəcəyi, bağçadan gələndən sonra nə edəcəyi, oyuncaqlarla nə zaman oynayacağı, açıq havada nə edə biləcəyi, nə vaxt yatacağı və s. məsələlər ailədə müəyyən ediləli və yerinə tələb olunmalıdır. Bu qaydaların ailənin rahat və mədəni yaşayışını təmin etdiyi kimi, uşağın fiziki və mənəvi inkişafı üçün də faydalıdır.

Uşaq bu qaydaların faydalı və lazımlı olduğunu başa düşməlidir.

Qaydalar sabit olmalıdır dedikdə, onun müəyyən edilmiş vaxtında dəyişməzliyini nəzərdə tuturuq: belə ki, qoyulmuş qaydaların heç vaxt, heç kəs tərəfindən pozulmasına yol verilməməlidir.

Hərgah uşaq üçün səhərlər idmanla məşğul olmaq və ya yataqdan qalxarkən öz yatağını qaydaya salmaq, bir qayda olaraq, müəyyən edilmişsə, heç bir yolla onun pozulmasına imkan verilməməli və onun yerinə yetirilməsi sonadək tələb edilməlidir.

Rejim və qayda uşaq həyatının bütün proseslərinin mütəsəkkiliyi – intizam tərbiyəsinin aşılmasında böyük rol oynayan bir proses kimi qiymətləndirilir və eyni zamanda böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların intizamlılığı, əsasən, valideyndən tərbiyəçidən, onların qoyduğu rejimin nə qədər düzgün olmasından ümumilikdə uşaqların bütün həyatının təşkilindən asılıdır.

Kiçikyaşlı uşaqlar yaşlılar tərəfindən qoyulmuş qaydaları məhz onların köməyi ilə yerinə yetirirlər. Tərbiyəçi kiçikyaşlı uşağa necə yuyunmağı, oyuncaqları yığışdırmağı, öz paltarlarını ona məxsus olan, onun üçün ayrılan dolabda səliqə ilə asmağı, yoldaşının əlindən oyuncağı güclə almamağı, vaxtında yeməyi, yatmağı, gəzməyi, özündən böyüklərə hörmət etməyi, özündən kiçiklərə isə lazım gəldikdə kömək etməyi, istər evdə, istərsə də bağçada otağa daxil olarkən salamlamağı və s. mədəni davranış qaydalarını izah etməli, bu qaydaların yerinə yetirilməsinə ciddi nəzarət etməlidir.

Bununla yanaşı, tərbiyəçi və valideynlər mədəni – gigiyenik qaydaların aşılmasına diqqətlə yanaşmalıdırlar. Rejim nəinki uşaqların həmçinin onların hərtərəfli inkişafı üçün zəmin yaradır, lakin rejimə düzgün riayət etmədikdə, bu, uşağın intizamlılıq tərbiyəsinə mane olur. Günün müəyyən qaydalarının olmaması, səhər yeməyinin, yatmağın gecikdirilməsi, vaxtında keçirilməyən məşğələlər və əl-üz yuyulan otaqda növbənin olması, qrup əlaqələrinin möhkəm sisteminin yaranmasına mane olur. Bu, səliqəsizlik, ardıcılığın pozulması balaca uşaqları yorur və onların tez əsəbləşmələri ilə nəticələnir. Məhz buna görə də valideyn və tərbiyəçi intizamlılıq tərbiyəsində müsbət nəticələr əldə etmələri üçün təşkil etdikləri gündəlik rejim qaydalarına düzgün riayət olunması üçün şərait yaratmalıdır. Uşaqların tərbiyə edilməsində, bu kimi şərait, təmizlik və səliqə böyük əhəmiyyətə malikdir. Valideynlər ailədə böyüyən uşağın yaş xüsusiyyətini nəzərə almaqla dəqiq gün rejimi tərtib etməli, onu uşağa başa salmalı və sözü yerinə yetirilməsini tələb etməlidirlər.

Rejim uşağın gündəlik fəaliyyətini nizama salan əsas qayda olmalı, onda göstərilən görülməli işlərin pozulmasına yol verilməməlidir. Belə rejimin olması intizam tərbiyəsi üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə, tərbiyədə və eləcə də intizam tərbiyəsində müvəffəqiyyət əldə etmək üçün gözlənilməli lazım gələn mühüm şərtlərdən biri uşaqların yaş xüsusiyyətlərini və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov A. Təlim - tərbiyə prosesinin vəhdəti və mahiyyəti // Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2003, №3.
2. Həşimov Ə.Ş. Kiçikyaşlı məktəblilərdə şüurlu intizam tərbiyəsi // İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə, Bakı: 1985, № 4.
3. Əhmədov B. Təlim prosesində inandırma metodunun tətbiqi təcrübəsindən. Azərbaycan məktəbi, Bakı, 2001, №5.
4. Əliyev R.İ. Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etno-psixoloji əsasları. Bakı: Araz, 2000.

SINIFDƏNXARİC İŞLƏR PROSESİNDƏ ESTETİK TƏRBIYƏNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

İradə MURQUZOVA,

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

Kiçikyaşlı məktəblilərin estetik tərbiyəsi təhsil sisteminin müxtəlif inkişaf mərhələlərində həmişə diqqət mərkəzində olub, məktəblilərin mənəvi zənginliyinə qüvvətli təsir göstərir. Təhsil islahatının indiki mərhələsində də estetik təsir vasitələrindən kompleks şəkildə istifadə olunmasına, böyüməkdə olan nəslin estetik inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu istiqamətdə iş prosesində sinifdənxaric işlərin müxtəlif formalarından istifadə etmək lazım gəlir.

Deməli, indiki şəraitdə estetik yönündə sinifdənxaric işlərin genişləndirilməsinə, başlıca istiqamətlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Fikrimizcə, istiqamətləri aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirmək və onlara istinad etmək daha məqsədomüvafiq sayılmalıdır.

Birinci istiqamətə kiçikyaşlı məktəblilərin estetik tərbiyəsini təşkil etmək məqsədilə təşkil olunan məşğələlər daxildir. Bu cür məşğələlərin nəzəri xarakter daşması, estetik tərbiyənin ən təsirli və geniş yayılmış vasitələrinə həsr olunması, əl-xüsus təbiətin, incəsənətin, ünsənətin, davranışın estetikasına xüsusi diqqət yetirilməsi səmərəli nəticələrə gətirib çıxarması imkan verir. Təhsildə beşgünlük iş həftəsinə keçilməsi ilə əlaqədar təhsil imkanından maksimum istifadə olunmalıdır. Qabaqcıl müəllimlərin təhsil prosesində bu cəhətə xüsusi fikir verir. Bakıdakı 6, 7, 18, 54, 82, 132, 134, 171 nömrəli məktəb-liseylərdə həftənin altıncı günləri şagirdlərin estetika üzrə

görüşlərində söhbətlərin əyani-illüstrativ vasitələr əsasında aparılmasına böyük əhəmiyyət verirlər.

Kiçikyaşlı məktəblilərin estetik təsəvvürlərini artıran və daha da genişləndirən sinifdənxaric məşğələlərdə əsas diqqət ona yönəldilməlidir ki, şagirdlər əldə etdikləri məlumatlara, zəruri anlayış və terminlərə əsas münasibətlərini bildirməyi, mühakimə yürütməyi bacarsınlar. Məşğələlər əsasən aparılmalıdır ki, şagirdlər özləri doğma təbiətin gözəlliyi və zənginliyi qənaətinə gəlsinlər. Təbiətin flora və faunasının, başıqarlı uca dağların, ceyranlı-cüyürlü çöllərin, Xəzərin gümüşü ləpələrinin çox böyük estetik təsir xüsusiyyətlərinə malik olduğunu şüurlu dərk etsinlər.

Təbiətin estetik təsir xüsusiyyətlərini şagirdlərə çatdırmaq məqsədilə aparılan sinifdənxaric məşğələlərdə görkəmli söz sənəti ustalarını fikirlərinə, sənət incilərinə də istinad olunmalıdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin estetika-gözəllik aləminə aparan müəllimlər unudulmaz xalq şairimiz Səməd Vurğunun, Osman Sarıvəllinin, Mirvarid Dilbazının, Nəbi Xəzrinin və başqalarının Azərbaycan təbiətinin gözəlliyini, zənginliyini tərənnüm edən şeir nümunələrindən istifadə etməklə, məşğələlərin estetik-emosional təsirini artırırlar. Xalq şairi O.Sarıvəllinin təbiətin estetik təsir xüsusiyyətlərini göstərmək üçün uşaqlara, məktəblilərə müraciətlə yazdığı aşağıdakı şeir problem baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

Hər kiçik bəcəyin adı var, quzum,
Hər meyvənin ayrı dadı var, quzum.
Ana təbiəti duyub dərindən,
Bu qoca dünyanın sirrini öyrən!
Üfüqlər al geysə, şəfəqlər əlvan,
Yaxşı bax, seçə bil rəngi boyadan.....

Göründüyü kimi, bu misralar təbiətin estetikasını uşaqlara çatdırmaq baxımından olduqca təsirlidir. O.Sarıvəlli yaradıcılığından nümunə göstərdiyimiz bu poetik lövhə bir daha belə fikir söyləməyə əsas verir ki, təbiət, təbii varlıqlar ilk-əzəli estetik təsir, estetik tərbiyə vasitəsidir. Buna görə də kiçikyaşlı məktəbliləri estetik aləmə aparan söhbətlərdə təbiətin rəngarəng çalarlarını daha yaxından duymağa zəmin yaradan misralara, şeir-sənət nümunələrinə istinad olunmalıdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin estetik təsəvvürlərini genişləndirmək məqsədilə təşkil olunan müxtəlif xarakterli məşğələlərdə musiqi, təsviri incəsənət nümunələrinə də lazımı yer verilməlidir.

Azərbaycanın ülvi təbiətinin gözəlliklərini mahir rəssam fırçası ilə tamaşaçılara çatdıran Səttar Bəhlulzadənin «Xəzər gözəli», «Torpağın arzusu», «Suraxanı atəşgahı», «Axsamçağı Ordubad bağlarında» və digər əsərləri yuxarıda göstərilən vəzifələrin yerinə yetirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Təsviri incəsənətin ümumbəşəri mahiyyətini şagirdlərə çatdırmaqda tarixi ölkə rəssamlarının əsərləri də mühüm rol oynayır. Görkəmli rus rəssamları İsaak Levitanın «Qızıl payız», «Ağcaqayın meşəsi», İvan Şişkinin «Sam meşəsi» və s. əsərlərin əsas mahiyyətinin illüstrasiyalar əsasında şərh olunması estetik hissləri inkişaf etdirir.

İkinci istiqamətə estetik təsir vasitələri, o cümlədən təbiətin, incəsənətin estetik təsir xüsusiyyətləri ilə daha yaxından tanış olmaq, bu prosesdə məktəblilərin hər hansı obyekt, hadisə, əsər haqqında fikir-mühakimə yürütmək qabiliyyətini inkişaf etdirən sinifdən xaric məşğələlər kompleksi daxildir.

«Uşaqların musiqi klubu», «Uşaq şəkil qalereyası», «Təbiət incəsənətdə» və s. kiçikyaşlı məktəbliləri əhatə edən ən maraqlı sinifdən xaric iş formalarıdır. Təcrübə göstərir ki, həmin adlar üzrə həyata keçirilən sinifdən xaric işlərdə də kiçikyaşlı məktəblilərin estetik təsəvvürlərini, estetik görüşlərini genişləndirmək üçün əlverişli imkan yaranır. Heç şübhəsiz, bunun üçün əlverişli mövzuların seçilməsi və həmin mövzular əsasında söhbətlərin əyani-illüstrativ materiallar əsasında aparılması vacibdir. Həmin mövzuların aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirilməsi daha məqsədomüvafiqdir:

I. «Uşaqların musiqi klubu» üzrə:

- Musiqini hamı sevir, amma
- Musiqi incəsənətin ən geniş yayılan növüdür.
- Musiqi estetik hissləri daha tez üzə çıxarır.
- Vokal musiqi (səslə oxunan) janrları.
- Instrumental (ayrı-ayrı çalğı alətləri üçün yaradılan və onlarda ifa edilən) musiqi janrları.

II. «Uşaq şəkil qalereyası» üzrə

- Uşaq rəsmləri ilk incəsənət nümunələridir.
- Uşaq rəsmlərində mövzu rəngarəngliyi.
- Təsviri incəsənətin müxtəlif növləri üzrə uşaq rəsmləri.
- Ən yaxşı uşaq rəsmləri hansılardır?
- Uşaq rəsmləri şəkil qalereyasında.

III. Təbiət incəsənətdə

- Aşıqlar, şairlər, yazıçılar təbiətin gözəlliklərini tərənnüm edən sənətkarlardır.
- Təbiəti tərənnüm edən mahnılar.
- Təbiət gözəllikləri təsviri incəsənətdə.
- Təbiət mənzərələri incəsənətdə daha gözəl görünür.

Əlbəttə, yuxarıda göstərdiyimiz sinifdən xaric iş formaları üzrə mövzuların sayını artırmaq da olar, lakin şəxsi təcrübəmizə, habelə Bakıdakı 7, 18, 54, 82, 171 nömrəli məktəblərdə həmin istiqamətlər üzrə aparılan işlərə əsasən deməliyə ki, göstərilən mövzularda kiçikyaşlı məktəblilərin anlaq

səviyyəsinə uyğun söhbətlərin aparılması və onların müvafiq əyani vəsait incəsənət əsərləri ilə müşayiət olunması estetik tərbiyədə mühüm rol oynayır.

Üçüncü istiqamətə bilavasitə kiçikyaşlı məktəblilərin bədii özfəaliyyətini bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərini inkişaf etdirən dərnəklərin, studiyaların məşğələləri daxildir. Xor, çalğı alətləri ansambli, rəsm, dram dərnəyi, müxtəlif məzmunlu ədəbi-bədii kompozisiyaların və əsərlərin ifasını öyrədən dərnəklər şagirdlərin praktik bacarıqlarının, bədii-estetik fəaliyyətinin formalaşması naminə etibarlı özü qoyulur.

Kiçikyaşlı məktəblilərin estetik tərbiyəsini müasir tələblər səviyyəsində qurmağa səy göstərən məktəb rəhbərləri, sinif müəllimləri, dərnək, klub, studiya rəhbərləri, müvafiq mütəxəssislər bu məlum həqiqəti yaddan çıxarmamalı, həyata, ətraf aləmə estetik maraq və tələbatın inkişafını ön plana çəkməlidirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanca təhsil siyasəti (1998-2004), I cild «Çaşıoğlu», Bakı, 2005.
2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin konsepsiyası (Milli Kurrikulum), Bakı, 2006.
3. Abbasov A.N. Pedaqogika, «Mütərcim», Bakı, 2007.
4. Xəlilov V.C. Ümumtəhsil məktəblərində estetik tərbiyənin inkişaf yolları. Bakı, «Maarif», 1991.
5. Xəlilov V.C. Məktəbli mədəniyyəti. «Nərgiz», Bakı, 2002.
6. İbtidai məktəbdə sinifdənxaric işlərin təşkili. «Kövsər», Bakı, 2006.

Резюме

В статье рассматриваются основные направления эстетического воспитания школьников младшего возраста посредством внеклассных работ. Отмечается, что главная цель при этом заключается в привитии учащимся навыков восприятия эстетической красоты в природе, обществе, искусстве и формировании в них чувства восприятия прекрасного.

The resume

In article the basic directions of aesthetic education of schoolboys of younger age by means of out-of-class works are considered. It is noticed, that the overall objective thus consists in inculcation by the pupil of skills of perception of aesthetic beauty in the nature, a society, art and formation in them of feeling of perception fine.

UŞAQLARIN MUSIQI-ESTETİK TƏRBIYƏSİ NAMİNƏ...

Dahi yunan filosofu Demokrit insanın ətraf aləmə estetik münasibətindən, mənəvi gözəlliyindən, bədii yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafından bəhs edərkən deyirdi ki, insan toxuculuqda hörümçəklərin, ev tikməkdə qaranquşların, oxumaqda bül-büllərin şagirdidir.

Bu gün respublikamızda və onun hüdudlarından kənar da tanınan sayılıb-seçilən, sevilən, respublikanın xalq artisti, prezident təqaüdçüsü, bəstəkar Oqtay Qədir oğlu Zülfüqarov da musiqi-sənət aləmində ilk uğurlu addımlarını atdığı vaxtdan həmin sözlərin seyrinə düşüb. Həyata-ətraf

aləmə olan estetik marağı onu bəstəkarlıqdan əlavə istedadlı rəssam və şüurla mahnısının mətn müəllifi olan şair kimi də tanıtdırıb.

Bakıdakı 1 nömrəli musiqi məktəbinə-violençel sinfi üzrə tanınmış pedaqoq Yakov Davidoviç Müllərin sinfinə qəbul olunanda Oqtayın 16 yaşı var idi. Qəribə, təzadlı bir vəziyyət yaranmışdı. Ancaq fitri istedad özünü göstərirdi. Bir neçə sinfin tədrisi proqramını 2-3 il ərzində mükəmməl mənimsəyən yeniyetmə Oqtay çox keçmədi ki, musiqi təhsilini Bakı Musiqi Texnikumunda təcrübəli violençel müəllimi Şvarts Yakov Semyonoviçin sinfində uğurla davam etdirdi. Ali musiqi təhsili almaq həvəsi onu keçən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına, bəstəkarlıq şöbəsində professor Qara Qarayevin sinfinə gətirdi, təhsilini orada başa vurdu.

O.Zülfüqarovun düz 60-il bundan əvvəl qələmə aldığı ilk «Dəstə rəhbəri» mahnısı da uşaqların-məktəblilərin şən həyatına, təhsil illərinə həsr olunmuş, xüsusi mükafata layiq görülmüşdür. İlk uğurlar gənc bəstəkarı bu sahəyə daha çox çəkirdi. O, 1951-1953-cü illərdə Y.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının simli alətlər şöbəsində, daha sonra nəzəriyyə-bəstəkarlıq fakültəsində oxuyanda da, oranı 1958-ci ildə müvəffəqiyyətlə bitirəndə də uşaqlara, yeniyetmələrə, müasir gənclərə ruh verən, onları estetik-emosional vəziyyətə gətirən mahnıların yaradılması problemi üzərində düşünürdü. Həmin illərdə şair Teymur Elçinin sözlərinə bəstələdiyi «Xoruz», «Sayıram onacan»,

«Laylay», «Can nənə», habelə «Oynayaq top-top» (sözləri A.Şaiqindir) və s. mahnıları respublikada geniş yayılırdı. Həmin mahnıları kiçikyaşlı Zabitə Məmmədova böyük həvəslə ifa edirdi. Bu mahnıları həm uşaqlar, həm də böyüklər çox maraqla qarşılayırdılar. O.Zülfüqarov həmin illəri xatırlayaraq deyir:

— 1957-ci ilin oktyabr ayı idi. O zaman respublikamızda və ittifaq miqyasında çox böyük hörmət qazanan, hər yerdə sevilən, tanınmış bəstəkarımız Qəmbər Hüseynli ilə məni Artyom adasına, əmək xarüqələrin göstərən neftçilərin görüşünə dəvət etmişdilər. Görüşdə Qəmbər Hüseynlinin bir sıra lirik mahnıları ifa olundu, alqışlarla qarşılandı. Bundan sonra balaca Zabitə Məmmədova mənim «Sərçə» mahnımı çox mülayim, obrazlı şəkildə ifa etdi. Açıgını deyim ki, mahnının tamaşaçıları tərəfindən belə uzunsürən alqışlarla qarşılanacağını təsəvvür etmirdim. Mahnımı ikinci dəfə oxutdurdular. Bu mənzərəni seyr edən Qəmbər müəllim məni ürəkdən təbrik etdi və əlini çiynimə qoyub, səmimiyyətlə əlavə etdi:

— Deyəsən, sənin «Sərçə»n mənim «Cücələrim»i yeyəcək.

Mən də zarafatımdan qalmadım:

— Nə danışırısan, ustad, sənin cücələrini heç qartal da yeyə bilməzdedim.

O.Zülfüqarov uşaq vokal silsiləsi sahəsinin yaradılmasının pioneridir. Müxtəlif həyat hadisələrini, həyatı mövzuları əks etdirən bir neçə mahnı silsiləsi bəstəkarın özünəməxsus uşaq mahnı yaradıcılığını göstərməklə onun qələminə məxsusdur.

1961-ci ildən indiyədək O.Zülfüqarovun müxtəlif nəşriyyatlar tərəfindən 26 mahnı məcmuəsi nəşr olunmuşdur.

O.Zülfüqarovun həmin ildə yazılmış «Mənim ilk nəğmələrim» məcmuəsi və burada verilən əsərlər 1962-ci ildə gənc bəstəkarların yaradıcılığına həsr edilmiş ümumittifaq baxışında yüksək qiymətləndirilmiş baxışın laureatı adına layiq görülmüşdür. Bu da maraqlıdır ki, həmin məcmuədə verilən «Xoruz» mahnısı əsasında respublika radiosunda xüsusi veriliş hazırlanmışdır. Respublikanın xalq artisti mərhum Hüseynağa Sadıqovun iştirakilə efirdə səslənən həmin verilişlər «Xoruz» mahnısı ilə başlanırdı.

«Telefon» mahnılar məcmuəsi gənc bəstəkarın uşaqlar üçün çapa hazırladığı ikinci məcmuə olmuşdur. «Azərnəşr» tərəfindən 1964-cü ildə çap olunan məcmuədə on mahnı verilmişdir. Məcmuə unudulmaz şairimiz Mirmehdi Seyidzadənin sözlərinə bəstələnən «Telefon» mahnısı ilə açılmışdır.

O.Zülfüqarov bu mahnının həyatı ilə bağlı qəribə bir xatirəni belə yada salır. 1964-cü ilin sentyabr ayı idi. Mənə bildirdilər ki, italyalı gənclərdən bir qrupu Bakıda qonaqdır. İstədik ki, bu münasibətlə keçiriləcək şənlik məclislərində sənin mahnılarını ifa edən istedadlı uşaqlardan biri

ərsin. Mən «Telefon» mahnısını oxuyan Hicranı həmin görüşə
gördüm. Hicran mahnını həm Azərbaycan, həm də rus dilində elə
təbii oxudu ki, düzü mən özüm də heyran qaldım. İtaliyalı
gənclər mahnını sürəkli alqışlarla qarşıladılar və mahnının notunu ver-
məyimi xahiş etdilər. Əlbəttə, mən onların xahişinə böyük məmnuniy-
etmə əməli etdim. Bir aydan sonra İtaliyadan bir bağlama aldım. «Te-
lefon» mahnısını italyan dilinə tərcümə etmişdilər. Yazırdılar ki, bu
mahnı indi italyalı uşaqların sevdikləri mahnılardan biridir. Buna görə də
mən müəllif kimi mənə də təşəkkür edirdilər.

«Telefon» məcmuəsində verilən digər mahnılar «Gəl bahar», «Cücü»,
«Qış nəğməsi», «Gəl barışaq», «Tütəyim» (sözləri Teymur Elçinindir),
«Öllərə», «Saat» (sözləri Tofiq Mütəllibovundur), «Qonaqlıq» (sözləri
Yanvar Əlibəylinindir) və «Məktəbə gedəcəyəm» (sözləri İlyas Tap-
kıçındır) mahnısı da mövzusunə, məzmununa, melodiya, forma əlvan-
lığına görə diqqəti cəlb edir. Həmin mahnıların yaradılmasından 40 ildən
əvvəl bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, indi də uşaqların dilindən düşmür.

O.Zülfüqarovun yaradıcılığının ayrı-ayrı mərhələləri ilə tanışlıq
göstərir ki, o uşaqları bir an belə yaddan çıxarmamış, uşaq mahnı reper-
tuarlarının forma və məzmunca ən yeni əsərlər hesabına zənginləşməsinə
böyük əmək sərf etmişdir.

Bəstəkarın məktəbyaşlı uşaqlar üçün çap olunan «Do, re, mi, fa, sol, lya,
si» mahnılar məcmuəsi də bu cəhətdən təqdirəlayiqdir. «Azərnəşr» tərəfindən
1966-cı ildə buraxılan həmin məcmuə «Çal baraban» mahnısı ilə açılır. Şair
Teymur Elçinin sözlərinə bəstələnən çağırış ruhlu, dəqiq ritmlərlə zəngin
olan mahnı yürüş səfərlərini daha mənalı, yadda qalan edir.

Məcmuədəki mahnıların bir çoxu Bolqarıstan respublikasında da
sevilib-sevilib oxunur. O.Zülfüqarov şair dostu Yusif Həsənbəyın sözlərinə
bəstələdiyi «Tonqalımız» mahnısı ilə bağlı Bolqarıstanda müşayiət etdi-
yi bir mənzərəni belə xatırlayır: «Mən bolqarıstanlı bəstəkar dostum
Todor Popovla həmişə yaradıcılıq əlaqəsi saxlamışam. 1967-ci ildə onun
məzəni ilə həyat yoldaşım İnarə xanımınla dost ölkəyə qonaq getdik.
Qarşılanma mərasimində gözlərimə inanmadım. Bolqarıstanda çox
məşhurları olan Sofiya şəhərinin aeroportunda məni qarşılayarkən «Bodra
Sarıyana» adlı uşaq xoru «Tonqalımız» mahnısını heç bir musiqi alətinin
müşayiəti olmadan elə gözəl ifa etdi ki, sevindən gözlərimiz yaşardı. Bəli,
musiqinin dostluğu qüvvətləndirdiyi ən xarakterik misal kimi mən bunu
heç zaman unuda bilmərəm.

O.Zülfüqarov uşaqların həyatını yaxından müşahidə edir, onların
mədəni ehtiyaclarını qabaqcadan çox həssaslıqla müəyyənləşdirir və buna
əsasən mövzular seçir. Bu cəhətləri hələ tələbəlik illərindən müşahidə edən
məşhurları müəllimi, zəmanəmizin görkəmli bəstəkarı Qara Qarayev deyirdi:

- O. Zülfüqarov uşaq mahnılarının yaranmasına və inkişafına böyük enerji və vaxt sərf edir. O, uşaq psixologiyasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini çox gözəl bilir və uşaqları əhatə edən aləmin qavranılması xüsusiyyətlərini, ilk addımlardan başlayaraq onların gərgin maraq dünyasını, təfəkkürünü ciddi şəkildə nəzərə almağı bacarır. Onun uşaqlar üçün yazdığı musiqi obrazlılığı, emosional anların konkretliyi ilə fərqlənir və uşaqlara müxtəlif həyat hadisələrini qavramağa kömək edir. Bəstəkar, zahiri bər-bəzəyə uymur, balacaların diqqətini sadə vasitələrlə mahnının əsas mövzusunə cəlb edir. Məhz buna görə də bəstəkarın hər bir mahnısı yeni bir fakt, hadisə, emosiya situasiyası yaradır.

Oqtay müəllimin – uşaqların sevimli babasının özünəməxsus yolu, dəstəxətti var. O, 1972-ci ildə «Tumurcuq», 1983-cü ildə isə «Aysel» uşaq musiqi teatrını yaratmaqla həmkarlarından çox irəli gedərək sözün həqiqi mənasında yaradıcılıq məktəbini, yaradıcılıq laboratoriyasının əsasını qoydu. Hazırda respublikamızda milli musiqi mədəniyyətinin inkişafı naminə çalışan gənc müğənnilərin, bəstəkarların bir çoxu məhz həmin məktəbin layiqli yetirmələridir.

Oqtay Zülfüqarov elinə-obasına qəlbən bağlı sənətkar kimi gənclik enerjisi ilə işləyir, çalışır, yeni yollar axtarır. Məhz belə bir axtarışların nəticəsidir ki, o, 1988-ci ildə professor Y.Kərimov, bəstəkar, pedaqoq elmlər doktoru, professor O.Rəcəbov və rəssam Nazim Məmmədovla birlikdə I sinif üçün musiqidən şəkilli dərs vəsaiti və hər dərs üzrə lazım gələn mövzu üzrə şəkilli plakatların (bunların sayı 32-dir) hazırlanmasında bir müəllif kimi böyük rol oynamışdır.

O.Zülfüqarov eyni zamanda bu sətirlərin müəllifi ilə birlikdə ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci, 6-cı sinifləri üçün ilk «Musiqi» dərsləklərinin müəllifi kimi də səmərəli iş görmüşdür. İftixarla deməliyik ki, bu gün məktəbəqədər təhsil və ümumtəhsil məktəblərinin musiqi məşğələlərində dinlənilən müxtəlif məzmunlu mahnıların böyük əksəriyyəti məhz O.Zülfüqarova məxsusdur. Belə bir cəhət də xüsusi maraq doğurur ki, bəstəkarın son vaxtlar qələmə aldığı bir-birindən dəyərli müasir mahnıların sözlərini də özü yazmışdır. O.Zülfüqarovun 2003-cü ildə nəşr olunan «Oxuyur Aysel» mahnılar məcmusunda öz əksini tapan 110 mahnı bir daha göstərir ki, bəstəkar bu sahədə də zəngin təcrübə qazanmış, sənəti istedadı malik olduğunu sübuta yetirmişdir.

O.Zülfüqarov böyüklərin, müxtəlif nəsillərdən olan insanların rəğbətini qazanan lirik mahnıların və romansların da müəllifidir. «Gözəl Bakı», «Bayramımız mübarək», «Elimə heyranam», «Qüdrətini görəndə», «Dördümüz də vurğunuq», «Niyə küsdün?» mahnıları, habelə «Canana getmişəm» (sözləri M.Füzulinindir), «Olmasın», «Gözəlim», «Yarım küsdü», «Bilməz» (sözləri S.Rüstəmindir) romansları sənət biliciləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Bəstəkarın irihəcmli musiqi əsərləri də zövq oxşayır. O, 1982-ci ildə şair Əli Teymur Elçinin sözlərinə uşaq xoru, solist və simfonik orkestr üçün «Pioner, hazır ol!» kantatasını, 1963-cü ildə «Pişik və sərçə» birpərdəli radio operasını, 1974-cü ildə isə «Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm» ilk uşaq operettasını yazaraq uşaq və məktəbli dostlarının dərin rəğbətini qazanmışdır.

Bu il sevimli bəstəkarımız O. Zülfüqarovun 80 yaşı tamam olur. Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının sərəncamı ilə 2009-cu ilin uşaq ili elan olunması bəstəkarı həmişəki kimi gənclik həvəsi, sükənməz enerji ilə yazıb-yaratmağa ruhlandırır. Daima uşaqları düşünən Azərbaycanın xalq artisti, prezident təqaüdçüsü, Respublika Uşaq Filarmoniyasının bədii rəhbəri Oqtay Qədir oğlu Zülfüqarovu uşaq ilində yubiley ilində jurnalımızın redaksiya heyəti, çoxsaylı oxucuları adından səmimi qəlbdən təbrik edir, ona möhkəm cansağlığı, səadət, xoşbəxtlik arzulayırıq.

Vidadi XƏLİLOV,
pedaqoji elmlər doktoru, professor

DAİM AXTARIŞDA OLAN ƏN YAXŞI MÜƏLLİM

Haqqında söhbət açmaq istədiyimiz Zaman Zahid oğlu Məmmədov 1974-cü ildən Nəsimi rayonundakı 44 nömrəli məktəbdə ibtidai sinif müəllimi kimi şərəfli bir işdə çalışır.

Zaman müəllimin şərəfli ömrü öz peşəsinə vurğun olması ilə səciyyələnilir. O, şagirdlərlə səmimi və mehribanlıqla davranır, onlara ata qayğısı, ata nəvəsiyi göstərir.

Təcrübəli sinif müəllimi ana dilinin tədrisi prosesində şagirdlərə şüurlu, ifadəli oxu vərdişləri verməklə yanaşı, onların nitqinin inkişafına xüsusi diqqət yetirir. O, şagirdlərin lüğət ehtiyatını yeni sözlər hesabına zənginləşdirir, öz fikirlərini rəhbərli, aydın və sərbəst ifadə etmək bacarığını inkişaf etdirmələri üçün sistemli iş aparır.

Riyaziyyatın uşaqlar tərəfindən bir qədər çətin mənimsənildiyini və bəzi müəllimlərin riyaziyyat fənninin tədrisində çətinlik çəkdiklərini nəzərə alaraq «İbtidai siniflərdə məsələ həlli metodikası» (Bakı, 1998, 2000), «Riyaziyyatdan ibtidai sinif müəllimlərinə kömək» (Bakı, 2001), «Riyaziyyat 4» (Bakı, 2006) adlı metodik kitabları sinif müəllimlərinə təqdim olunmuşdur.

Zaman müəllim daim uşaqların riyazi təfəkkürlərinin inkişafına üstünlük verir, onlarda bu fənnə həvəs yaradır. O, riyaziyyat üzrə milli kurikulumun hazırlanması üzrə işçi qrupunun üzvü olmuşdur. Hazırda ibtidai siniflərdə kurikulumun tətbiq olunmasında da fəal iştirak edir.

Onun dərs dediyi şagirdlər yuxarı siniflərdə də yaxşı oxumağa çalışmış, keçirilən müsabiqə və yarışların qalibi olmuşlar.

Z. Məmmədovu müəllimlərin müəllimi adlandırmaq olar, çünki vaxtilə əlinə qələm verib, «ana», «vətən» sözlərini yazmağı öyrətdiyi birincilərin əksəriyyəti bu gün respublikamızın müxtəlif təhsil ocaqlarında, elmi idarələrində, istehsalat müəssisələrində fəaliyyət göstərir və onlar bir çox keyfiyyətləri ilə məhz ilk müəllimlərinə oxşamağa çalışırlar.

İşlədiyi pedaqoji kollektiv və valideynlər arasında da Zaman müəllimin böyük hörməti var. O, vaxtaşırı valideynlərlə sıx əlaqə saxlayır, dərslərində

işirakını təmin edir. Bu, həm uşaqların məsuliyyətini artırır, həm də valideyn- müəllim üçlüyündə səmimi münasibətlər yaradır.

İndiki dövrdə qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsinin gənclərə ötürülməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Bu baxımdan Zaman müəllimin iş təcrübəsi bəyənilmiş və yayılması məsləhət bilinmişdir. O, təcrübəli məsləhətçi kimi məktəbə pedaqoji təcrübə keçən tələbələrin müasir düşüncəli müəllim kimi formalaşmasına daim qayğı və kömək göstərir.

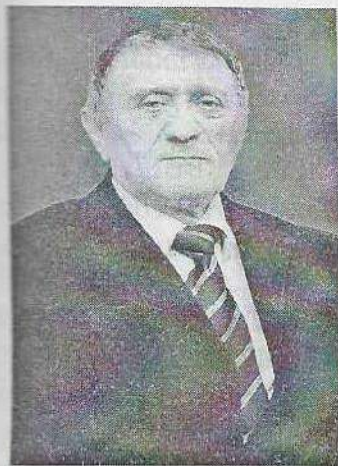
Zaman müəllimin fədakar əməyi yüksək qiymətləndirilmişdir. 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamına əsasən «İlin ən yaxşı müəllimi» mükafatına layiq görülmüş, 5 min manat pulla mükafatlandırılmışdır. Bu, həm Zaman müəllimin fədakar əməyinə, həm də onun çalışdığı 44 nömrəli məktəbə verilən şərəfli və yüksək qiymətdir.

Müəllimlik peşəsini bütün peşələrdən yüksək hesab edən Zaman müəllim bu gün də gənclik həvəsi ilə yorulmadan çalışır. Biz də bu nurlu peşə yollarında ona yeni uğurlar və cansağlığı arzulayırıq.

Canella KAZIMOVA,

Nəsimi rayonu, 44 nömrəli məktəbin təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini

ŞƏRƏFLİ YOLUN YOLÇUSU

Müəllimlik şərəfli ömür yoludur. Bu yolu mətinlikə, bacarıqla addımlayan, hər addımında uğurlu nəticələrə yiyələnən bir şəxsiyyət haqqında fikirlərimi sizinlə bölüşmək istəyirəm.

Rüstəm Yusifov 1961-ci ildən ibtidai sinif müəllimi kimi çətin, lakin maraqlı bir əmək fəaliyyətinə başlamışdır. O, işlədiyi 47 ilin 30 ilini Binəqədi rayonunda 135 nömrəli orta məktəbdə müəllim və dərslər hissə müdiri vəzifəsində işləmişdir. Artıq 8 ildir ki, o, fəaliyyətini 217 nömrəli məktəbdə davam etdirir.

Bu müddət ərzində Rüstəm müəllim gözəl və nəcib işi ilə valideyn, şagird və müəllim kollektivinin dərin rəğbətini qazanmışdır. Onun dərslər dediyi şagirdlərin qayğısına qalması yaxşı nəticələrin alınmasının qərantıdır.

V sinif müəllimləri həmişə onun sinfindən razı qalırlar. Onun şagirdləri yazı, oxu və hesablama vərdişlərinə tam yiyələnirlər.

Rüstəm müəllim yaradıcı bir insandır. O, uşaqlarla müxtəlif sinifdən xaric tədbirlər təşkil edir. Onun «Vətən çörəyi», «Folklor və uşaqlar», «Əlifba bayramı», «Adlı ədədlərin işlənməsi», «Novruz sevincləri», yaşlılarla iş təcrübəsindən, «Təbiətşünaslıqdan oyun- məşğələ», «Şəhidlər» mövzusunda keçirdiyi tədbirlər buna əyani misaldır. Rüstəm müəllim bu ssenariləri dərslər dediyi şagirdləri ilə səhnələşdirmiş və tamaşaya qoymuşdur. Bu tamaşalar Binəqədi rayonunun bir sıra məktəblərində göstərilmiş və böyük rəğbətlə qarşılanmışdır. Müəllimin ssenarilərində «Folklor və uşaqlar» və «Vətən çörəyi» tamaşaları bir neçə dəfə mətbuat ekranına çıxarılmış, tamaşaçılarda böyük maraq oyatmışdır.

Onun məktəb, rayon, şəhər və respublika səviyyəsində təşkil etdiyi açıq dərslər daha maraqlı və cəlbedicidir. Gənc müəllimlər və metodistlərdən çox şey öyrənirlər.

Rüstəm müəllim dərslərdə texniki vasitələrdən, əyanilikdən, əsasən başlıcası, maraqlı süjetlərdən istifadə edir. Bu da şagirdlərdə çox böyük maraqlı hissi oyadır. Hər bir dərslərin mövzusu üzrə maraqlı süjet hazırlayır. Bu süjet istər köhnə dərslərin, istərsə də yeni dərslərin öyrənilməsində yadda qalan izlər buraxır. Belə süjetli dərslərin nümunələri «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» jurnalında dərc edilmişdir.

Rüstəm müəllimi həm də əyani vəsaitlər müəllifi kimi tanıyırlar. Onun hazırladığı riyaziyyat, əlifba və başqa sahələr üzrə kartlar rəsmiləşdirilərək Bakı məktəblərinə 1000 komplektdən çox paylanmışdır.

Rüstəm müəllimin riyaziyyata aid iş təcrübəsindən alimlər, metodistlər jurnal və qəzet məqalələrində çox bəhs etmiş, xüsusilə «Onun dairəsində toplama və çıxma» əməllərinin öyrədilməsinə dair nümunələr göstərilmişdir.

Rüstəm müəllim həm də ictimai işlərdə fəal iştirak edir. O, uzun müddət rayonda ibtidai siniflər üzrə ştatdankənar metodist, sonralar isə metodist işləmişdir.

R. Yusifovun əməyi lazımınca qiymətləndirilir. Günümüzün tələblərinə cavab verən vətəndaşlar yetişdirməsi sahəsindəki müvəffəqiyyətlərinə görə 1989-cu ildə ona «Metodist müəllim» adı verilmişdir. 1994-cü ildə rayon Attestasiya komissiyasının qərarına əsasən 15-ci dərəcə «Ali kateqoriyalı müəllim» adı verilmişdir. O, hələ 1996-cı ildə «İlin ən yaxşı müəllimi» müsabiqəsinin qalibi olmuşdur.

Hazırda Rüstəm müəllim pedaqoji fəaliyyətini 217 nömrəli orta məktəbdə davam etdirir. O, ibtidai siniflər üzrə metodbirləşmənin rəhbəridir. Rüstəm müəllim çox yüksək səviyyədə tərtib olunmuş kabinetində ibtidai siniflər üçün lazım olan bütün əyani vəsaitlər saxlanılır.

Rüstəm müəllim rayon tədbirlərində və müsabiqələrdə təcrübəli müəllim kimi daim iştirak edir və özünəməxsus yerlərə layiq görülür.

«İlin ən yaxşı metodbirləşmə rəhbəri» müsabiqəsinin rayon mərhələsində yüksək nəticə əldə edən Rüstəm müəllim ikinci dərəcəli diplomla təltif olunmuşdur. Şagirdlər öz sevimli müəllimlərini çox sevirlər. Rüstəm müəllimi fərəhləndirən, qol-qanad verən də elə bu sevgidir. Biz də bu təcrübəli, insanpərvər şəxsiyyətə uzun ömür, yeni-yeni nailiyyətlər və sevinc arzulayırıq. Axı, Rüstəm müəllim şərəfli yolun yolçusudur.

Səadət Allahverdi qızı,

217 nömrəli məktəbin müəllimi

SİNİFDƏNXARİC OXU ÜÇÜN

TORPAĞIN SƏSİ

Nəriman Hüseyn

Bahar gəldi, əridi qar,
Aşdı, daşdı sellər, sular.
Leysan yağış yağa-yağa
Həyat verdi düzə, dağa.

Cana gəldi bağça-bağlar,
Çələng hördü tər budaqlar.
Torpaq dindi için-için:
«Vaxt yetişib, əkin, biçin»

Körpə otlar çıxdı üzə,
Quzular yayıldı düzə.
Köçüb gəldi yenə quşlar,
Sığırcınlar, qaranquşlar.

Şırım-şırım tarla güldü,
El toxumu seçib əkdı.
Sarı sünbül zəmilərə
Gecə- gündüz keşik çəkdi.

SİZİN KİTAB RƏFİNİZ

Ə.Ə. Ağayev,
Y.T. Rzayeva,
T.M. Hüseynova,
T.Ə. Vahabova

Sosial pedaqogika. Bakı, 2008, 177 s.

Elmi redaktor: pedaqoji elmlər doktoru, professor
S.M. Quliyev.

Dərslərdə sosial pedaqogikanın yaranma tarixi, elmi nəzəri əsasları, mahiyyəti, məzmunu, mühüm prinsipləri işlənmişdir. Şəxsiyyətin formalaşması, sosiallaşması, çətin həyat şəraitinə düşmüş uşaqlarla iş kimi problemlər dərslərdə öz həllini tapmışdır. Dərslər ali pedaqoji institutların bakalavr pilləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Akif Abbasov

Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı, «Mütərcim», 2008, 296 s.

Elmi redaktor: psixologiya elmləri doktoru, professor
Ə.Ə.Əlizadə və pedaqoji elmlər doktoru, professor Ə. Ağayev.

Kitab orta ixtisas məktəbləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kitabda qədim dövrlərdən bu günümüzdə qədər milli-mənəvi dəyərlər və görkəmli şəxsiyyətlərin əxlaqi görüşləri şərh olunmuşdur. Milli əxlaq və ailə etikası məsələləri «Milli əxlaq və ailə etikasının ümumi məsələləri», «Əxlaqın əsas kateqriyaları» «Ailə etikası», «Ailə və uşaqlar» adlı bölmələrdə öz həllini tapmışdır.

Kitab mülətimlər və valideynlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Limunət Bağırılı

Ekspərimental psixologiya. Bakı, 2008. 326 s.

Elmi redaktor: texniki elmlər doktoru, akademik
A.O. Mehrabov, psixologiya elmləri namizədi
N.T. Rzayeva.

Kitabda eksperimental psixologiyanın nəzəri-tarixi məsələlərindən, inkişaf istiqamətlərindən bəhs olunur. G.N. Ebbinhauzun, T. Ribonun, Q. Ceymsin, D.B. Uotsonun, Y. Piajenin, və başqalarının bu sahədə, eksperimental tədqiqatlarından bəhs olunur.

Kitab magistrələr, alimlər, müəllimlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Limunət Bağırılı

Məktəbə psixoloji hazırlığın əsasları. «Nərgiz», Bakı, 2008, 264 s.

Elmi redaktor: pedaqoji elmlər doktoru, professor
Y.Ş. Kərimov.

Kitabda məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsilə psixoloji hazırlığı məsələlərindən bəhs olunur. Problemə müasir təhsilin tələblərindən yanaşı olaraq məktəbə hazırlığın əsas istiqamətləri göstərilir. Əsər məktəbəqədər tərbiyə ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, tərbiyəçilər və valideynlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.